ЛЕВ ТОЛСТОЙ

На кожний день

ПЕРША КНИЖКА

НА МІСЯЦЬ

СІЧЕНЬ
ЛЮТИЙ
БЕРЕЗЕНЬ

Printed in Austria

КИЇВ · ВІДЕНЬ · ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by the

Society of
Carpatho-Russian
Canadians

82. 22.

НА КОЖНИЙ ДЕНЬ

СІЧЕНЬ

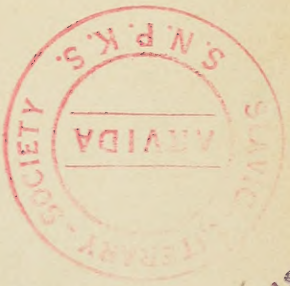

Printed in Austria

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

НА КОЖНИЙ ДЕНЬ

ПЕРША КНИЖКА

НА МІСЯЦЬ

СІЧЕНЬ

КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА"

З ДРУГОГО НАНОВО
ПЕРЕГЛЯНУТОГО ВИДАННЯ ПЕРЕКЛАВ

ВОЛОДИМИР ТУЛЮПА

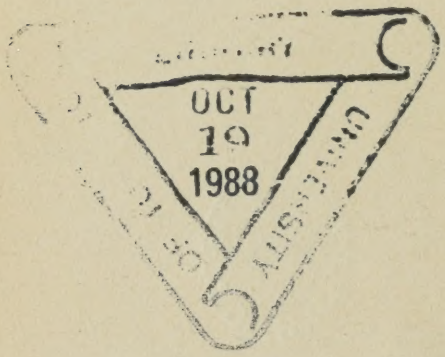

Хриотофа Райсера Сини, Відень V.

Передмова.

Думки, зібрані тут, вибрав я з дуже великої кількости творів та збірників думок, яких список подаю в кінці книги.

Думки без підпису взяв я із збірників, де не зазначено їх авторів, або ж вони належать мені.

Инші думки підписано їхніми авторами, але, на жаль, коли я виписував їх, не зазначив докладно, з яких творів їх взято.

Часто перекладав я думки авторів не з первотвору, а з перекладів на инші мови й тому переклади мої можливо не зовсім згідні з первотворами. Друга причина, завдяки якій ці думки можуть не цілком відповідати первотворам, є в тому, що, вибіраючи часто окремі думки з довгого роздумування, я мусів був, для ясности й суцільности враження, викидати де-які слова й речення, а иноді, хоча й дуже рідко, замінювати слова иншими.

Сподіваюся, що читачі подарують мені, — як те, що я не вказую тих творів і видань, із котрих взято думки, також і де-яку невідповідність перекладів, взявши на увагу, що

хто бажає й може перечитати вибрані мною місця в первотворах, завжди може знайти їх або ж у первотворах, або в докладних перекладах, а, головне, з огляду на те, що мета моєї книги полягає не в тім, щоб дати докладні словесні переклади письменників, а в тім, щоб, покористувавшись визначними, плодотвірними думками ріжних письменників, дати великій кількости читачів щоденне коло читання, збудити ліпші думки й почуття.

Я волів би, щоб читачі зазнали при щоденному читанні цієї книги те ж добротвірне, підносяче почуття, якого я зазнав, коли складав її, й нині продовжую зазнавати, коли її перечитую.

Лев Толстой.

Грудень 1904 р. Ясна Поляна.

1. січня.

Ні в чім так, як у знанні, не переважає мала кількість доброго над великою кількостю не то що лихого, але навіть помірного.

1.

Роздумуйте над тим, що маєте в своїй маленькій добірній бібліотеці. Гурт наймудріших і найгідніших людей, який можна зібрати в усіх цивілізованих країнах на протязі тисячи років, віддав вам у найкращому порядку висліди своєї науки й своєї мудрости. Сами люди скриті й неприступні — самітні — й були б нетерплячі, коли б їм надокучали, були б віддалені від нас етикетом, але їх думка, якої вони не виявляли навіть найкращим своїм приятелям, написана тут ясними словами для нас, сторонніх людей иншого часу. Ми зобовязані книгам тими головними добродійствами, що випикають з високого і розумного поступования.

Емерсон.

2.

Ми є з роду жуйних, і не досить тільки напихати себе ріжними збірками книг: як що ми не пережуємо всього гаразд, книги не дадуть нам ні сили, ні поживи. Льок.

3.

Слідкуй за тим, щоб читання численних авторів і ріжних книг не збаламутило твого розуму й не довело його до непевности. Ми повинні спинятися й живити свій розум письменниками безперечного ґенія й вартости, коли бажаємо здобути щось, що варто з користю засвоїти.

Зайва кількість книг розбиває думки. І тому читай завжди книги, які здобули вже добру славу. А коли забажається тобі перейти на час до иншого роду творів, не забувай ніколи вертатися до попередніх.

Сенека.

4.

Читайте перш усього ліпші книги, а то й зовсім ви їх не встигнете прочитати.

Торо.

5.

Читайте тільки тоді, коли виснажилося джерело власних думок, що не рідко трапляється і з найрозумнішою людиною. Але сполошити за-для книги власну незміцнену думку — це значить вдіяти злочин проти духа.

Шопенгауер.

6.

В літературі відбивається те, що є в житті. Куди не поглянеш, усюди натрапляєш на безпорадну людську юрбу, якій імя — лєґіон, — що всюди роїться й усе загиджує, як

мухи вліті. Звідси таке поширення негарних книг, такий незвичайний розплід літературного буряну, що приглушує добре зерно. Такі книги забірають у громадянства час, гроші й увагу, які, справді, повинні випадати на долю добірних творів і чесних завдань.

Недобрі книги не тільки не корисні, але цілковито шкодливі. Адже девять десятих біжучої літератури тільки на те й друкується, щоб видурити з кишені легковірного громадянства якусь пару талярів; за-для цього ж автори, видавці й друкарі навмисне роблять книги грубшими.

Ще більш шкодливу, нахабну й безсовісну брехню чинять пострічні письмаки: дістаючи по шагу за стрічку, ці поденщики своєю писаниною калічать смак читача й нищать справжню культуру.

В противовагу цій загубі необхідно відвикати читати, або, висловлюючись инакше, неслід зовсім читати книг, які захоплюють громадську увагу і збивають бучу. Треба, звичайніше кажучи, відкидати ті видання, у яких перший рік видання буде й останнім.

Але неможна не застерегти, що, хто пише для дурнів, той знайде завжди широке коло читачів; а людям треба ж було б уживати коротко й скупо відміряні хвилі життя на зазнайомлення з першорядними майстрами

всіх віків і націй, з ґеніяльними мистцями, які підносяться, як вежі, над масою, з іменами, уквітчаними невмірущою славою. Тільки письменники цього роду здібні освічувати й навчати.

Лихих книг не прочитаємо ми надто мало, але добрих книг ніколи не доведеться прочитати надто багато. Лихі книги — моральна отрута, яка притуплює розум.

Наслідком того, що юрба намагається чигати не ліпші книги всіх часів, але тільки найновіші твори сучасної літератури, нинішні письмаки крутяться в тісному колі все тих же поновлюваних ідей, усе торочать те саме і наш вік не вилазить із власного багна. Шопенгауер.

*

Ріжниця між отрутою матеріяльною та розумовою є в тім, що більшість матеріяльних отрут погані на смак, отрути ж розумові, у вигляді часописів і лихих книг, часто привабливі й тим більш привабливі, чим смак більш зіпсований.

2. січня.

Один із найтемніших забобонів — це забобон людей науки, що людина може жити без віри.

1.

Завжди у всі віки люди прагнули знати або мати, принаймні, якесь розуміння початку й кінцевої цілі свого істнування, й реліґія являлася, щоб навчити їх і дати загальний принціп, провідний для людства, й щоб освітлити той звязок, який зєднує всіх людей, як братів, що мають один спільний початок походження, одно загальне завдання життя й одну остаточну ціль.

Йосип Мадзіні.

2.

Правдива реліґія — це таке, встановлене людиною, відношення до оточуючого її безмірного життя, котре звязує її істнування з цією безмірностю й керує її вчинками.

3.

Суть кожної реліґії полягає тільки у відповіді на питання, навіщо я живу, й яке моє відношення до безмежного світу, що мене оточує. Нема жадної реліґії, від найвищої й до найпримітивнішої, яка не мала б у засаді своїй цього встановлення відношення людини до оточуючого її світу або початкової причини його.

4.

Реліґія — це найвищий і найгіднішій чинник у вихованні людини, величезна сила

цивілізації; в той час, як зовнішні виявлення віри та політична, еґоїстична діяльність є головною перешкодою поступу людства. Суть реліґії, довічна й божественна, однаково сповняє серце людини всюди, де тільки воно почуває й тіпається. Льоґічний висновок наших дослідувачів показує нам на єдину засаду всіх великих реліґій, на єдину науку, яка розвивається з самого початку життя людства до цього дня.

У глибині всіх вір тече потік єдиного, довічного відкриття, єдиної реліґії слова Божого, зверненого до людини.

Нехай Парси носять свої таовиди, Жиди свої філяктерії, християне свій хрест, мусульмане свій півмісяць, але нехай усі вони памятають, що це тільки форми й емблєми, тоді, як засадничої сути всіх реліґій — любови до брата — однаково вимагає Ісус, Павло, Ману, Зороастер, Будда, Мойсей, Сократ, Гіллєль, Магомет. Моріс Флюґель.

5.

Не зміст відомих наук, як божественних одкрить (бо це зветься теольоґією), але зміст усіх наших обовязків взагалі, як Божих заповідей, складає реліґію. Кант.

*

Життя людини без віри — це життя звіряти.

3. січня.

Пожива моя в тім, щоб творити волю Пославшого мене й доконати чин Його. У кожного з нас є цей чин Його. Ми можемо не знати, в чім цей чин, але не можемо не знати, в чім полягає наша участь у ньому.

1.

Не кожен, хто говорить до Мене: Господи! Господи! — увійде до царства небесного, але тільки той, хто чинить волю Отця Мого, що на небі. Мтт. VII, 21.

2.

Коли не маєте сили горіти й поширювати світло, то хоч не гасіть його.

3.

Той, хто знає правила здорового розуму, — нижчий од того, хто їх любить. Той же, хто їх любить, — нижчий од того, хто їх додержується. Хінська мудрість.

4.

„Чи те ти робив, що потрібно робити“ — набуває величезної ваги, тому що єдиний зміст життя твого є тільки в тому, „чи те ти робиш у цей недовгий, наданий тобі, час життя, чого жадає від тебе Той, Хто послав тебе на світ. Чи те ти робиш?“ Талмуд.

5.

Мені важко, я прохаю Бога допомогти мені. Але ж моя річ служити Богові, а не Його служити мені. Треба тільки згадати це, і тягар полекшає.

6.

Нема незгоди між землею й небом, і було б богозневагою мислити, що те створіння Боже, той притулок, який Він нам дав, може бути занедбаний і відданий під зверхність лихого, еґоїзму й тиранії. Земля не є місцем покути, це є та наша оселя, де мусимо працювати для досягнення ідеалу правди й справедливости, ідеалу, якого зародки кожна людина заховує в своїй душі. Мадзіні.

7.

Людську нашу працю ми повинні виконувати чесно й бездоганно, незалежно від того, чи сподіваємося ми згодом поробитися янголами, чи віримо в те, що ми колись-то були слимаками. Джон Рескін.

*

Уяви собі, що мета життя — твоя щаслива доля — і тоді життя є жорстоким безглуздям. Але визнай те, що мовить традиція, розум і серце, що життя є службою Тому, Хто послав тебе на світ, — і життя стає розумним і радісним проходженням, а не станом.

4. січня.

Коли б ми й не бажали цього, ми не можемо не почувати нашого звязку зо всим світом людей: нас звязує й промисловість, і торгівля, і мистецтво, й знання і, головно, єдність нашого становища, нашого відношення до світу.

1.

Добрі люди помагають один одному, навіть не помічаючи того; а недобрі навмисне перешкоджають один одному. Хінська приповідка.

2.

Кожен має свій тягар, свої хиби; ніхто не може обійтися без допомоги инших; і тому ми мусимо допомагати один одному потіхою, порадами й взаємними пересторогами.

3.

Устрій світу, на котрому ми живемо, такий, що тисяча людей, працюючи спільно, може випродукувати багато більше, ніж це могла б випродукувати та сама тисяча людей, працюючи нарізно. Однак це ще не доказ необхідности, щоб девятьсот девятьдесят девять людей робилися по сути невільниками одніеї. Генрі Джордж.

4.

Добра людина — вчитель лихої; лиха людина є тим властиво, над чим повинна працювати добра людина. Той, хто не шанує свого вчителя і не любить того, над чим мусить працювати, хоча б він був і надто розумний, помиляється. Ляо-Тсе.

*

Вся історія людства, відколи й знаємо її, є змаганням людства до все більшого й більшого єднання. Єднання це доконується найріжноманітнішими засобами, й послуговують йому не тільки ті, що працюють для нього, але навіть ті, котрі опираються йому.

5. січня.

Один хтось гукне в набитому людом будинкові: „горить!“ — і натовп кидається й убиваються десятки й сотні людей. Таку очевидну шкоду вчиняє слово. Але шкода не зменшується й тоді, коли ми не бачимо людей, які загинули від нашого слова.

1.

Рану, заподіяну огнепальною зброєю, ще можна вигоїти, але рана, заподіяна язиком, ніколи не загоїться. Перська приповідка.

2.

Багато бо грішимо всі. Коли хто в слові не грішить, це удосконалена людина, котра здолає вгамувати й усе тіло. Ось бо й коням удила в роти вкладаємо, щоб слухали нас, і всим тілом їхнім керуємо. Ось і кораблі, хоч які величезні, й страшними вітрами носяться, малим стерном кермуються, куди воля стерника хоче; так само й язик малий, а вельми працює. Поглянь, ось малий огонь, а великі речі палить. І язик — огонь, оздоба неправди. Язик є між нашими членами в такому становищі, що сквернить усе тіло й спалює життя, запалюючись від геєнни. Хто мудрий та розумний між вами, нехай покаже добрим життям своє поступування в лагідности й премудрости.

Посл. Якова III, 2–6, 13.

3.

Коли почуєш наклепи на людей, не поділяй цього гніву.

Коли почуєш підлещування до людей, не поділяй цієї радости. Коли почуєш, як люди балакають про блуд людини, не поділяй їхньої розваги.

Слухай розмови про доброчинности людей, похваляй, наслідуй і втішайся. Втішайся, дивлячись на доброчинного. Втішайся вістками про добрі вчинки. Втішайся поширенню засад справедливости.

Втішайся поширенню вчинків добра. Коли ж почуєш про злочини людей, нехай це буде для тебе таке болюче, як голки, що ніби впялися в спину. Коли ж почуєш про добрі вчинки, прикрасися ними, як вінками квітів. Хінська мудрість.

4.

До суперечок прислухайся, але в змагання не встрявай. Борони тебе Боже від запалу й нестями, хоч би й навіть у найменшім виявленні. Гнів усюди не до ладу, а найбільш у справедливій справі, бо затемнює й каламутить її. Гоголь.

5.

Я сказав: буду я пильнувати стежки моєї, щоб не согрішити язиком моїм, погамую вуста мої, доки беззаконник переді мною.

Псальм XXXIX, 1.

*

Бережися бути на перешкоді єднанню людей, бережися викликати в них словом недобре почуття одного до одного.

6. січня.

Для чинення доброго потрібне зусилля, але ще потрібніше воно для повстримання від злого, для погамування пристрасти й похоти.

1.

Для досягнення святости найважніше повстримання. Повстримання мусить бути ранньою звичкою. Коли це рання звичка, то вона набуває багато доброчинностей. Для того, хто придбав багато доброчинностей, нема нічого, чого б він не міг перемогти.

Ляо-Тсе.

2.

Усе те, чим люди захоплюються, все, задля придбання чого вони так хвилюються й піклуються, все це не дає їм найменшого щастя. Доки люди турбуються, вони мислять, що гаразд їхній у тім, чого вони домагаються. Але як тільки отримають бажане, вони знову починають хвилюватися, завдавати жалю й заздрити тому, чого в них іще немає. І це зовсім зрозуміле, тому що воля досягається не задоволенням своїх марних жадоб, але, навпаки, позбавленням себе таких жадоб.

Коли хочеш упевнитися в тім, що таке правда, то додай до визволення від твоїх марних бажань хоч половину тієї праці, яку ти до цього часу покладав на досягнення їх, і ти незабаром побачиш, що таким способом придбаєш далеко більше спокою й щастя.

Епіктет.

3.

Хто ж перетерпить до останку — спасеться.

Мтт. XXIV, 13.

4.

Слава людині, яка не піддається спокусам. Бог вивідує кожного: одного розкішю, другого злиднями; заможнього — чи простягне він руку нужденному, злиденного — чи знесе він, не нарікаючи, з покорою перед Промислом, своє страждання. Талмуд.

5.

Тільки того назву я певним візником, хто стримує свій гнів, який лине ніби бистра колісниця; інші ж, безсилі, тільки тримаються за поводи. Будійська мудрість.

6.

Коли, обтяжений неприємними справами, ти почуваєш наступ гніву або обурення, то поспішайся втікти від самого себе й не піддавайся вражінням, які можуть позбавити тебе повстриманости. Чим більш ми вправляємося в тім, щоб силою волі повернути спокійний настрій душі, тим здібність утримувати спокій духа міцнішає. Марк Аврелій.

*

Скільки б разів тобі не довелося падати, не досягнувши перемоги над своїми пристрастями, не сумуй. Кожна доба боротьби між двома невдачами зменшує силу пристрасти й полекшує перемогу над нею.

7. січня.

Добрість у відношеннях між людьми обовязкова. Коли ти не добрий до людини, ти злий і розбуджуєш у ній злість.

1.

Коли живеш поміж людьми, не слід зневажати жадної особи, навіть наймізернішої, жалюгідної або смішної. Необхідно рахуватися з усякою особою, визнаючи в ній усе їй належне й незмінне, як наслідок вічного, найвищого закону. Навіть у тяжких випадках варто думати так: „Так, на світі повинні бути й такі виродки“. Коли ж ми ставимося вороже до них, то ми не тільки чинимо несправедливість, але й закликаємо таких відкинених осіб до війни не на життя, а на смерть. Адже ніхто не всилі перетворити своєї індивідуальности, це б то своєї вдачі, хисту, темпераменту, обличчя та иншого.

Для тієї особи, якої суть ми осуджуємо, лишається тільки боротися з нами, як із смертельним ворогом: адже, справді, ми визнаємо саме право її на існування тільки під однією умовою, що вона зміниться, тим часом як вона незмінна.

А тому, щоб мати можливість жити поміж людьми, ми повинні терпляче ставитись до кожної особи з властивою їй індивідуаль-

ністю, та ні трохи не важити на її зміну й не осуджувати її за те, що вона лишається такою, якою вона є. Шопенгауер.

2.

Не будьте жорстокосердними до того, хто підпадає спокусам, але намагайтеся втішити його так, як би ви бажали, щоб вас потішили.

3.

1. Не залишай на завтра того, що можеш зробити сьогодня.

2. Не примушуй другого робити те, що ти всилі зробити сам.

3. Купувати непотрібне тільки тому, що воно дешеве, неслід.

4. Пиха коштує дорожче, ніж усе потрібне до їжі, питва, житла й одягу.

5. Рідко доводиться жалувати, що зробив надто мало.

6. Скільки ми перетерпіли від того, що не трапилося, а тільки могло б трапитися.

7. Коли розгніваєшся, лічи до десяти; дуже розгніваєшся, лічи до сотні. Джефферсон.

4.

Нікого не зневажайте, погамовуйте в своїм серці зухвалий осуд, образливі підозріння на ближнього, пояснюйте собі з сердечною щи-

рістю чужі вчинки й слова. Щиро давайте перевагу другим над самими собою.

*

Добрість прикрашує життя, розвязуючи всі суперечности, поплутане робить зрозумілим, важке — легким, сумне — радісним.

Тижневе читання.

Злидні.

Темна бурхлива ніч. У вбогій рибальській хатчині сидить біля вогню Жані й латає старе вітрило з грубого полотна. Вона чує, як свистить та виє вітер, як тарабанить у шибки дощ, як гудуть, хлюпаючи й розбиваючись об беріг, хвилі... На дворі шумить негода — темно, холодно. В убогій рибальській хатчині тепло й захисно. Земляна долівка чисто виметена; в печі лущить хмиз і палає вогонь; на полиці полискує чисто вимитий посуд. У глибині кімнати старе ліжко із спущеною білою запоною, а на великому ліжнику, простеленому долі, солодко сплять пятеро маленьких діток, приспаних гуркотом океану. Чоловік Жані тепер на морі; він виїхав ловити рибу. Страшно виїзжати на море в таку темну, холодну, бурхливу ніч, але що маєш робити? Не пускати ж

рідню в старці. Чує Жані гуркіт океану й стогін вітру; коли-не-коли долітає пронизливе кигикання чайки. А дощ усе йде та йде. Моторошно Жані. Їй ввижаються страшні картини корабельної катастрофи: розбитий об скелі корабель, потопаючі моряки!... Жах!...

Старий деревляний годинник з хрипливим боєм мірно цокає: цок-цок, цок-цок... Діти сплять.

Жані замислюється. Так, не легко їм живеться! Чоловік не жалує себе, в холод і в бурю пускається на море, наражає себе що-хвилі на тисячу небезпек. Вона сидить зраня й до вечора за працею. І що ж? Чи великий їхній заробіток? Маленькі дітки її бігають босі і влітку й зімою; про пшеничний хліб і мріяти нема чого — добре, коли вистачає на житній. Правда, трапляється иноді й риба. Богові дяка ще, що діти здорові. О, Господи, як реве океан, як завиває вітер! Де-то він тепер? Захисти його, Господи, спаси й помилуй!

Спати ще рано. Жані встає, запинається грубою хусткою, запалює ліхтарь і виходить на вулицю поглянути, чи не вертається чоловік, чи не стихає море, чи не розвидняється, чи горить світло в маякові.

Темно. Йде дрібний, рясний дощ. Наприкінці села, при самому березі океану, стоїть стара напівзруйнована хата з похиле-

ними чорними стінами, із старими дверима. Вітер особливо люто нападає на цю злиденну хатку, ніби хоче змести її, а двері риплять і стогнуть, і гнила солома на покрівлі шамотить, ніби благає помилування. Жані спинилася на порозі хати й зазирнула в косе віконце. В хаті темно. „Треба поглянути на бідну хвору“ — подумала Жані — „я зовсім занедбала її. Чоловік казав, що вчора їй було гірше. Вона цілком сама. Нікому доглянути її!“

І Жані постукала в двері; послухала... В хаті тиша. Ніхто не озивається.

„Бідолаха!“ — мислить Жані, стоячи на порозі. — „Як його слабувати, коли самій треба годувати семю! Правда, що в неї тільки двоє діток; але ж вона вдова і вся праця, всі турботи складаються лише на неї саму. А тут ще хвороба! Ох, лихо!“

Вона постукала ще й ще. Все не було відповіди.

— „А гов, сусідко!“ — гукнула Жані й подумала: — „от заснула й не добудишся!“

Вітер завивав так само. Жані починає вже здригатися від холоду й вохкости. Вона хоче вже йти додому; аж раптом дужий порив вітру, який ледви не зідрав з неї хустки, труснув старими дверима, й вони самі відчинилися. Жані переступила поріг і ввійшла. Її ліхтарь освітлив середину понурої

мовчазної хати. Тут було так вохко й холодно, як і на вулиці; давно, видно, вже в хаті не топлено; в багатьох місцях крізь стріху дощ лле, як крізь сито. Біля стіни, просто проти дверей, на купі брудної соломи, лежить труп померлої вдови. Голова запала назад, на холодному синьому обличчі з нестуленим ротом застиг вираз жаху й розпуки. Бліда мертва рука, ніби простяглася за чимсь, упала й звисла з соломи. На два кроки від тіла матері, в нужденній колисці двоє маленьких діток, бліденьких, але кучерявих і повновидих; вони скорчились і притулилися одно до одного білявими голівками, сплять міцно й безжурно, не зважаючи на близкість мерця й ревіння бурі. Конаючи, мати встигла загорнути їм ніжки великою старою хустиною й накрити їх своєю одежиною. Один хлопчик підклав під щічку пухляве рученя; другий — втиснувся личеньком у шию братові. Подих їх рівний і спокійний, здавалося, вони сплять так солодко й міцно, що ніхто не розбудить їх. А буря все не стихає, виє, реве... Ось крапля дощу крізь стріху впала на чоло покійниці й скотилася на холодну щоку — ніби сльоза на її журливо перекривленому обличчі.

Жані біжить додому бігцем. Вона несе щось під плащем. Серце її дуже колотиться; вона не зважається озирнутись назад, ніби

хтось гониться за нею. Чи не вкрала вона чого у покійниці?

Дома вона кладе оберемок на ліжко й похапцем засмикує запону. Потім вона бере стільчик, ставить його біля ліжка й сідає, схиляючись головою до подушок. Вона бліда й схвильована. Ніби мучить її сумління, дорікає в чімсь. Иноді вириваються в неї уривчасті викликн: „Що то він скаже?... Що я накоїла? Це не жарт, — пятеро своїх дітей — мало він мав з ними клопоту. Це він? Ні, ні ще!... І навіщо було брати!... Коли він мене побє за це — по заслузі, так мені й треба... Ось він!... Ну, та й краще!“

Двері рипнули, ніби хтось увійшов. Жані здрігнулася й підвелася з стільця.

„Ні; знову нікого! Господи, навіщо я це зробила? Як я йому тепер у вічі гляну?...“ І Жані замислюється й довго сидить мовчки біля ліжка, поглиблена в думку.

Дощ утих; розвиднилося, але вітер гуде й океан реве по-давньому. Раптом двері розчинилися, в хату вдерся струмок свіжого морського повітря, й високий смуглявий рибалка, волочучи за собою мокрі порвані сіті, вступає в хату із словами:

— Ось і я, Жані!

— Ах, це ти! — каже Жані й зупиняється, не наважуючись підвести на нього очей.

— Ну й нічка! Страхіття!

— Так, так, погода була жахлива. Ну, а як з рибою?

— Зле, цілком зле! Нічого не вловив. Тільки сіті порвав. Погано, погано!... Та я тобі скажу й негода ж була! Здається, такої ночи я не пригадую. Вітер ревів, як сатана, жбурляв моїм човном, як мячем. Я вже думав, що линва порвалася, й човен сідає на дно. Яка там риба! Богові дякувати, що живий додому вернувся... Ну, а що ти тут без мене робила? — Рибалка вволік сіті до хати й сів біля печи.

— Я?... — мовила Жані, полотніючи. — Та що ж, я сиділа, шила... Вітер так вив, що страшно робилося. Боялася за тебе.

— Так, так, — промимрив чоловік, — погода пекельно мерзенна! Але що зробиш?

Обоє помовчали.

Потім Жані, нерішучо, тремтючи й боязко, як винувата, сказала:

— А знаєш: сусідка Сімон померла. Не знаю, коли вона сконала: певно, ще вчора, після того, як ти відвідав її. Тяжко їй було вмірати. Та й за діток, певно, серце боліло! Адже ж у неї лишилося двійко малюсеньких... Один ще не балакає, а другий ледви починає совatись...

Жані замовкла. Рибалка похмурився, добре, отверте обличчя його зробилося поважне і заклопотане.

— Ось так штука! — мовить він урешті, чухаючи потилицю. — Ну, та що ж робити! Доводиться взяти, а то прокинуться, як то воно їм з покійницею? Ну, та що вже, якось перебідуємо! Рушай же швиденько!

Але Жані ані з місця.

— Чого ж ти? Не подобається? Боїшся, не хочеш узяти їх? Що з тобою, Жані?

Жані встала, мовчки підвела чоловіка до ліжка й смикнула запону...

Там лежали діти покійної сусідки й спали так само міцно й безжурно.

Віктор Гюго.

* * *

8. січня.

Християнська наука є остільки ясна, що діти розуміють її так, як треба. Тільки люди, що бажають удавати з себе та звати ся християнами, але не бути ними, можуть не розуміти її.

1.

Будда сказав: людина, що присвятила себе релігії, подібна до людини, яка вносить світло до темної горниці. Темрява відразу зникає й робиться видно. Тільки завзьмися в шуканні мудрости, пильнуй збагнути правду, і в тобі доконається повне прояснення.

2.

Нарід, увільнений од того, що Христос називає засліпленням багатством, задоволений

щоденним хлібом, нарід, що просить у Отця Небесного тільки того, що Він дає малим птахам, які не сіють і не жнуть, такий нарід живе правдивим життям, життям серця більш, ніж инші люди, заглиблені в бажання й турботи цього світу. Ось чому лицарських вчинків, саможертви треба шукати в ньому, в цім народі. Відцурайтеся народу цього, — що станеться з заповітами обовязку, з тим, чим єдино тримається громадянство, з тим, що складає величність і силу націй? Коли нації слабшають, хто їх оновлює, оживлює їх, як не поспільство? А коли хвороба невилічима, коли треба, щоб вони зникли — з чого вийде молоденьке стебло, що має заступити стару деревину, як не знову ж таки з народу? І тому до народу звертається Христос, і тому нарід визнає в Нім посланця Отця, славить імя Його, проголошує Його владу, підлягаючи їй. Князі ж церкви, книжники проклинають Його і вбивають. Але не зважаючи на їхнє насильство й хитрощі, не зважаючи на кару, Він узяв гору серед народу; нарід заснував Його царство в світі, і буде Його поширювати; нарід утворить нову добу, якої божеський зародок так би хотіли придушити власти минулого, уже обхоплені панічним жахом за близький свій кінець.

Лямене.

3.

Треба остерігатися двох, однаково загубних, забобонів: того, що суть божества можна визначити в словах, і забобону науки, який каже, що божеську силу можна зясувати науковим аналізом. Джон Рескін.

4.

Остання заповідь Христова виявляє всю Його науку: „любіть один одного, як я полюбив вас, і по тому всі впізнають, що ви мої ученики, коли будете мати любов один до одного“. Він не каже: „коли ви віpите в те чи в це“, але „коли ви любите“. Віра приєднується до того, що розвивається, перетворюється разом з поступовою зміною поглядів і знання; вона звязана з бігом часу і перетворюється разом з часом. Любов не є часова, вона невідмінна, довічна.

5.

Моя реліґія—це любов до всього живого.
Ібрагім Кордовський.

*

До здійснення християнства бракує тільки знищення його каліцтва.

9. січня.

Правдиве знання є самостійне.

1.

Тільки коли ми зовсім забудемо те, чого вчилися, ми починаємо правдиво пізнавати. Я ні трохи не наближуся до пізнання речі до того часу, доки буду вважати, що моє відношення до неї встановлене вченою людиною. Щоб збагнути річ докладно, я повинен підійти до неї, як до чогось зовсім чужого.

Торо.

2.

Безупинний приплив чужих думок мусить затримувати й приглушувати власні, а за довгий термін часу—навіть паралізувати силу думання, коли воно не має надто високої пружности, щоб опіратися цьому неприродному припливові. Ось чим постійне читання й учення розладнує нашу голову; а також ще й тим, що система наших власних думок і знання втрачає свою цільність і непорушний звязок, коли ми так часто, свавільно порушуємо його, щоб дати місце зовсім чужому рухові думки. Розпорощувати свої думки, щоб дати місце книжковим, на мій погляд, однаково, що продавати свою землю на те, щоб побачити чужі, чим Шекспір дорікав туристам свого часу.

Шкодить навіть читати про речі раніш, ніж сам не помислив про них. Бо разом з новим матеріялом в голову прокрадаються чужі погляди на них і чуже відношення до

них, і це тим певніше, що ледарство й байдужість приневолюють позбавитись зусиль думання й приймати готові думки, та користуватися ними. Ця звичка потім укоріняється, і тоді думки все вже йдуть звичайною стежкою, подібно до струмочків, відпроваджених до канави; знайти власну, нову думку тоді вже подвійно важко. Це в значній мірі обумовлює брак оригінальности у вчених.

Шопенгауер.

3.

Знання подібне до дзвінкої монети. Людина має почасти право пишатися тим, що має її, коли сама попрацювала над її золотом і спробувала її карбувати, або, принаймні, чесно придбала її вже викарбованою. Але ж, коли вона нічого цього не зробила, тільки дістала її від якогось подорожнього, котрий жбурнув її людині в очі, то яку ж підставу вона має пишатися нею?

Джон Рескін.

4.

Для людського розуму не так шкодить зовсім не вчитись, ніж учитися надто рано й надто багато.

5.

Заслуга визначніших мислителів полягає властиво в тому, що вони, незалежно від того, які були до їх часу книги і традиції, висло-

влювали те, що сами мислили, а не те, що думали люди, які жили раніш їх або оточували їх.

Отак і кожний з нас мусить приглядатися й підхоплювати ті ясні думки, котрі, як искри, від часу до часу спалахкують і розгоряються в нашій свідомости: для кожного з нас такі внутрішні просвітлення мають далеко більш значіння, ніж огляд і студіювання усієї низки поетів та мудреців.

Емерсон.

*

Менш читайте, менш учіться, більш думайте. Учіться і в учителів і з книг тільки того, що вам потрібно й бажано знати.

10. січня.

Реліґійна наука — це підвалина виховання.

1.

Хто спокусить одного з цих малих, що вірують у мене, ліпше, щоб йому повішено млинове жорно на шию та й утоплено його у морській глибині.

Горе світові від спокус, тому, що спокуси мусять прийти, тільки ж горе тій людині, що через неї спокуса приходить.

Мтт. XVIII, 6—7.

2.

В основі умілости виховання повинен лежати принціп, який особливо повинні мати ті, що складають заздалегідь пляни виховання, а саме: треба виховувати дітей в пристосуванні не до сучасного, але до майбутнього, можливо ліпшого, стану людського роду, а властиво в пристосуванні до ідеї людства й до його повного призначення. Цей принціп в найбільшій мірі важливий. Звичайно ж батьки виховують своїх дітей тільки так, щоб вони придавалися для сучасного світу, хоча б і розпаскудженого. Але вони повинні б виховувати дітей ліпше, щоб таким способом створити майбутній ліпший стан людства.

Кант.

3.

На те, щоб виховати людину придатною до майбутнього, яке стоїть перед теперішнім поколінням, належить виховувати її, маючи на увазі ідеально удосконалену людину, — тільки тоді вихованець буде гідним членом того покоління, серед якого йому доведеться жити.

4.

Довести дитину до свідомости божеської природи в собі уявляється мені найвищим обовязком батьків і вчителів.

Чанінґ.

5.

Завдання правдивого виховання не тільки в тому, щоб примусити людей робити добрі вчинки, але й знаходити в них радість; не тільки бути чистими, але й любити чистість; не тільки бути справедливим, але й прагнути всією істотою справедливости.

Джон Рескін.

*

Реліґійна наука — основа виховання, а проте в нашому християнському світі удають, що поважно вчать того, у що ніхто не вірить. Діти проникливі й бачать і не вірять не тільки в те, чого їх учать, але й тим, хто їх учить.

11. січня.

Покірливість — це необхідна умова удосконалення. „Навіщо мені удосконалюватися, коли я й так добрий?“

1.

Дитино моя, доконуй з покірливістю своє діло й тоді заслужиш любов. Чим ти вищий, тим більш втихомирюйся. Багато де-хто живе у високости і в славі, але таємниці виявляються тільки незначним. Не шукай річей занадто важких і понад свою силу. Але об тім, що призначене тобі, міркуй з по-

шаною. Не будь цікавий до того, що тобі не потрібне. Тобі виявлено й так більш, ніж ти маєш силу зрозуміти.

Багато хто буває засліплений своєю гордою думкою, і тому не вихваляйся знанням, якого не маєш. Еклезіяст (апокрифічний).

2.

Ісус же, покликавши їх, сказав: ви знаєте, що над людьми панують князі й володіють ними вельможі. Не так же буде у вас; і хто хоче бути великий між вами, нехай буде вам слугою; і хто забажає між вами бути перший, нехай буде вам рабом, бо Син людський не прийшов, щоб служили Йому, тільки служити й віддати душу Свою за визволення багатьох. Мтт. XX, 25—28.

3.

Той, кого образили й хто може спокійно стерпіти образу, і не звертає її, той досяг великої перемоги в справі життя.

Женевіо-Лян.

4.

Частина твоїх приятелів осуджує тебе, а частина звеличує; наближайся до тих, хто ганьбить, і віддаляйся від тих, хто похваляє.

Талмуд.

5.

Ставай на нижчому місці, ніж тобі належиться.

Ліпше, коли тобі скажуть: підійди вище, ніж: зійди вниз.

Хто звеличує себе, того Бог зневажає, а хто себе упокоряє, того Бог звеличить.

Талмуд.

6.

Пильнуйте невідступно викорінювати в собі всяке бажання панувати, стережіться марности, не шукайте слави й хвали, — все це може тільки занапастити вашу душу.

Остерігайтеся гадки, що ви ліпші від инших і що вас прикрашують добродійства, котрих ви не зустрічаєте в подібних до себе.

7.

Хоча мудрий строгий до себе, але від инших він нічого не вимагає. Він задовольняється своїм становищем і ніколи не скаржиться на Небо, не обвинувачує инших у своїй недолі, — тому, перебуваючи у скрутному стані, він кориться долі. Звичайна ж людина, шукаючи земного щастя, виставляє себе на небезпеку.

Коли стріла не влучає в ціль, стрілець обвинувачує в цім самого себе, а не когось иншого. Так чинить і мудрий.

Конфуцій.

І не певний для Божого Царства той, хто взявся за плуг й позирає назад.

9.

Більший зпоміж вас нехай буде вам слугою; бо хто звеличує себе, той буде принижений, а хто принижує себе, той звеличиться. Мтт. XXIII, 11—12.

*

Згадуй про все лихе, що ти вчинив. Це допоможе тобі не робити лихого. Коли ж згадуватимеш про те, що ти доброго зробив, це перешкодить тобі чинити добре.

12. січня.

Є люди, котрі надають собі право вирішувати за других своє відношення до Бога й до світу, і є люди.— переважна більшість,— котрі віддають це право иншим і наосліп вірять у те, що кажуть їм.

1.

Є люди, котрі довідавшись, що всі релігійні питання повинні бути розвязані й усі релігійні закони встановлені, зараз же віддаються в руки тих людей, котрі беруться за таке розвязання й встановлення.

Навіщо їм турбуватися про те, що инші так рішучо вважають за справу, яка належить до них? На їх долю випадає приємно марнувати час, заповнювати день розвагами

і втіхами і таким способом заколихувати себе на цілі роки в приємних снах.

Наслідком такого тупого задоволення зявляється у громадянства відсутність прагнення до знання.

Боюся, що рабський відбиток залізного ярма, створеного реліґійною доґматичністю, надовго лишиться на нашій шиї.

Мільтон.

2.

З тієї хвилі, як людина зреклася своєї моральної незалежности, з тієї хвилі, з котрої людина почала означати свої обовязки не внутрішнім голосом, але вигодами певного стану або партії, з тієї хвилі, з якої вона струсила з себе свою особисту відповідальність тому, що вона тільки одна зпоміж міліонів, — з цієї хвилі вона втратила свою моральну силу, вона сподівається вже від людей того, що всилі доконати один Бог, вона становить на місце божеської сили грубе знаряддя людської мудрости. Чанінґ.

3.

Усі ми подібні до дітей, які спочатку повторюють непорушні істини своїх бабусь, потім учителів, а з бігом часу й инших визначних людей, що зустрічаються нам у житті.

На превелику силу намагаємося вивчити на память слова, які ми почули! Коли ж

сами надходимо до того ступня, на якім стояли ці попередники, і розуміємо зміст цих слів, то розчарування наше остільки велике, що ми охоче б забули все, що від них чули. Емерсон.

4.

Ви ж не йменуйтеся вчителями, — бо один ваш учитель — Христос, ви ж усі брати.

Мтт. XXIII, 8.

5.

Остерігайтеся лжепророків, що приходять до вас в овечій одежі, а всередині вони вовки хижі: впізнаєте їх по овочах їхніх. Чи збірають виноград з тернини або фіґи з будяків? Так усяке дерево добре родить і овоч добрий, а пусте дерево родить і овоч лихий; не може добре дерево родити лихого овочу, ані пусте дерево родити овочу доброго. Оце ж по овочах їхніх впізнаєте їх.

Мтт. VII, 15—20.

*

Людина може користуватися тими переказами, що перейшли до неї від мудрих і святих людей минулого, але від неї залежить перевірити своїм розумом те, що переказується, й відкинути одно, а вибрати друге.

Кожна людина повинна сама встановляти своє відношення до світу й до Бога.

13. січня.

Віра дає спокій душі.

1.

Одно необхідне: віддатися Богові. Будь сам у порядку й доручи Богові розмотувати клубок світу й талану його. Нехай буде нищення або несмертельність. Те, що мусить бути — буде. Те, що буде — буде добре. Щоб пройти дорогу життя, можливо, нічого більш не потрібно для людини, крім віри в добре.

Аміель.

2.

Релігія має вищу мету, ніж створіння доброї людини. Вона припускає, що людина є вже така, і головна її мета полягає в тім, щоб піднести цю гарну людину на вищий ступінь розуміння. Лесінг.

3.

Є подвійний спокій. Спокій негативний; це відсутність галасу гризотних турбот. Це спочинок по боротьбі, по бурі. Але є другий, більш удосконалений, спокій душі, і той перший спокій іде тільки попереду нього: це божеський спокій, який усе розуміє і якого правдива назва — „Царство Боже у нас у середині“. До цього спокою належить та супокійність, яку дає нам релігія. Це свідоме єднання з Богом і всим світом, союз любови

з усіми єствами, любов до всього чистого, невинного, уміння жертвувати своїми бажаннями й вигодами, участь у дусі й житті світу Божого, повна згода причини з її безмежним джерелом. У цьому є спокій і щастя людини. Чанінґ.

4.

Друже мій, чого турбуватися про таємниці істнування? Чого катувати серце й душу тяжкими розмислами? Живи щасливо, перебувай у радости; наприкінці тебе не запитають про те, чому світ такий, який він є.

Поглянь на ранок, підводься, юначе, дихай радістю світанку. Надійде час, що ти шукатимеш і не знайдеш тієї хвилі життя, котра так здивувала нас на цьому облудному світі. Ранок скинув намітку темряви, — чого ж сумувати? Підводься, будемо ж користуватися ранком, бо не один ранок буде ще дихати, коли в нас уже духу не буде.

5.

Кажуть, що в останній день буде загальний суд і що добрий Бог буде гніватися. Але від самої доброти не може вчинитися нічого окрім добра. Не бійся, кінець буде повний радости. Ріжниця вір поділила людство на сімдесять два народи, — ізо всіх їхніх доґм я взяв одну — божеську любов.

Перська Кейям.

6.

Хто є добра людина? Добра тільки реліґійна людина. Але що є добрість? Перш за все і що найважніше, це згода поміж волею й сумлінням.

Хінський будизм.

7.

Коли я певно серцем кажу: хай буде воля Твоя, як на землі, так і на небі, а саме, як у цім часовім житті, так і у вічнім, то я не потребую жадних запевнень і доказів несмертельности. Віддаюся на волю Безмежного Єства, благословляючи цю волю, знаю, що вона є любов, то чого ж мені ще?

Христос, умираючи, сказав: „Отче, в руки Твої віддаю духа мого.“ Для того, хто здолає вимовити ці слова, розуміючи все їх значіння, нічого більш не потрібно: віра, правдива віра розвязує все.

А щоб мати цю віру, треба її в собі виховувати. А щоб виховувати, потрібно творити чин віри. Суть чину віри не в подвигах, а в ділах, — може иноді непомітних, незначних, але вчинених виключно для Бога.

Вмірати доведеться самому, сказав Паскаль, і жити треба самому перед Богом, а не перед людьми.

*

Не сподівайтеся, що ви можете знайти душевний спокій без віри.

14. січня.

Любов до свого тілесного „я“, це скалічення любови до Бога.

Любити ж у собі Того, хто єдиний во всіх, значить любити Бога.

1.

Учителю, котра заповідь найбільша в законі?

Ісус же сказав йому: Люби Господа Бога Свого всим серцем своїм, усією своєю душею й усією думкою своєю: це найперша й найбільша заповідь. Друга ж подібна до неї: люби ближнього свого, як самого себе; на цих двох заповідях увесь закон і пророки стоять. Мтт. XXII, 36—40.

2.

Люди живуть не тим, що вони самі собі вигадують, а тим, що є любов у людях.

Бог не хотів, щоб люди жили нарізно, і длятого не зясував їм, що кожному для себе потрібно, Він хотів, щоб люди жили разом і длятого відкрив їм те, що їм усім для себе й для всіх потрібно.

Людям здається, що вони турботами про себе живуть, а вони живуть тільки однією любовю.

Хто в любови, той у Бозі і Бог у ньому, тому, що Бог — це любов.

3.

Люди живуть любовю: любов до себе, зародок смерти, любов до Бога й людей — початок життя.

4.

Коли людина не може пробачити братові, то вона не любить його. Правдива любов безмежна, і немає числа тим образам, котрих вона б не подарувала, коли вона дійсно любов.

5.

Бог, це любов, і хто живе в любови, той у Бозі живе, й Бог у ньому. Бога ніхто ніколи не бачив. Коли ми любимо один одного, то Бог у нас живе, і любов Його довершена у нас. Хто каже: „я люблю Бога", а брата свого ненавидить, той брехун; хто не любить брата, котрого бачить, як може любити, Бога, котрого не бачить? Брати, любім один одного, бо кожен, хто любить, від Бога народився й знає Бога, тому що Бог, це любов. Хто живе в любови, живе в Бозі, і Бог у ньому.

1-е посланіє Іоанна, із гл. 4.

6.

Любов не є підставовим початком нашого життя. Любов — це наслідок, а не причина. Причина любови — свідомість у собі божеського духового початку. Ця свідомість потрібує любови, творить любов.

*

Любити того, хто для нас приємний, не значить любити Бога, не значить взагалі любити.

Любов правдива досягається зусиллям. Згадай, що той, з ким ти знаєшся, любить себе також, як і ти, й ти зрозумієш, як мусиш поставитися до нього.

Тижневе читання.

Покутуючий грішник.

І сказав до Ісуса: згадай про мене, Господи, як прийдеш до царства Свого! І рече йому Ісус: Істино глаголю тобі, цього ж дня будеш зо мною в раю.
(Лк. XXIII, 42, 43.)

Жив на світі чоловік сімдесять років і прожив у гріхах усе своє життя. Й захорів цей чоловік, і не покаявся. А коли прийшла смерть, в останню хвилю заплакав і сказав: „Господи! як розбійника на хресті, прости мене!“ Тільки встиг вимовити це — вийшла душа. І полюбила душа грішникова Бога, й увірувала в ласку Його та й прийшла до райської брами.

Почав стукати грішний і проситись до небесного царства. І почув він голос зпоза брами: „Хто тут стукає у райську браму? І що зробила ця людина за свого життя?“

Відповів голос виказувача й перелічив усі грішні вчинки цієї людини. І не згадав жадних добрих вчинків.

Відповів голос зпоза брами: „Не повинні грішники ввійти до царства Божого. Одійди звідси.“

І мовив чоловік: „Господи! голос твій чую, а лиця твого не бачу й імення твого не знаю.“

Одповів голос: „Я — Петро, апостол!“

Сказав грішний: „Пожалій мене, Петре апостоле, пригадай людську безсилість і Божу ласку. Чи не ти ж то був Христовим учеником, чи не ти з самих Його вуст слухав Його науки й бачив приклади Його життя? А згадай, — коли він сумував і вболівав душею, й три рази прохав тебе не спати, але молитись, ти спав, — тому, що твої вії обтяжіли, і три рази він заставав тебе сплячим. Так і я.“

„А пригадай ще, як обіцяв ти Йому самому до смерти не відрікатися Його, і як ти три рази відрікся Його, коли повели Його до Каяфи. Так і я.“

„Та пригадай ще, як заспівав півень, і ти пішов геть та й гірко плакав. Так і я. Неможна тобі не впустити мене.“

І затих голос за райською брамою.

Постояв недовго, знову почав стукати грішник і проситись до царства Небесного.

Та й почув за брамою инший голос, який сказав: „Що там за людина, і як жила вона на світі?“

Знову відповів голос виказувача, і наново переказав усі недобрі вчинки грішника, і не згадав жадного доброго.

І відповів голос зпоза брами: „Одійди звідси, не можуть такі грішники жити з нами вкупі в раю“.

Та мовив грішник: „Господи! Річ твою чую, але обличчя твого не бачу й іменя твого не знаю.“

І відповів йому голос: „Я царь і пророк Давид.“ І не втратив надії грішник, не відійшов од брами раю, почав доказувати: „Пожалій мене царю Давиде, згадай людську безсилість і Божу ласку. Бог любив тебе й звеличив перед людьми. Все ти мав: і царство, й славу, й скарби, й жінок, і діток, а нагледів ти з даху жінку бідного чоловіка, і гріх увійшов у тебе, й узяв ти жінку Уріїну, та вбив його самого мечем Амонитянів.

Ти багатирь видер у бідного останню овечку й загубив його самого. Те ж робив і я.

А згадай потім, як ти покутував і казав: я узнаю провину свою й скоряюся за гріх свій. Так і я. Не вільно тобі не впустити мене.“

І замовк голос за брамою.

Але не довго стояв, знову почав стукати грішний і проситись до царства Небесного. І почувся зпоза брами третій голос, і мовив: „Що це за людина? І як прожила вона на світі?“

Й утретє перелічив голос виказувача усі негарні вчинки і не згадав добрих.

І відповів голос зпоза брами: „Іди звідси. Не можуть грішники увійти до Небесного царства“.

І мовив грішник: „Голос твій чую, але обличчя не бачу й іменя не відаю“.

Голос відповів: „Іван Богослов, улюблений ученик Христа.“

Зрадів грішник та й каже: „Отже неможна не впустити мене: Петро й Давид впустять мене, тому, що знають вони людську безсилість та Божу ласку. А ти впустиш мене тому, що в тобі багато любови. Чи не ти ж, Іване Богослове, написав у своїй книзі, що Бог — це любов, і що, хто не любить, той не знає Бога? Чи не ти на старости казав людям одно слово: »Брати, любіть один одного!« Як же ти зараз зненавидиш і проженеш мене? Чи зречися мені того, що ти сам казав, чи ти полюбиш мене і впустиш до царства Небесного?“

І розчинилася райська брама, й обняв Іван покутуючого грішника, та впустив його до Небесного царства. Л. Толстой.

* * *

15. січня.

Смерть і народження, це дві межі. За цими межами є щось однакове.

1.

Людина може померти гідною або підлою смертю, так як може й прожити гідним життям або підлим. Моральне „я“, коли воно нездібне утримати влади над дорученими йому силами, зрікаючись цього високого призначення, коли воно, переможене чужоїдами й почасти вже підпало під владу своїх лютих ворогів, може бути під кінець із ганьбою й муками вигнане з цього храму, в котрому воно мало б царювати. Або ж, навпаки, коли виконає святе й чисте призначення, просвітить божеським життям і любовю своє тіло й душу, це моральне „я“, як добрий робітник, що витрачає в роботі своє знаряддя, може розумно виробити всі доручені йому матеріяли, спокійно й лагідно відкласти їх і, не змінившись (зовсім не змінившись для всякого нематеріяльного погляду), перейти в инші, призначені йому сфери.

Едвард Карпентнер.

2.

Тільки не багато хто думав у належний спосіб про значіння неістнування. Під неістнуванням по смерти розумію такий стан, в якому я перебував до народження. Це не

є властиво апатія, тому що й апатію можна відчувати; але це — ніщо.

Коли тільки я попадаю в цей стан, слова „я“ й „стан“ вже не надаються до означення цього стану. Я гадаю, що це щось цілком рівнозначне з вічним життям.

Я гадаю, що людині однаково добре і в цім, і в другім стані. Бути й сподіватися, й чинити по своєму розумові, це наш обовязок, бо не всилі ми обхопити цілого.

Ліхтенберґ.

3.

Коли душа має добру працю, питання несмертельности не цікавить її. Так їй добре тепер, що вона має певність, що добре буде і в майбутньому. Треба вірити, що те, що для нас найпотрібніше, те й буде з нами, і коли ліпше, щоб ми жили, то й будемо жити. Далеко краще й спокійніше для душі, коли ми будемо переконані в цьому, ніж у тому, що перед нами ще міліони років, століть, тисячеліть.

4.

Доки ми живі, наші душі мертві й поховані в нашому тілі, а коли ж ми вмираємо, вони оживають. Геракліт Ефеський.

5.

Нема смерти, а є низка змін. Одні з них я пережив уже, а ліпші переживу ще.

6.

Людська душа не може зовсім зруйнуватися разом з тілом, але від неї лишається щось таке, що є вічне.

Спіноза.

*

Коли роздумуємо про несмертельне, неможна обмежитись гадкою про майбутнє, — мимоволі виникає думка й про таємне минуле.

16. січня.

Головна підвалина недоброго устрою життя — це неправдива віра.

1.

Життя людини полягає в тім, щоб допроваджувати нерозумне до розумного. І для цього потрібні дві речі:

1. бачити у всьому його значінні нерозумність життя й не звертати на неї уваги;

2. узнавати у всій чистоті розумність можливого життя.

Коли людина узнає всю нерозумність і завжди виникаючу з неї злиденність життя, вона мимоволі відвертається від нього; і з другого боку, ясно розуміючи розумність можливого життя, людина мимоволі прагне його. Не таїти лиха нерозумности й визначати у всій ясности добро розумного життя, мусіло б бути завданням усіх учителів людства.

Але ж тут на стілець Мойсеїв завжди сідають ті, котрі не ведуть до світу задля того, що їхні вчинки лихі; й тому завжди люди, котрі беруться бути вчителями, не тільки не дбають про те, щоб зясувати нерозумність життя й розумність ідеалу, а, навпаки, затаюють нерозумність життя і підривають віру в розумність ідеалу.

Це діється в нашому житті. Вся діяльність людей світу складається з затаювання нерозумности життя; а для цього істнують і працюють:

1. поліція, 2. військо, 3. карні закони, вязниці, 4. філянтропійні установи, захоронки для дітей, притулки для старих, 5. доми для виховання, 6. доми розпусти, 7. доми для божевільних, 8. лікарні, особливо сифілітичні й сухотні, 9. товариства забезпечення, 10. всі примусові освітні установи, побудовані на насильно збірані кошти, 11. установи для недолітніх злочинців і багато инших.

Коли б тільки одну тисячну тієї енергії, яку вживається на влаштування всього цього, що має завданням затаїти кривду і замісць того тільки збільшує її, коли б тільки одну тисячну частину вжити на противоділання тому, для затаювання чого служать усі ці установи, це зло, яке тепер таке очевидне для нас, і яке катує нас, це лихо, швидко знікло б.

2.

Ми повинні з глибокою увагою ставитись до наших громадських справ, ми повинні бути напоготові, щоб змінити наші думки, зректися старих поглядів і засвоїти нові. Ми повинні відкинути марновірства й міркувати цілком вільним розумом. Моряк, який буде ставити однакові паруси, не зважаючи на зміни вітру, ніколи не дістанеться до берега. Генрі Джордж.

3.

Коли ви заглянете до історії, то знайдете, що найголовнішою причиною постійного бідування людства було те, що люди служать тим, на кого вони зовсім уже не можуть дивитися і хто вже цілком не потрібує їхньої допомоги, або зухвалим і злим, котрі занадто засліплюють очі, й яким допомагати не варто.

4.

Досить тільки просто й щиро приняти науку Христа, щоб нам зясувалася та жахлива облудність, у якій живемо всі ми й кожний з нас.

*

Підлягання вимогам облудної віри — це головна причина людського лиха.

17. січня.

Коли людина виконує своє внутрішнє призначення, виконує Божий закон відносно своєї душі, вона мимоволі служить поліпшенню громадського життя.

1.

Ми на світі подібні до дитини, яка вступила до кімнати, де вчена людина оповідає про свою науку. Дитина не чула початку й виходить, не дослухавши кінця. Вона почула де-що, але не зрозуміла того, що чула. Так і велика промова Бога почалася за багато віків раніш, ніж ми почали своє існування, й буде продовжуватись і тоді, як ми вже будемо порохом. Ми чули тільки частину й не зрозуміли більшости того, що чули. Але ж, хоч і небагато й невиразно, та ми зрозуміли щось високе, урочисте, щось, що вражає нас, освячує, що виявляє нашу здібність до приняття науки.

Давид Томас.

2.

Мрійник часто означує майбутність досить певно, але він не хоче дочекатися її. Він хоче, щоб майбутність зараз же прийшла, прискорена ним. Те, для чого природа потрібує тисячів років, він хоче бачити доконаним за час свого життя.

Лєсінґ.

3.

Чого ви марно катуєте себе в своєму злиденному становищу? Ви бажаєте добра, але не знаєте, як його осягти. Знайте, що тільки той, хто віддасть життя, може дати його. Ви нічого не осягнете без Бога. Крутитесь на вашому ліжку терпінь, і що ви знайшли? Ви знищили кількох тиранів, але зявилися инші, гірші, ніж попередні. Ви знищили закони рабства, а вам дали нові закони крови і ще нові закони рабства. Не вірьте людям, що стають між вами та Богом, — щоб тінь їхня не заховала Його від вас. Ці люди мають тільки лихі наміри. Бо тільки від Бога виходить зєднуюча любов. Що може зробити для вас людина, яка керується тільки своєю думкою й законами своєї волі? Коли вона має добрі наміри й виявляє тільки добро, то вона тим часом надасть вам тільки свою волю замісць закону й свою думку замісць правила. Це знають усі тирани. Не варто того руйнувати з тією метою, щоб змінити одну самовласть на другу.

Воля — не в тому, щоб панував той, а не цей, але в тому, щоб панував один Бог. Там же, де Бог не панує, — панує людина. Царство Боже — це царство справедливости в голові й милосердя в серці: основа цього — це віра в Бога й віра в науку Христа, котрий проголосив Божий закон, закон мило-

сердя, закон справедливости. Закон справедливости навчає любови й допомоги одного одному, як синам одного отця й ученикам одного вчителя.

Але ті, котрі кажуть вам: „до нас ніхто не знав, що таке справедливість: справедливість починається від нас, вірьте нам, і ми впорядимо таку справедливість, яка задовольнить вас“, — ці люди дурять вас, а коли й щиро обіцяють вам волю, сами помиляються, — тому що вони хочуть, щоб ви признали їх панами, й тоді ваша воля буде тільки послухом цим новим панам. Відкажіть їм, що паном вашим один Бог, і ви не хочете иншого, а Бог визволить вас.

Лямене.

4.

Було б гаразд, коли б мудрість мала таку природу, щоб могла переливатись із однієї людини, котра має її багато, в другу, де її недостає, як вода переливається крізь вовну з однієї посудини в другу доти, поки обидві наповняться порівну.

Але для придбання чужої мудрости потрібна перш усього самостійна робота.

5.

Коли ви можете людину навчити добра, і не робите цього — ви тратите брата. Коли людина не нахиляється

приняти ваших навчань, а ви їх тим часом переказуєте їй — ви витрачаєте слова.

Мудра, освічена людина не втрачає ані братів, ані слів. Хінська мудрість.

*

Провадь свою життєву справу, виконуючи Божу волю, й будь певним, що тільки цим шляхом ти будеш найкорисніше брати участь у поліпшенні загального життя.

18. січня.

Просвічена людина — це людина, що знає своє призначення в житті й по можливости дбає про доконання його.

1.

Вчений — це той, хто багато знає з книг, освічений той, хто засвоїв собі найбільш поширене в його час знання й засоби; просвічений же — той, хто розуміє зміст свого життя.

2.

З того часу, як існує людство, завжди між усіми народами з'являлися вчителі, які складали науку про те, що найпотрібніше людині знати. Ця наука мала завжди своєю суттю знання того, в чім є призначення, а саме: правдиве добро кожної людини і всіх людей. Отже ця наука служить провідною

ниткою в накреслюванні значіння всіх инших наук.

Предметів наук незлічима кількість; та без розуміння того, в чім полягає призначення й добро всіх людей, не уявляється нам можливість вибору в цій безмірній кількости предметів, і тому поза цим знанням усе инше знання й мистецтво видається нам ніби порожньою й шкідливою забавкою.

3.

Одиноке пояснення того безглуздого, противного свідомости життя, яке провадять люди нашого часу, полягає в тім, що молоді покоління студіюють безліч важних предметів: про стан небесних тіл, про стан землі за міліони років, про походження орґанізмів та инші.

Не студіюють тільки одного, що одиноке тільки потрібне, а саме, який зміст людського життя, що думали про це питання й як вирішили його наймудріші люди давніх часів.

Адже не тільки не навчають, а ще замісць цього навчання вселяють молодим поколінням під назвою Божого закону найочевиднішу нісенітницю, в яку не вірять ні ті, хто вчить, ні ті, кого навчають. Під будинок нашого життя замісць каменю підкладають надуті воздухом пухирі. Як же не валитися цьому будникові?

4.

Найзвичайніше явище нашого часу — бачити те, що люди, котрі вважають себе за вчених, освічених і просвічених, перебувають у найпохмурнішому й огидному неуцтві, не то, що не знають змісту свого життя, але й пишаються цим незнанням, і навпаки, остільки ж звичайне явище здибати серед малописьменних і неграмотних людей, нічого нерозуміючих у хемічній таблиці, параляксах і властивостях радію, людей правдиво просвічених, які знають зміст свого життя і не пишаються цим, та тільки шкодують тих, ніби просвічених, котрі безмежною самоупевненістю унеможливлюють зруйнувати своє неуцтво.

*

Єдине, що потрібне в науці — знання того, що є правдивим добром.

Це знання є для всіх доступне.

19. січня.

Громадське життя може поліпшитись тільки самовідреченням людей.

1.

Кажуть, що одна ластівка не робить весни, а хіба ж за для того, що одна ластівка не робить весни, не летіти тій ла-

стівці, котра вже почуває весну, тільки вичікувати?

Коли б так чекали кожний пупянок, кожна травичка, то весни ніколи не буде. Також і нам для встановлення Божого царства не слід гадати про те: перша я ластівка, чи тисячна?

2.

Небо й земля — вічні. Причина того, що небо та земля вічні, полягає в тім, що вони істнують не для себе.

Ось чому вони вічні.

Тому святий муж відрікається себе й цим спасається. Це виникає з того, що він не шукає нічого для себе. Тому то він і доконує все, що йому потрібно.

3.

У приватному і в громадському житті є один закон: хочеш поліпшити життя, будь готовий віддати його.

4.

У ті часи, коли людство чекає тільки гасла, щоб розпочати найбільший, який був коли на землі, бій між добром і злом, коли по всіх частинах світу вже чути глухий гуркіт грому, коли кожний почуває, що наближається час, коли зіткнуться обидва війська, — військо Бога та військо сатани, і, що майбутня доля людства — звільнення

або поневолення його — залежить від цієї сутички, в ці урочисті часи потрібно перш за все стало знати, що стан воїновника Божого війська можна заслужити тільки слідкуючи за прикладом вождя його, який уподобився бідним, що їх прийшов урятувати: відректися всього на взірець Сина Божого, не мати місця, де голову прихилити, щоб не розпещуватись, щоб мати повну можливість бути сьогодня тут, а завтра там, бути всюди, де небезпека, де провадиться боротьба й доручити мертвим ховати мертвих. Мертві ж — це ті, котрі, занурившись у турботи про марноминаюче і в клопіт про матеріяльне, не відають навіть, що вони мають душу, яка потрібує звільнення, що жити — значить боротись, значить умірати за те, щоб це велике звільнення прийшло.

Лямене.

5.

Найважливішим в історії людини є те, до чого вона прямує. Все ж, що вона вчинила, завжди в значній мірі залежало від випадкових обставин і, в кращому разі, виявилося тільки далеко не повним виконанням її намірів.

І життя всіх найвизначніших людей виявлялося більш у їх поривaннях і зусиллях, ніж у здійсненні цих поривань: і тому справедливо оцінювати їх можна тільки по

їхнім поривання і почуттям, а не на основі того, що їм пощастило здійсняти.

Джон Рескін.

*

Марні всі спроби поліпшення життя без жертви. Ці спроби тільки віддаляють можливість поліпшення.

20. січня.

Християнство встановляє безпосередній звязок людини з Богом.

1.

Ви запитуєте, в чім лежить головна суть характеру Христа, Спасителя світу; я відповідаю, що вона є в упевненості у величности людської душі. Він бачив у кожній людині одсвіт і образ Божий і тому прагнув її визволити й любив людину, хто б вона не була, які б не були умови її життя і вдачі. Ісус дивився на людей оком проникуючим матеріяльну обволоку, — тіло зникало перед ним. Він дивився крізь шати багатого й лахміття жебрака в душу людині; і там, серед темряви неуцтва й плям гріха, Він знаходив духову несмертельну природу й зародки сили й удосконалення, які можуть розвиватися безмірно. У розпусній людині, яка впала найнижче, Він бачив істоту, яка могла б перетворитися в світлого янгола. Чанінг.

2.

У народів, як і в осіб, увільнення від марновірства не зменшує моральних перешкод, тільки замінює грубі перешкоди більш делікатними. Багато бідних душ втрачає на цім свою підтримку. Але в цім нема нічого злого, або небезпечного. Це тільки ріст. Дитина сама повинна вивчитись ходити. Спочатку людина, яка втратила звиклий забобон, почуває себе пропащою, порожньою... Але це відібрання у неї зовнішніх піддержок заганяє її в її глибину й вона почуває себе міцнішою. Вона почуває себе віч на віч з величною присутністю Бога. Вона читає не в книзі, але в душі самий первотвір десяти заповідів, євангелія й послань. І її маленька капличка розширюється до величної церкви небесного склепіння.

Емерсон.

3.

Розуміння Бога може бути або розумово обсервуюче, і таке розуміння непевне й підпадає небезпечним помилкам, — або моральне, яке випливає з віри, й таке розуміння не допускає жадних инших властивостей Бога, крім тих, котрі обмежені умовами моральности. Така віра й природна, і надприродна.

Кант.

4.

Шукайте не тільки морального життя, але прямуйте до того, що є понад моральністю. Торо.

*

Бійтеся всього того, що стає між вами й Богом — духом, якого образ і подоба живе у вашій душі.

21. січня.

Людина духово удосконалюється по мірі зміцнення розуму та угамування пристрастей. Щаслива є людина, коли вона свідомо допомагає цьому удосконаленню й бачить у ньому своє добро.

1.

Людина бачить перед собою чини, за які нагородою вселюдні оплески, їй увижається веселкова далечінь, яка має таку принадність для юнака. Зникла перед нею далечінь і чини, зникне й сила пориву. Але перед християнином сяє постійно далечінь і мріються довічні чини. Він, як юнак, прагне життєвого бою, йому є з чим воювати й де працювати, тому що його погляд на самого себе безустанно просвітлюється й виявляє йому нові хиби в самому собі, з якими треба провадити нові змагання. Тому то й усі його сили не тільки, що не можуть у ньому за-

снути або ослабнути, але ще зворушуються безупинно. А бажання бути ліпшим піддає йому такі остроги, яких не всилі піддати найбільшому честолюбцеві його ненаситна амбітність.

Ось причина, з якої християнин іде тоді наперед, коли инші йдуть назад і тому він робиться чим далі розумніший.

Гоголь.

2.

Нам здається, що справжня праця — це праця над чимсь зовнішнім: продукувати, збірати щось — майно, будинок, худобу, овочі; а працювати над своєю душею — не варто. А тим часом — кожна инша праця, крім праці над своєю душею, кожна инша робота, це ніщо.

3.

Нехай помилки й хибні засоби не бентежать тебе. Ніщо так не навчає, як визнання своєї помилки. Це один з найголовніших способів самовиховання.

Карляйль.

4.

Бережіть ваше серце від непричетних до вас турбот, не втручайтеся в те, що до вас не торкається, дбайте ліпше про те, щоб очиститись і мати успіх на шляху до удосконалення.

5.

Наше життя вироблює для нас моральні традиції, як життя людства вироблює традицію для людського роду.

Доконаний нами вчинок уявляється нам, як спонукуюча причина до того, щоб усе наше життя було завжди порядне.

Джордж Еліот.

6.

Ніколи не кажіть: „цей вчинок незначний, я можу його собі безпечно дозволити“. Ніколи не кажіть: „це доброчинство остільки незначне, що я можу без нього обійтися“.

*

Жахливе становище людини, котра, не розуміючи свого зростаючого духового життя, розуміє тільки життя звіряче. Чим далі вона в житті посувається, тим усе слабшає й зникає те, що вона вважає за своє життя й нічим їй його замінити.

Тижневе читання.

Удосконалення.

Людина всилі досягти Божого удосконалення, але вона повинна постійно робити зусилля для того, щоб усе більше й більше до нього наближуватись. Це той шлях, яким

було призначено від віку йти людському родові. Цей шлях — тернистий і важкий, завдяки тим труднощам, які зустрічаються на кожному ступіні.

Але цей шлях є втішний і відрадний тими наслідками, якими він усіяний, і з котрих останні наслідки — братерська згода, царство ладу й любови на землі. То ці настане й остання велика єдність. Але єдність це не щось инше, як більш міцні зносини обєднаних істот, злиття життя кожного з життям усіх, і тому для здійснення цієї єдности нема иншого способу, як відречення самого себе остільки, оскільки цього вимагає єдність, — вільне відмовлення всього, що відділяє та усамітнює.

В цім полягає євангельська наука. Вона вся в милосердю і в загальній любови, яка обіймає в собі Бога й усі Його творіння. А у всіх твореннях Божих усе рішається найперш у цьому напрямкові. З особистого еґоїзму виникли: пиха, захланність, похітливі жадоби, заздрість, гнів, ворогування; з почуття спільности життя, якого осередком — Бог, народжуються: самозабуття, лагідність, самовідречення, осередній лад, чиста радість, надії, які перетворюють земні муки в певну запоруку майбутнього блаженства.

Але памятайте: чим далі ви будете посуватися цим шляхом правдивого ладу, чим

далі ви будете намагатися завести на цей шлях инших людей, тим більші перешкоди ви зустрінете від нащадків віку, підданців царя минулого. Вони вас будуть ненавидіти і переслідувати, — волочити по судах і вкидати у вязниці на те, щоб приглушити добро в зародку, те добро, якого насіння ви сієте навкруги себе, — на те, щоб продовжувати ту кривду, якій вони служать.

Утвердіть серця ваші, зміцніть мужність вашу, щоб не підупасти в цій святій боротьбі. Заповідайте цю боротьбу, як найзаповіднішу частину вашої спадщини, тим, хто йде за вами.

Відпочинок прийде по бойовищу; бій же продовжиться до того дня, коли буде проголошено: Бог переміг, царство Його встановлене на землі, а у дітей Його є батьківщина.

Лямене.

*

Вся цивілізація полягає в заміні фізичних чинників розумовими й розумових моральними.

Моральний закон — „любити ближнього, як самого себе“, — є закон довічний, котрий не минеться, доки він не буде виконаний, такий же неминучий, як закон тяжіння, хемічних сполучень та инші фізичні закони.

Можна припустити, що й фізичні закони колись то хиталися, були не загальні для всіх явищ природи, вироблялися, але врешті

зробилися необхідністю. Те ж саме й з моральним законом: він нами виробляється.

*

Ціль життя світу вявляється розумній людині в безмежному просвіченні й єднанні істот світу, до котрого прямує життя і в котрому по перше люди, а потім і всі єства, все більш і більш підлягають законові розуму і будуть розуміти те, що доступне тепер тільки для розуму людини, а саме: що добро життя досягається не прямуванням кожної істоти до свого особистого добра, але прямуванням кожної істоти, згідно з законом розуму, до добра всіх инших.

* * *

22. січня.

Неможна зважити кількости тієї моральної шкоди, яку утворює війна.

1.

Кожний юнак мусить повірити, що порядність і величність полягають у тому, щоб відректися своєї волі й зробитися знаряддям волі другого, рубати й бути порубаним, терпіти від голоду й спраги, дощу й холоду, бути скаліченим, не відаючи за віщо, й задовольнитися такою нагородою, як обіцянка недотикальної й фіктивної речі — існування

по смерти й слави, яку дає або в якій відмовляє ґазетяр своїм пером, сидячи в теплій кімнаті.

Постріл. Він пораненний падає. Товариші приканчують його, притоптуючи ногами. Його закопують напівживого, і тоді він може втішатися несмертельністю. Товариші, рідні забувають його, той, кому він віддав своє щастя, свої муки й своє життя, ніколи й не знав його. І по де-кількох роках хтось знаходить його побілілі кістки і з них робить чорну фарбу й анґлійську пасту, щоб чистити чоботи його ґенер лові.

Альфонс Кар.

2.

В йна витворює людей, які перестають бути громадянами і робляться солдатами. Їхні звички вилучають їх із громади, їхнім головним чуттям є відданість начальникові, вони по таборах призвичаюються до самовласти, до того, щоб досягати своїх завдань насильством і гратися правом та долею ближніх; їхньою головною розвагою: бучні пригоди, небезпеки. Тиха праця їм осоружна.

Війна сама собою творить війну й продовжує її без краю. Нарід, який переміг, спянілий успіхом, поривається до нових перемог, нарід же, який потерпів, роздратований поражкою, поспішає відновити свою славу й свої втрати.

Народи, розлючені один проти одного взаємними образами, бажають один одному приниження, сплюндрування, радіють од того, що хвороби, голод, злидні, поразки спадають на ворожу країну. Знищення тисячів люду замість співчуття викликає в них радість і захват: міста освітлюються ілюмінаціями, й ціла країна святкує.

Так камяніє серце людини, й виховуються його найгірші пристрасті.

Людина відрікається почуття симпатії й людяности. Чанінґ.

3.

Де Христос? Де Його наука? Де Його можна знайти серед християнських народів? В установах? Його там нема. В законах, пронятих духом несправедливої нерівности? Нема Його й там. У звичаях, пронятих еґоїзмом? Його там нема. Де ж Христова наука? Вона в майбутньому, яке приготовляється працею в глибинах людської природи; вона в рухові, який хвилює народи з кінця землі в кінець, вона в поривáннях чистих душ і праведних сердець, вона в свідомости всіх, бо всі знають, що істнуючий стан не може довго тривати, тому що він є лихом, запереченням милосердя, братерства, є спадщиною каїнового покоління, він уже належить до минулого, яке мусить розвіятися від Божого подиху. Лямене.

23. січня.

Злість є бридка й віддалює людей.

1.

Перший спосіб позбавитись гніву полягає в тім, щоб — подібно, як звільняються від тирана — не віддаватися гнівові, відмовитись слухняности тоді, коли він розпалює, примушує грізно позирати навкруги й бити себе в груди, а, навпаки, лишатися тоді спокійним і не зміцнювати пристрасти неспокійними рухами й галасом, бо це тільки підсилює хворобу...

Жадна пристрасть: ні кохання, ні заздрість, ні жах не поширюється на всіх; у розлюченні ж людина накидається на всіх, не лишаючи в спокою нікого — однаково, ворогів, ні приятелів, дітей, ні дорослих, навіть ані богів і диких звірів, ні бездушні речі.

Я починав свій курс лікування, — не знаю, чи правдиво, чи ні, — з того, що дбав про студіювання гніву на других людях, як Спартанці студіювали опяніліть на ільотах. Згадував я перш за все Гіппократа, який визнавав хворобу найтяжчою, коли хворий робився неподібний до себе. Так ось і я, коли бачив, що де-які люди до того розпалюються гнівом, що міняються на виду, на кольорі обличчя, ході й голосі, я занотував у душі ніби малюнок, образ цієї пристрасти

і з огидою думав: а що як мої приятелі, дружина, доньки раптом колись побачать мене таким страшним і бридким, не тільки з диким злючим поглядом, але й з осоружним, хрипким голосом.

Відомо, що море, коли бурхає від вітру й викидає на берег баговиння та инші рослини, очищується.

Кажуть, що подібно до моря й гнів під час душевної бурі дає належний вихід непристойним, прикрим і безсоромним словам, готовим що-хвилі вийти з уст людини, переповненої й запаскудженої ними...

Але уважний догляд за собою під час приступу гніву, який зазнайомлює нас із природою гніву взагалі, не тільки не допроваджує нас до таких висновків, але, навпаки, утворює те, що їхня неспроможність виявляється сама собою.

Перш за все цей самоогляд вказує нам на те, що гнів є зовсім не благородний і не мужній і що в ньому нема ні високого настрою, ні величности, як мають нахил думати неуки, які вважають його невгамованість за активність, його погрози за сміливість, а його непокірливість за силу й визнають жорстокість ознакою сили, невблаганість — непохитністю, й похмурість — ненавистю до зла.

Навпаки, вчинки й рухи лютуючого виявляють його немічність і дрібязковість, не

тільки, коли він у запалі лупить своїх дітей, злісно поводиться з своєю жінкою, але навіть, коли думає, що треба покарати собаку чи коней.

Як добрий стусан викликає на тілі опух, так у більш кволих душ біль, заподіяний иншими, викликає наслідком більшої кволости більший гнів. Ось тому то жінки лютіші за чоловіків, хворі лютіші за дужих.

Ото ж гнів не є ознакою дужої душі, як заугажив хтось, але, навпаки, кволої душі, котра в напруженні й корчах не тільки не відчищується від своєї мстивости на взір бурхливого моря, яке викидає своє сміття, — але ще більш похмурюється й забруднюється.

Сенека.

2.

Захланний намагається захопити добро других, бо сподівається збагатіти; він шкодить людям задля своєї користи.

Злий же значно менш зрозумілий: він шкодить другим і не здобуває жадного зиску із своїх хиб; він чинить лихо иншим, але собі ще більше. Чи це не найжахливіше безглуздя разом руйнувати й свій будинок, і тіло, й душу? Розмови Сократа.

3.

Не той відважний, хто піддається вибухам гніву, але той, хто володіє лагідністю й тихістю. Марк Авреліи.

4.

Оскільки гнів є непріємний для других, він найважчий для того, хто ним запалюється.

Те, що почалося гнівом, кінчається соромом.

Гнів часто шкідливіший, ніж образа, котра його викликала.

5.

Той, чия злість не має краю, той, хто оповитий нею, як березкою, скоро доведе себе туди, куди хотів би штовхнути його тільки найлютіший ворог.

Не кисне свіжоздоєне молоко, не родить негайно овочу лихе діло, але, як огонь, захований у попелі, воно поволі пече й мучить навіженого. Будійська мудрість.

6.

Злом віддячить тобі твій ворог, болюче відплатить ненависник, а незрівняно більше лихо вкоїть тобі схиблений розум.

Ні батько, ні мати, ні рідня, ні близькі не вчинять тобі стільки добра, як твій розум, коли він стане на певний шлях.

Будійська мудрість.

*

Коли люди злісно сперечаються між собою, дитина відразу правдиво оцінює становище; вона не розбірає, хто правий, а хто винний, тільки з переляком та огидою втікає від тих людей.

24. січня.

Куди йде людство, цього не знати людям. Найвища мудрість полягає в тому, щоб знати, куди тобі йти, а це тобі відомо: йти до Бога, до найвищого удосконалення.

1.

Вузький шлях, що веде до життя, і не багато хто знаходить його, бо цей шлях у самій людині, і тільки не багато хто його шукає. Більшість шукає дороги для других, і тому й не знаходить для себе шляху життя.

Люсі Мальорі.

2.

Є три ґрупи людей: одні, що знайшли Бога й служать Йому; ці люди розумні й щасливі; другі, що не знайшли й не шукають Його; ці безглузді й нещасні; треті, що не знайшли, але шукають Його, і ці люди розумні, але ще нещасні.

Блез Паскаль.

3.

Де починається шукання правди, там завжди починається життя; але як тільки припиняється шукання правди, зараз спиняється й життя.

Джон Рескін.

4.

Бачити всі справи в Бозі, зробити з свого життя погоню за ідеалом; жити вдячністю,

зосередженням, лагідністю й мужністю: в цім дивний погляд Марка Аврелія. Яке лихо те християнство, котре лихословить мудрість і обходиться без неї! У всякому разі, я дам перевагу мудрости, що задовольняється Божим царством тільки на землі, перед мудрістю, яка визнає його тільки на тім світі.

Ознака хибного реліґійного життя, — це відкладання життя до пишого часу й відріжнення святої людини від добродійної.

Амієль.

5.

Людину, яка шукає мудрости, вільно назвати розумною, але коли вона думає, що знайшла її, вона безглузда.

Перський Альбітіс.

6.

Важливе не те місце, на якому ми стоїмо, а той напрям, по якому ми посуваємось. Гольмс.

*

Не загальні цілі повинні означувати твою діяльність, а означує її призначення твого життя, рівнозначне з призначенням усіх людей.

25. січня.

Є знання необхідне кожній людині. Доки людина не засвоїла цього знання, кожне инше знання буде їй на шкоду.

1.

Сократ завжди вказував своїм ученикам на те, що, при належно поставленій освіті, в кожній науці треба доходити тільки до певної межі, котрої не варто переступати. В ґеометрії, каже він, досить знати стільки, щоб при нагоді бути в змозі порядно обмірять клапоть землі, котрий продаєш або купуєш, або щоб поділити спадщину, або щоб зуміти визначити роботу робітникам. — „Це так легко, — казав він, — що при незначнім зусиллі не матимеш перешкод ні в якім обмірі, хоч би довелося обмірювати цілу землю“. Але він не похваляв захоплення великими трудношами цієї науки, й хоча сам особисто знав їх, та казав, що вони можуть захопити все життя людини й відвернути її від инших корисних наук, тоді як вони ні до чого не придатні. В астрономії він визнавав бажаним знати стільки, щоб по небесних прикметах розпізнати години вночі, дні в місяці й частини року, вміти держатись дороги, тримати напрям на морі й зміняти варту. „Ця наука остільки легка, — додавав він, — що вона доступна кожному, хто має охоту й цікавість до неї.“ Але доходити в ній до студіювання ріжних орбіт, що окреслюють небесні тіла, вираховувати великість плянет і зірок, їх віддаленість од землі, їх рух і відміни, — це він надто осуджував, тому що не бачив

у цих студіях жадної користи. Він був такої зневажливої думки про них не по несвідомости, бо сам досить глибоко вистудіював ці науки, але тому, що не хотів, щоб на зайву працю витрачався час, який можна вжити з більшою користю.

2.

Лихо вченим, котрі збірають знання, лихо самозадоволеним фільософам, ненажерливим дослідувачам, котрі бережуть своє світло, як скупий — свої скарби. Ці безлузді багачі щоденно святкують на своїх розумових бенкетах, тоді як Лазарь безперестанку голодує. Ці люди наповнені тим, що є нікчемністю, тому що це марне знання не спричиняється ні до внутрішнього, ні до громадського удосконалення.

Фенельон.

3.

Бійся незнання, але ще більше страхайся облудного знання. Одверни свій зір од світу облуди і не вірь своїм почуванням; вони дурять; а в собі самому шукай поза особистістю вічної людини.

Будійська мудрість.

4.

До кого подібна вчена людина, яка разом з тим любить Бога? До майстра із знаряддям свого майстерства в руках; людина ж із знанням, якої серце не зогріте любовю до Бога —

подібна до майстра без знаряддя; той знову, хто любить Бога, але цурається знання — подібний до людини із знаряддям, яка не знає майстерства. Талмуд.

5.

Експериментальні науки, коли їх студіюють задля них самих і оброблюють без фільософійної тенденції, подібні до лиця без очей. Вони являються нам, як одна з праць, що підходить під середні здібности, одначе позбавлена вищого хисту, який властиво був би перешкодою в цих морочливих розвідках.

Люди з такими середніми здібностями зосереджують усі свої сили і всю свою вмілість на одному обмеженому науковому полі; там вони й можуть досягти можливо повне знання, при умовах цілковитого неуцтва у всіх инших обсягах.

Їх можна порівняти з робітниками в женевських майстернях, з котрих одні майструють тільки коліщата, другі — тільки пружини, треті — тільки ланцюжки, або ж з музиками в оркестрі, з котрих кожний знає тільки свій струмент. Шопенгауер.

6.

Розумова праця не може задовольнити.

У садок прийшли дві людини: вчений і побожний. Вчений почав відразу перевіряти кількість дерев, рахувати овочі й визначати

коштовність саду. А побожний зразу познайомився з господарем саду, підійшов до однієї деревини й наївся з неї овочів.

Користуйся овочами. Лічба листу й марні рахунки не задовольнять твого голоду. Не діяльність розуму, але життя в Бозі дасть повність найвищого блаженства.

Браминська мудрість.

7.

Корисніше знати де-кілька мудрих правил, котрі завжди могли б служити тобі, ніж вивчитися багатьох речей для тебе некорисних. Сенека.

*

Як усюди, так особливо в знанні те, що непотрібне, завжди шкідливе.

26. січня.

Люди, які направили все своє життя на пригноблення ближнього, — а таке буває життя всіх заможніх, — не можуть бути милосердні.

1.

Чи не є конечна недоладність у тім, що ми сами сидимо за трапезою серед сміху й роскоші, і в той час чуємо, як другі плачуть попід вікнами на вулиці, та не тільки не звертаємо уваги на їх плачі, але ще й злостимося на них, називаючи їх брехун-

нами? Що ти кажеш, чоловіче? Невже задля одного хліба почне хтось когось дурити? Так, скажеш ти. В такому разі тим більш треба зглянутись на них, тим швидче треба витягти їх із злиднів. Коли ж ти не хочеш допомогти, — принаймні, не ображай: коли не хочеш врятувати потопаючого, — принаймні, не штовхай його у прірву.

Наука Івана Золотоустого.

2.

Раніш облиш здирство, а потім подавай милостиню. Утримай руки свої від хабарництва, а тоді простягай їх із милостинею. Коли ж ми тими самими руками одних будемо обдирати, а других одягати, то милостиня буде приводом до злочину. Ліпше не чинити милосердя, ніж чинити таке милосердя.

Наука Івана Золотоустого.

3.

Досадним прикладом перекручування милосердя була виставка брилянтів на десятки міліонів, влаштована однією герцоґинею на користь бідним.

4.

Ні в чім не виявляється жорстокість життя дукачів так, як у їх спробах милосердя.

Коли той, хто одержує, перестане удавано дякувати, а почне вимагати, це буде ознакою,

що починаються відносини між людьми, при яких досягатиметься можливість дійсного милосердя.

5.

Багатий має на три душі пятнадцять кімнат, але не впустить жебрака погрітись і переночувати.

Селянин має хату на сім аршинів завбільшки — для сьоми душ, та він охоче впускає подорожнього.

6.

Нам подобаються речі за свою неудосконаленість, яку Бог призначив на те, щоб законом людського життя було зусилля, а законом людського суду — милосердя. Тільки у Бога є досконалість, і чим більш удосконаленим робиться людський розум, тим ліпше він почуває безмежну в цьому відношенні ріжницю між Божим ділом і людським. Джон Рескін.

7.

Як перше правило мудрости полягає в узнанні самого себе, — хоча це найважче, — так і перше правило милосердя полягає в тому, щоб задовольнятися собою, хоча й це також важко, і тільки та задоволена й заспокоєна людина виявиться приготованою й дужою для чинення милосердя иншим. Джон Рескін.

8.

Хто ж має прожиток у світі й бачить брата свого в потребі та й зачинить серце своє перед ним, то чи пробуває в ньому любов Божа? Діточки мої, не любімо ні словом, ані язиком, тільки ділом і правдою.

Посл. Іоанна I, 17—18.

*

На те, щоб багач був милосердний, він повинен перш за все зробити те, що сказав Христос багатому юнакові.

Неможна служити мамоні, та впевняти себе і других, що служиш Богові.

27. січня.

Любов до людей дає правдиве внутрішнє добро, якого неможна одняти, тому, що любов зєднує людину і з другими людьми, і з Богом.

1.

Ніхто не всилі перешкодити духовому розвиткові людини, окрім її самої. Ні фізична неміч, ні розумова нездатність не можуть бути перешкодами до розвитку духової природи, бо збільшування любови в душі все це перемагає; коли ж ці перешкоди залишаються в когось, то тільки тому, що в нього мало любови.

Люсі Мальорі.

2.

Розумна людина любить не тому, що це їй зручно, але тому, що вона в самій любови знаходить щастя. Паскаль.

3.

Не кажіть мені про каяття; яка користь із жалю? Кривда говорить: покайся; правда говорить: тільки люби. Те, що віддалене від Бога, те не живе. Відтручуй од себе всі спогади. Ми збентежені на своїм шляху переказами з минулого. Не згадуй про минуле; живи під захистом любови, й нехай мине все инше. Перська мудрість.

4.

Мудрого запитали; „Що таке наука?“ Він сказав: „Те, щоб знати людей“. Його запитали також: „У чім полягає доброчинність?“ Він відповів: „У тім, щоб любити людей.“ Хінська мудрість.

5.

З погляду щастя — питання життя нерозрішиме, бо найвищі наші поривання перешкоджають нам бути щасливими. З погляду обовязків — таке ж саме утруднення, бо виконаний обовязок дає спокій, а не щастя.

Тільки свята Божа любов і злиття з Богом через віру знищує ці утруднення, тому,

що коли жертва зробилася радістю постійною, зростаючою, непорушною радістю, то душа забезпечена доволі, хоча й непевною поживою. Амієль.

6.

Полюби, полюби того, хто заподіяв тобі біль, кого ти осуджував, не любив, — і все те, що не давало тобі бачити його душі, зникне. Тоді, як крізь чисту воду на дні, ти побачиш Божу суть його любови, й тобі непотрібно й не вільно буде пробачати йому, тобі потрібно буде пробачити тільки собі за те, що ти не любив Бога в тому, в кому Він був, і ти, завдяки своїй нелюбові, не бачив Його.

7.

Я почуваю в собі силу, котра згодом переиначить увесь світ. Вона не штовхає й не гнітить, але я почуваю, як вона потрохи й непереможно волоче мене. І я бачу, що мене щось притягає, так, як і я несвідомо притягаю инших.

Я пориваю їх, і вони порпвають мене, і ми свідомі прагнення нового зєднання. Стань у межах сили ділання центрального маґниту і ти сам зробишся маґнитом; і чим більш ми свідомі свого призначення й своїх сил, тим очевидніше утворюється новий світ. Ми робимося законодавцями Божого закону,

який дістаємо від самого Бога, й людські закони марніють і всихають перед нами.

І я запитав ту силу, що була в мені: — хто ти? А вона відповіла мені: — я любов, володарь неба, і хочу бути любовю, володарем землі.

Я наймогутніша зо всіх сил небесних і я прийшла, щоб утворити державу майбутього. Кросбі.

8.

Як мати, ризикуючи своїм життям, виховує й захищає свою дитину, свою єдину дитину, так нехай кожна людина виховує й зберігає в собі приязне почуття до всього істнуючого. Меттасутта.

9.

Хто правдиво любить Бога, той не буде намагатись, щоб Бог любив його. Спіноза.

*

Відвага, спокій, радощі, які надає любов, остільки великі, що світові блага, які дає любов (любов людини), не помітні для людини, котра спробувала внутрішнього добра любови.

28. січня.

На те, щоб людина впізнала той закон, якому вона підлягає й який дає їй волю,

вона повинна піднестись од фізичного життя до духового.

1.

„Той, що послав мене, є правдивий; і я, що чув од Нього, проповідую в світі.“

Не зрозуміли, що він про Отця їм мовить. Отже Ісус сказав їм: „Коли піднесете Сина Чоловічого, тоді зрозумієте, що це Я, і що від себе не чиню нічого, але проповідую так, як навчив Мене Отець Мій“.

Іоанн. VIII, 26—28.

2.

Христос був правдивий пророк. Він бачив таємницю душі. Він бачив величність людини. Він був вірний тому, що живе в вас і в мені. Він бачив Бога втіленого у людині. І в стані величнього захоплення він сказав: „Я божественний, Бог діляє через мене, через мене промовляє. Хочеш бачити, дивись на себе, коли ти мислиш і почуваєш так, як я тепер мислю й почуваю“.

Визнавши той основний закон, котрий живе в серцях людей, він не піддав цього закону жадному иншому. Він визнав цей закон самим Богом. Емерсон.

3.

Я й Бог — одно! — сказав учитель. Але коли ви вважаєте Богом моє тіло, то помиляєтесь. Коли маєте за Бога мою без-

тільну істоту, як особливу між істотами, теж помиляєтесь. Не помиляєтесь тільки тоді, коли зумієте дійти до мого правдивого „Я“, котре дійсно єдино з Богом. Шлях же до знайдення цього мого „Я“ — тільки один, це — знайдення кожним з Вас свого „Я“, котре єдино з моїм „Я“ і з Богом. Коли ви цього досягнете, тоб то піднесете в собі людину, то побачите, що між тією людиною, яку ви в собі піднесете, й тією, яку вже я підніс у собі, нема жадної ріжниці по сути. Поглибіться у нетри вашої істоти і ви зустрінетесь там і зєднаєтесь із тим Богом, з яким зустрівся й зєднався я.

Це тільки здається так, що ми уявляємо собою осібні, відокремлені одна від одної особи, як здається й те, що кожний з вулканів, далеко розкиданих один від одного на земній кулі, дише своїм осібним полумям.

Федір Страхов.

4.

Треба жити коротку добу цього життя згідно з законом вічного життя.

Торо.

5.

Людська душа по сути своїй християнська. Християнство переймається людьми завжди, як щось забуте, раптом пригадане. Християнство підносить людину на таку височінь, з котрої їй виявляється радісний світ,

що підлягає розумному законові. Почуття, якого зазнає людина, що дізналася правди християнства, подібне до того, яке зазнала б людина, заперта у темній душній вежі, коли б вона вийшла на вищий відкритий поміст вежі, з котрої побачила б, небачений раніше, прегарний світ.

*

Свідомість підлеглости людському законові поневолює, свідомість підлеглости божому законові звільнює.

29. січня.

Нема таких незначних умов, у яких не змогла б виявитись мудрість.

1.

Ми можемо трьома шляхами дійти до мудрости: по перше, шляхом міркування, це — шлях найгідніший; по друге, шляхом наслідування, це — шлях найлекший; по третє, шляхом досвіду, це — шлях найважчий.

Конфуцій.

2.

Розглядати наші часи з погляду всесвітньої історії, розглядати історію — з погляду ґеольоґічної доби, ґеольоґію — з погляду астрономії, ось що робить думку вільною. Коли довжина життя людини або народу уявляється нам така ж мікроскопійна, як і життя комашини і, навпаки,

життя ефемериду таким же безмежним, як життя небесного тіла зі всим своїм порохом людства, ми почуваємо себе й вельми малими й вельми великими, й ми зо всієї височини небесних обсягів можемо роздивлятись у нашому власному істнуванні й у тих маленьких завірюхах, котрі хвилюють нашу маленьку Европу. Амієль.

3.

Розуміти речі — визначає побувати в них і потім вийти з них. Отже потрібне увязнення, а потім звільнення; зачарування, а потім розчарування; захоплення й охолодження.

Той же, хто перебуває ще зачарований, також як і той, хто не був зачарований, однаково не будуть на цьому знатися. Ми знаємо добре тільки те, чому раніш повірили і що потім обміркували. Щоб розуміти — треба бути вільним, але раніш цього треба бути увязненим. Амієль.

4.

Хочеш себе зрозуміти — глянь на людей і їх діла.

Хочеш людей упізнати — в серце до себе заглянь. Шілєр.

5.

В середині або позад крізь нас світить світло — ми розуміємо, що ми ніщо, а що все — це світло. Людина є тільки чолом цього храму, в якім живе вся мудрість і все добро.

Те, що ми звичайно називаємо людиною, що їсть, пє, ходить, рахує, не уявляє нам людини в її правдивому світлі, а, навпаки, показує нам її в облудному світлі.

Ми поважаємо не її, але ту душу, котрої вона є орґаном, коли б вона тільки визначила її своїм ділом, ми б схилилися перед нею. Коли ця душа виявляється через розум людини, — це ґеній, коли вона виявляється через її волю, — це доброчинність, коли через її почуття, — це любов.

Мудра приповідка каже: „Бог приходить до нас без дзвону“, — це значить, що немає перепони між нами й безмірністю, нема стіни між людиною-наслідком і Богом-причиною. Стіни розібрані, — ми з одного боку відкриті для всіх глибоких впливів Божих вдач.

Емерсон.

6.

Душа сама для себе є й своїм суддею й своїм пристановищем. Не вражай своєї свідомої душі — найвищого внутрішнього судді.

Ману.

7.

До чого уподібнити того, чия мудрість переважає його діла? До дерева з багатьома гильками, але малим корінням; перший вітер, який звіється, вирве його з корінням і перекине. А до чого уподібнити того, чиї діла переважають його мудрість? До дерева

з небагатьома гильками, але з глибоким корінням: коли б звіялися всі вітри світу — вони не зрушать його з місця.

Побожні люди мало обіцяють і багато роблять; лихі багато приобіцюють, та нічого не роблять. Талмуд.

8.

Гідність людини міряється не тією правдою, котрою вона володіє, а тією працею, котру вона прикладає для придбання правди. Лєсінґ.

9.

Життя, — це школа, в котрій недоля — кращий вчитель, ніж щастя.

Сулейман Ґранадський.

*

Не гадай, що мудрість уявляє собою властивість тільки особливих людей. Мудрість необхідна для всіх людей і тому властива всім людям.

Мудрість є в тім, щоб знати своє призначення та способи до виконання його.

30. січня.

Земля не може бути предметом власности.

1.

Коли Сократа спитали, звідки він походить, він сказав що він громадянин усього

світу; він уважав себе мешканцем і громадянином цілого світу. Ціцерон.

2.

Коли припустити, що вся замешкана земля може бути власністю землевласників, і що вони мають право на її поверхню, то всі неземлевласники не мають на неї права.

Отже неземлевласники можуть існувати на землі тільки під умовою, що на це згодяться землевласники. Вони одержують право на місце, що займають своїми ногами, тільки під умовою, що на це дозволять землевласники. Тому, коли б ці останні не побажали дати їм місця для відпочинку, їх довелося б зіпхнути з земної кулі. Герберт Спенсер.

3.

Власність на землю, подібно до власности на рабів, по самій своїй суті відріжняється від власности на речі, випродуковані працею.

Видеріть у людини або у народу гроші, крам, худобу, то ваш грабунок скінчиться одночасно з вашим відходом. Біг часу, звичайно, не зможе зробити вашого злочину ділом добрим, але він встигне знищити його наслідки. Коли грабунку не направлено зараз же, то він хутко відходить у віддаль минулого разом з людьми, котрі брали участь у цьому. Потрібно було б хіба всезнання на те, щоб прослідкувати наслідки злочину; навіть

пробуючи потім направити його, ми наражалися б на небезпеку вчинити нові злочини. Минуле навіки відходить зпід нашої влади. Ми не всилі ні карати, ні винагороджувати мертвих.

Але заберіть у народу землю, ваш грабунок буде продовжуватися вічно. Він буде новим грабунком для кожного нового ряду наступаючих поколінь, для кожного нового року, для кожного нового дня.

Генрі Джордж.

4.

Ми знаємо острів, на котрому живемо працею своїх рук. Моряк, що потерпів корабельну катастрофу, прибився до нашого берега. В чім його право? Чи може він сказати: я теж людина, я теж маю природне право обробляти землю, я можу на тій же підставі, що й ви, засіяти шматок землі на те, щоб годуватися своєю працею.

Лявелє.

5.

Основна помилка полягає в жорстокім і дивогляднім твердженні, що земля, віддана Богом усім людям, може бути чиєюсь приватною власністю. Це є таке ж насильство, як і рабство.

Нюман.

6.

Коли є людина, яка не має права на землю, то тоді моє, ваше, всякої людини право на землю — беззаконне.

Емерсон.

7.

Земля є спільною нашою матірю, вона годує нас, дає нам притулок, тішить і любовно огріває нас; від хвилі народження й доки ми не заснемо вічним сном на її материх грудях, вона постійно голубить нас своїми ніжними обіймами.

Що може замінити нам ті могили, над котрими я вперше побачив схід сонця, яке розбуджує все до нового життя? Таємниче й глибоке те коріння, яке зєднує нас із рідною землею, й ні одна деревина не вкорінюється так цупко.

І ось, незважаючи на це, люди балакають про продаж землі. І дійсно в наш продажний вік земля виставляється на торг для цінування й так званого продажу, але продаж землі, створеної Небесним Творцем, уявляється злосливою недоладністю. Власне кажучи, земля може належати тільки Всемогутньому Богові й усім синам людським, які працюють на ній або тим, що будуть на ній працювати. Вона уявляє власність не якогось одного покоління, але всіх минулих, сучасних і майбутніх працюючих на ній поколінь. Карляйль.

8.

Смішно подумати, що на світі є люди, котрі, відмовляючись од усіх Божих і природних законів, утворили сами собі закони

й суворо коряться їм, як, наприклад, злодії та инші.

*

Ніхто не може мати права власности на землю.

31. січня.

Найвищий ступінь самовлади, кривди й насильства — це встановлення одними людьми такого закону, котрий не підлягає обговоренню других і має прийматися на віру.

Навіщо це може бути потрібне людям?

1.

„Що ж, хіба не наша правда? Треба тримати народ в облуді, ось гляньте, який він нерозвинений та дикий."

— Ні, нерозвинені й дикі всі жорстоко одурені; будьте тільки самі щирі і тим проводьте народ до людяности!

Ґете.

2.

Коли що є правдою, то нумо всі в це вірити: бідні, багаті, чоловіки, жінки, діти. Коли ж це — неправда, то не будемо вірити ніхто: ні багаті, ні бідні, ні юрба людей, ні жінки, ні діти. Істину треба проголошувати з дахів...

Постійно нашіптують, що небезпечно виявляти де-які речі масам. Кажуть, ми знаємо, що це кривда, але це таке корисне для народу; можна заподіяти багато лиха, похитнувши віру.

Але криві шляхи лишаються кривими, хоча б вони були призначені для ошукання великих мас народу, а не окремих осіб. І тому ми визнаємо тільки одно спонукання до наслідування правди, котру знаємо, куди б вона нас не завела. Кліфорд.

3.

Остерігайтесь книжників, що люблять ходити в шатах, люблять привітання на торгах, та перші крісла по синаґогах, і перші місця на бенкетах, що загарбують доми вдовиць і удавано довго моляться. На них упаде тим тяжчий осуд. Лк. XX, 46—47.

4.

Дивна річ! У всі часи негідники дбали маскувати свої ганебні вчинки відданістю інтересам реліґії, моралі та патріотизму.

Гайне.

5.

Ви ж не називайтесь учителями, бо один ваш учитель — Христос, усі ж ви брати, й отцем нікого не називайте собі на землі, бо один Отець у вас, що на небі; й не звіться провідниками, бо один у вас провідник — Христос. Мтт. XXIII, 8—10.

*

Не допускай посередників поміж своєю душею й Богом. Ближче, ніж ти, ніхто не може бути до Бога.

НА КОЖНИЙ ДЕНЬ

ЛЮТИЙ

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

НА КОЖНИЙ ДЕНЬ

ДРУГА КНИЖКА

НА МІСЯЦЬ

ЛЮТИЙ

КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

З ДРУГОГО НАНОВО
ПЕРЕГЛЯНУТОГО ВИДАННЯ ПЕРЕКЛАВ

ВОЛОДИМИР ТУЛЮПА

Христофа Райсера Сини, Відень V.

1. лютого.

Ні одно людське роздумування не всилі знизити духового до матеріяльного й пояснити походження духового від матеріяльного.

1.

Я не знаю, чи собака взмозі вибірати, памятати, любити, боятись, уявляти, думати; отже, коли мені кажуть, що все це в ньому не пристрасти, не почуття, але природна й необхідна активність устрою його орґанізму, який склався з ріжних сполучень частин матерії, то я можу погодитись з такою гадкою. Але я думаю, і знаю, що я думаю. Що ж може бути спільного між тим, що думає, та тією або иншою сполукою частин матерії, а саме простору, підлягаючого поділові у всіх своїх напрямках і помірах, — у довжину, у ширину й глибину. Ля Брюєр.

2.

Душа й тіло — ось що людина вважає своїм, про віщо безупинно піклується. Але знай, що й сам ти, і суть твоя — в дусі. Переймайся цією свідомістю, підноси свого духа вище, ніж тіло, заховуй його від усякого життєвого зовнішнього бруду, не дозволяй тілові утискати його, не став за

одно свого життя з тілом, але злийся з життям твого духа, — тоді виконаєш всяку правду й тихо проживеш під владою Божою, виконуючи своє призначення.

Марк Аврелій.

3.

Нехай учені, фільософи вигадують свої випадковости, свої призначення, свої необхідні рухи й створюють світ із низки костей, що ними кидають грачі. Я бачу в світі ту єдність замислу, котра, не зважаючи на твердження вчених, примушує мене визнати Єдине Начало. Подібно, як би вчені мені сказали, що Іліяду складено з випадково кинутих друкарських черенок. Я б, не вагаючись, сказав їм: так, це можливе, але це не правда, хоча я не маю жадної иншої причини не вірити цьому, крім тієї, що не йму віри в це. „Все це марновірство“, — кажуть вони. Можливо, що й марновірство, — відповідаю я, — а проте, що може вдіяти ваш остільки нерозясненний розум супроти марновірства, котре є більш переконуючою силою, ніж ваш розум? Ви кажете: „Нема двох субстанцій, духової й фізичної.“ Я кажу, що нема нічого спільного між моєю думкою й деревиною. І що цікавіше за все, це те, що вони сами себе взаємно побивають своїми софізмами й охочі швидче надати душу каміню, ніж визнати її в людині.

Руссо.

4.

Коли все — матерія й коли думка в мене, як і в усіх людей, це тільки наслідок сполучень частин матерії, то хто ж зародив на світі ідеї про якісь інші речі, крім матеріяльних? Чи має матерія своєю підставою таку ж чисту, єдину, нематеріяльну ідею, як ідея духа?

Як може бути матерія причиною того, що її неґує й виключає зі свого існування? Як може вона бути в людині тим, що думає, цеб то тим, що й служить для людини переконанням, що людина не є матерією?

Ля Брюєр.

5.

Метафізика існує в дійсности, коли й не як наука, то як природний нахил, бо людський розум посувається нестримано вперед, спонукуваний до того не одним тільки марним бажанням багато знати, але й власною потребою доходити до розвязки таких питань, на котрі не вспілі дати відповіди жадна експериментальна діяльність розуму й висновані з неї засади. Таким чином, дійсно, всі люди, в котрих розум розширився до умозору, завжди мали якусь метафізику; й вона завжди буде в них.

Кант.

6.

Вся справа в тому: вірити чи не вірити в дійсність духа. Люди поділяються в духо-

вому відношенні на живих і мертвих, цеб то на віруючих і невіруючих.

Невіруючий каже: „Що там за дух... А ось, що я зїв, чим натішився, те й моє!“ І він, багато не думаючи, турбується тільки про зовнішність, провадить свої тілесні й лихі справи: бреше, пишається, поневіряється, не почуває в собі вищих потреб: волі, правди, любови, й ховається від світу розуму тому, що є мертвий, і тому, що світ тільки живому дає життя, а мертве сушить і гноїть. Віра в дійсність духового життя дає инший напрям думкам людини.

Віруючий, котрого віра спонукує до вищого життя, звертає свою увагу в середину, пильнує розібратися в своїх почуттях, у своїх думках, пильнує направити своє життя відповідно до вищих вимог; зробити його вільним, правдивим, любовним; пильнує своїми вчинками, діями життя складати душу свою з таких думок і почувань, які найбільше відповідають завданням добра; він шукає правди й поривається до світу тому, що життя духа є неможливе без світу розуму, як життя видимого світу є неможливе без світу сонця. Світ же розуму вищий за все, це — те, що кажеться в заповіді: „Я Господь Бог твій!“

Між людьми нема ні удосконалених мешканців темряви, ні удосконалених мешкан-

ців світла, всі на роздоріжжі, й кожний, хто має в собі волю йти, йде туди або он куди. Але кожний, хто вірить у дійсність духа, хто перебуває в світлі розуму, перебуває в Божім царстві й має життя довічне. І прийде час, коли не буде мертвих, всі будуть чути голос духа.

*

Відріжнення духового від матеріяльного — однаково ясне найзвичайнішому дитячому розумові й найглибшому розумові мудрого. Безкорисні бувають міркування й змагання про духове й матеріяльне. Ці роздумування нічого не зясовують, тільки затемнюють те, що ясне і безперечне.

2. лютого.

Життя з забуттям смерти й життя зі свідомістю щогодинного наближання до смерти — це два цілком ріжні стани.

1.

Лекше перетерпіти смерть, не думаючи про неї, ніж думку про смерть, коли вона нам навіть не загрожує.

Паскаль.

2.

Коли ти твердо переконаний і памятаєш, що от-от тобі доведеться скинути свою

зовнішню обволоку, тобі лекше додержуватися справедливости й чинити по правді, лекше коритися своїй долі. Тоді ти стрінеш спокійно всякі людські поговори, замахи, ти навіть не зупиниш своєї думки на них. Увесь захоплений тільки двома завданнями, ти чинитимеш по правді в кожній справі, яка стоятиме сьогодня перед тобою, й без нарікання витерпиш сьогодняшній свій тягар. Так людина може досягти внутрішнього спокою, бо всі її бажання зіллються в одно — перебувати під владою Божою.

Марк Аврелій.

3.

Частіш думайте про смерть і живіть так, як би ви мусіли незабаром умерти.

Як би ти ні вагався в тому, як учинити, уяви собі, що ти вмреш на вечір, і сумніви зразу розвяжуються; зразу ж робиться ясне, що є справою обовязку і особистим бажанням.

4.

Ти заздриш, обурюєшся, злостишся, хочеш помститись на людині. Подумай про те, що не сьогодня, завтра людина ця вмре, — і від твоїх поганих до неї почувань не лишиться нічого.

5.

Нема нічого певнішого, як те, що думка про близкість смерти розділює всі наші

вчинки по ступінях їх правдивої важливости для нашого життя. Присуджений до негайної смертної кари не почне дбати про збільшення, про охорону свого майна, ні про придбання собі доброї слави, ні про перемогу свого народу над иншим, ні про винахід нової планети й таке инше, але за хвилю до страти потішить засмученого, підведе старого, що впав, перевяже рану, полагодить цяцьку дитині й таке инше.

6.

Мені подобається мій садок, подобається читати книжку, подобається пестити дітей. Поміраючи, я втрачаю це, й тому мені не хочеться вмірати, я боюся смерти.

Може статися, що все моє життя склалося з таких хвилевих бажань та їх задоволення. Коли так, то мені неможна не боятися того, що припиняє ці бажання. Але коли ці бажання й їх задоволення змінилися в мені й заступили їх инші бажання — виконувати Божу волю, віддатися Богові в тому стані, в якому я тепер і в усіх можливих виглядах, у яких я буду колись, — то чим більш змінилися мої бажання, тим менше не то не страшна для мене смерть, але вона майже для мене не існує. А коли зміняться мої бажання зовсім, то й нема нічого, крім життя, нема зовсім смерти.

Замінювати світове, часове — вічним, це шлях життя й цим шляхом треба йти. А як? — Це в своїй душі знає кожний із нас.

*

Згадувати про смерть — значить жити без думки про неї. Про смерть не треба згадувати, але спокійно, радісно жити зі свідомістю її постійного наближання.

3. лютого.

Добрість для душі — це те, що здоровля для тіла: вона не помітна, коли маєш її, та вона надає успіх у кожній справі.

1.

Люди з високою доброчинністю не вважають себе за доброчинних, тому вони й доброчинні. Люди з нижчою доброчинністю ніколи не забувають про свою доброчинність і тому її не мають. Найвища доброчинність не затверджує сама себе й не виявляє себе. Нижча доброчинність затверджує сама себе й виявляє себе.

Найвища добродушність діє, але не дбає, щоб себе виявити. Нижча добродушність затверджує сама себе й дбає, щоб себе виявляти.

Найвища справедливість діє, але не дбає виявити себе. Нижча справедливість діє й дбає виявити себе.

Найвища пристойність діє й не дбає себе виявити. Нижча достойність діє, але коли ніхто не відповідає на неї, силою примушує виконувати свої правила.

Таким способом, коли втрачена вища доброчинність, зявляється добродушність, коли втрачена добродушність, зявляється справедливість, коли ж утрачена справедливість, зявляється пристойність.

Правила пристойности — це тільки подоба правди й початок всякого безладдя. Дотепність — це квіток розуму, але початок неуцтва; тому свята людина тримається овочу, а не квіття, відкидає останнє й тримається першого. Ляо-Тсе.

2.

Людина найвищої доброчинности пильнує, щоб іти простим шляхом до кінця. Зробити пів-дороги й потім знесилитись, це — те, чого треба боятись. Хінська мудрість.

3.

Доброчинність у людини мусить мати властивости коштовного каміння, котре незмінно заховує свою природну красу, що б із ним не сталося. Марк Аврелій.

4.

Свідомість свого доброго життя — це остання нагорода за нього. Навчися радости творити добро. Роби добро потайно та червоній, коли про нього довідаються.

5.

Людина збільшує своє щастя в тій мірі, в якій наділяє ним инших.

Бентам.

6.

Воля Божа в тому, щоб ми жили щастям і життям один одного, а не обопільним лихом і смертю. Люди допомагають один одному своєю радістю; а не бідою.

Джон Рескін.

7.

Як добро для рослини — у світлі, й тому, як нічим не заслонена рослина не може питатися й не питається, в який бік їй рости, й чи гарне світло, й чи не почекати їй иншого кращого, а бере те єдине світло, яке є на світі, й пнеться до нього, — так і людина, що зреклася добра особистости, не роздумує над тим, що їй віддати з видертого у других людей і яким улюбленим істотам, і чи нема якої ще кращої любови, ніж та, щоб покласти душу свою за друзі свої. Любов тільки тоді є любовю, коли вона — жертва собою. І коли людина віддає другій не тільки свій час, свої сили, але коли вона втрачає своє тіло задля улюбленої речі, коли вона віддає їй своє життя — тільки це ми всі визнаємо за любов і тільки в такій любови ми знаходимо добро, нагороду любови. І тільки тим, що таку любов мають люди, тільки тим і тримається світ.

*

Ніщо так не оздоблює життя, як уґрунтована звичка бути добрим.

4. лютого.

На терені розуму нема утиску. Вільною стає людина тільки тоді, коли вона в правді перебуває.

Правда ж доходиться розумом.

1.

Згадай, що відріжняючою властивістю розумного єства є добровільна покора своїй долі, а не ганебна боротьба з нею, яка є властива звірям.

Марк Аврелій.

2.

Людина, яка б не знала, що її очі можуть бачити, і котра б ніколи їх не розплющувала, була б дуже жалюгідна. Але ще більш жалюгідна та людина, котра не розуміє, що їй надано розум на те, щоб спокійно перетерплювати всякі неприємности. За допомогою розуму ми можемо упоратись зі всіми неприємностями. Непереможних неприємностей розумна людина не зустріне в житті: для неї їх нема. А проте, як часто замісць того, щоб дивитись просто у вічі якійсь неприємности, ми зі зневіррям дбаємо ухилитися від неї. А чи не ліпше радіти тому, що Бог надав нам владу, не засму-

чуватись тим, що з нами трапляється по-за нашою волею, й дякувати Йому за те, що Він піддав нашу душу тільки тому, що від нас самих залежить. Адже він не піддав нашої душі ні батькам нашим, ні братам, ні багатству, ні тілові нашому, ні смерти. Він по доброти своїй піддав її одному тому, що від нас залежить, розумінню нашому.

Епіктет.

3.

Розкидайте по вулиці горіхи, пряники — зараз же поназбігаються діти, почнуть збірати їх, побються один з одним. Дорослі ж не почнуть битись за це. А порожніх лушпайок і діти не будуть збірати.

Для мене гроші, посади, шаноба, слава — ті ж лушпайки й дитячі ласощі. Нехай діти збірають їх, нехай їх бють і проганяють за це, нехай вони цілують руки дукачам, достойникам і їх челяді, для мене все це лушпайки. Коли ж випадково до моїх рук попаде якийсь горіх, чому ж його й не зїсти. Але не варто за такою дурницею нахилятися на те, щоб її підняти, боротись за неї, звалити когось із ніг або самому впасти.

Епіктет.

4.

Тільки скарби розуму — дійсні. Ними можна ділитися, нічого не втрачаючи: вони

навіть побільшаються, коли ними діляться. Щоб придбати таке багатство, треба працювати.

Демофіл.

*

Ми не вільні й піддаємося своїм пристрастям та иншим людям у тій мірі, в якій відступаємо від вимог розуму. Правдиве звільнення доконується тільки розумом, що знищує помилки.

Тижневе читання.

Розум.

I.

Як у всіх справах цього світу, кожний новий спосіб, нова перемога й кожне нове першенство зразу ж приносить із собою й свою недолю; так і розум, який надав людині таку велику перевагу над звірями, приносить із собою свої особливі нещастя й показує їй такі шляхи спокуси, на які ніколи не може попасти звір. Через них набувають влади над її волею засади нового роду, які не доступні для звірів, а власне абстрактні засади, — просто думки, котрі далеко не завжди походять з власного досвіду, а часто випробляються промовами й прикладами иншых, традиціями і літературою. З можливістю розуміння зараз же виявляється й можли-

вість помилок. А кожна помилка зараз або пізніше учиняє шкоду, і тим більшу, чим значніша вона була. За особисті помилки колись доведеться платити і часто дорогою ціною; те ж і в великому розмірі і з помилками цілих народів. Тому не треба навіть часто й нагадувати, що ми повинні переслідувати й викорінювати, як ворога людства, кожну помилку, де б вона не зустрілася, й що не може бути упривілейованих і тим більш санкціонованих помилок. Думаюча людина повинна стати до боротьби з ними, мусить, навіть, коли б людство голосно репетувало під час цього, як хворий, котрому лікарь розрізує болячку.

Для маси справжня освіта заступається, так би сказати, муштрою. Проводиться вона наслідуванням прикладів, звичкою й найміцнішим засвоєнням з раннього дитинства певних засад, раніш, ніж людина набереться остільки досвіду, розмислу й сили думання, щоб боротися проти цього. Ось так і прищеплюються думки, котрі потім сидять так цупко й лишаються остільки непереможні для якого б там не було навчання, як коли б вони були вроджені; та їх часто вважають за вроджені навіть фільософи. Таким шляхом можна з однаковим успіхом прищепити людям і справедливе, й розумне, й найнедоладніше, привчати їх, наприклад,

наближатися до того або иншого болвана не инакше, як пройнявшись побожним тремтінням і при виголошуванні його імени упадати ниць не тільки тілом, а й усією своєю душею; покладати добровільно своє життя й майно за слова, за йменння, на захист найхимерніших дурниць; уважати за найбільшу шану або за найбільшу ганьбу, самовільно, те або це, й згідно з цим поважати або зневажати людину від щирого серця; не вживати жадної мнясної їжі, як в Індії, або їсти ще теплі й здрігаючі шматки, вирізані з живого звіряти, як в Абісинії; жерти людей, як у Новій Зеляндії, або віддавати своїх дітей на всепалення Мольохові; вихолощувати самих себе, добровільно стрибати в огонь, на котрому палять покійника, — отже можна їх призвичаїти до чого хоч. Звідси хрестові походи, розпуста фанатичних сект, звідси хіліясти й шалапути, утиски єретиків, аутодафе (огнища інквізиції) і все те, що можна знайти в сувоях людських помилок... Траґічність помилок і марновірства в практичному їх боці, — кумедність в теоретичному: нема безглуздя, котре, коли воно прищеплене спочатку хоч трьом, не могло б зробитися вселюдським переконанням.

Такі некорисні умови, котрі звязані з присутністю в нас розуму. Шопенгауер.

II.

Помилки й незгоди між людьми в справі шукання й визнання єдиної істини повстають не з чого иншого, як з їх недовірря до розуму; наслідком цього людське життя, яке керується звичаями, традиціями, модами, забобонами, марновірством, насильством і всим, чим хочеш, крім розуму, пливе само собі, а розум істнує сам собі.

Коли ж орґан розуму — думання — прикладається до чогось, то не до справи шукання й поширювання істини, а до того, щоб за всяку ціну виправдати й підтримати ті ж самі звичаї, традиції, моди, забобони, марновірство, а також обумовлене всим цим насильство.

Помилки й незгоди між людьми в справі шукання істини й визнання єдиної істини — не тому, що розум у людей — не один, або не може виявити їм однієї істини, а тому, що вони не вірять йому.

А коли б вони повірили своєму розумові, то знайшли б спосіб перевірити свідчення розуму в собі зі свідченнями його ж у инших. А коли б винайшли цей спосіб взаємного перевірювання, переконалися б, що розум один, не зважаючи на те, що з деяких причин, наслідком ріжних ступнів сили орґану розуму — думання, він показує ріжне.

Розум подібний до зору. Як орґани зору — очі — визначають ріжні по великости промінів фізичні виднокруги не наслідком відсутности єдиности законів оптики, а завдяки ріжниці ступнів далекозорости, або пунктів зору (у властивому розумінні), так само і орґан розуму — думання — визначає людям ріжні розумові й моральні виднокруги не наслідком відсутности єдности законів думання, а наслідком ріжниці, так би мовити, розумової далекозорости, або пунктів зору (в алєґоричному розумінні).

І як у справі огляду фізичного виднокругу однобічність окремих, особистих пунктів зору направляється обєднанням їх в один загальний, наприклад, найвищий пункт зору (у властивому розумінні), а ріжниця в ступінях далекозорости зрівнюється оптичним приладдям: окулярами, біноклями, телєскопами, — так у справі студіювання морального й духового виднокругів та однобічність поєдинчих пунктів зору направляється подібним же обєднанням їх в один загальний пункт зору; а ріжниця в ступнях розумової далекозорости урівноважується допомогою освіти; найліпшим орґаном такого зрівнання зявляється слово, яке виходить з уст наймудріших людей.

Мудрий допомагає самостійному народженню у людей їх власних ідей і почувань,

які в них заховуються од віку. Його роля цілком уподібнюється до ролі підзорної рури, котра не дає сліпому зору, тільки скріплює зір, хоча б найгірших очей. Сократ порівнював мудреця з бабою повитухою, котра не дарує жінці дитини, тільки допомагає їй породити на світ свою власну.

Але не в одній ріжниці пунктів зору й ступнів розуміння полягає причина розладу між людьми в справі визнання єдиної істини. Підстава такого розладдя криється ще в самолюбстві людей, завдяки якому скрізь і всюди людина, що вже визнала сама в собі розумність доказів свого противника, все ще продовжує боронити вже раз висловлену свою думку.

Федір Страхов.

* * *

5. лютого.

Все, що робиться в межах матеріяльного світу, мало свій початок у межах думки. А тому треба шукати пояснення подій не в попередніх подіях, а в думках, які були раніш подій.

1.

Ледви чи не важливіше знати те, про віщо не треба думати, ніж те, про віщо треба думати.

2.

Наше життя — це наслідок наших думок; воно народжується в нашому серці, воно виходить з наших думок. Коли людина каже або чинить зі злою думкою — страждання невідступно слідкує за нею, як колесо за ратицею вола, який тягне воза.

Наше життя — це наслідок наших думок; воно народжується в нашому серці, воно створюється нашою думкою. Коли людина каже або чинить з доброю думкою — радість слідкує за нею, як тінь ніколи невідступна.

Будійська мудрість.

3.

Людина не зміниться, коли вибілить свою оселю. Нарід не відродиться наслідком того, що йому покажуть можливість великих розваг і матеріяльних нагород. Душа творить своє тіло. Тільки ідея впоряджує гідну для себе оселю. Мадзіні.

4.

Наші звичайні думки надають у нашому розумінні свої властиві барви всьому, з чим маємо зустрічатися. Коли ці думки облудні — вони нівечать найвищі істини. Атмосфера, що утворюється навколо нас нашими звичайними думками, уявляє собою для кожного з нас щось більш тривке, ніж будинок, у якому мешкаємо. Вона буває чимсь подібним до черепашки слимака, котру він усюди носить за собою. Люсі Мальорі.

5.

Наша думка, добра чи лиха, відпроваджує нас до раю або до пекла, не на небі й під землею, а в цьому житті.

Люсі Мальорі.

6.

Думка здається вільною, але людина має щось могутніше за неї, що має силу керувати думкою.

*

На те, щоб змінити усталений хід життя в собі або в людях, треба боротися не з подіями, але з тими думками, що їх витворили.

6. лютого.

Бажання, що найбільш нас захоплює, це — бажання похітливе, таке бажання, котрого ніколи неможна задовольнити, й чим більш його задовольняють, тим більш воно поширюється.

1.

Погляньте на те, як бажає жити раб. Перш за все він хоче, щоб його звільнили на волю. Він мислить, що поза цим він неможе бути ні вільний, ні щасливий. Він каже так: коли б мене звільнили, я зразу ж був би зовсім щасливий: я не мусів би догоджати й служити своєму панові, я міг би

розмовляти з ким забажається, як рівний з рівним, я міг би йти, куди схочу, не питаючись нікого.

А як тільки він звільниться, то зразу ж розшукує, до кого б йому підлеститись, щоб попоїсти, бо пан уже більш його не годує. Задля цього він всилі йти на всяку погань. А тільки знайшов собі помешкання й харч, то знову він підупав у неволю, ще тяжчу, ніж був у ній раніш.

Коли такий чоловік почне розживатись, то зразу ж придбає собі коханку, якусь розпусну жінку. І ось він починає катуватись і тужити. Коли йому доводиться надто важко, він згадує про давніше невільництво й каже:

— Адже мені не зле було в мого пана! Не я про себе дбав, а мене зодягали, вбували, й коли я був хворий, турбувалися про мене. Та й праця була не надто важка. А тепер — скільки лиха! Я мав одного пана, а тепер — скільки я їх придбав! Кому тільки я не мушу годити, щоб розбагатіти!

Та раб не схаменеться. Він хоче розжитись і задля цього він терпить усяку недолю. А коли дістане те, чого бажав, то знову виявляється, що він обплутав себе ріжними неприємними турботами.

Але тим часом він не набирається розуму. Він думає: от коли б я зробився визначним вождом, всі мої злидні скінчилися б: мене б

усі почали носити на руках! І він вирушає в похід. Він терпить всякі недостатки, мучиться, як скажений, а проте проситься у похід і вдруге, й утретє. Коли він хоче позбавитись усіх своїх злиднів і терпінь, нехай він схаменеться. Нехай він пізнає, у чому правдиве добро життя. Нехай він на кожному ступні свого життя чинить згідно з законом правди й добра, який накреслено в його душі, і він придбає правдиву волю.

Епіктет.

2.

Все зростає жага навіженого, все витягається вона, подібно як березка; вона переходить від життя до життя, як малпа, котра вишукує овочі в лісі, стрибає з деревини на деревину.

Хто захоплений цією ганебною жагою, — цією жагою, повною отрути, навколо його обкрутиться страждання, подібне до кученої березки.

Хто перемагає цю жагу, — цю жагу, яку можна перемогти на світі, від того все страждання обсипається, як дощові краплі скочуються з листка льотосу.

Будійська мудрість.

3.

Бажають, хвилюються, страждають задля лихого. Добре достається без хвилювання.

4.

Є люди, котрі пишаються силою своїх бажань, а не силою влади над бажаннями.

Згадай, як пристрасно бажав ти в минулому багато того, що тепер викликає в тобі, коли не огиду, то зневагу. Те ж саме буде й з тими бажаннями, котрі тепер хвилюють тебе. Згадай, як багато ти втратив, коли дбав про задоволення їх. Те ж саме буде й тепер. Гамуй, заспокоюй їх, це завжди найвигідніше й завжди можливе.

7. лютого.

Самоудосконалення буває й у внутрішній праці й у зовнішній. Людина не може удосконалюватись без єднання з людьми й без впливу на них.

1.

Людина має три спокуси: грубі жадоби тіла, гонористу пиху й неспиту та чванливу захланність. Звідси все лихо, котре з віку й до віку тяжить над людським родом. Без похоти, пихи й захланности на землі панував би удосконалений лад. Який же спосіб супроти цих жахливих хвороб, яких зародки в самій нашій природі? Нема иншого способу, як праця над самим собою. Закони не можуть допомогти, бо закони ж пишуться найчастіше тільки на користь тим, хто їх

витворює. В усьому світі ми тільки й бачимо, як люди, котрі мають керувати, звертають цю владу на свою користь. А коли бувають добрі та святі закони, то в чім же їх сила? Адже тільки в сумлінні тих людей, для котрих ці закони утворено.

Отже ви, котрі поривaєтесь до ліпшого становища, котрі терпите від похоти, пихи й захланности тих, хто пригноблює вас, тих, хто тисне вас, як гніт давить ґрона винограду, — знищіть перш за все у самих собі ці три глибокі коріні лиха. Доки вони живі у вашому серці, як можете ви сподіватись на те, що вони зникнуть у серцях инших людей? Коли ж ці коріні лиха живі у серцях усіх людей, то чи не будуть вони довічно родити всі ті самі гіркі овочі, все те отрутне насіння — тиранію й невільництво, еґоїзм і жорстокість, усякі злидні й розпусту? Жадне поліпшення неможливе, доки кожний не почне з самого себе цього поліпшення. Коли ж багато дійде до того ступіня самоудосконалення, до якого їм дозволить людська злиденність, тоді ці люди, зєднавшись до гурту, вироблять ніби осередок правдивої громади, навколо якого будуть послідовно тулитись инші. І коли їх кількість буде постійно збільшуватись і перебільшить кількість тих, котрі захоплені похітю, пихою й захланністю, тоді влада буде

в них у руках і тоді надійде час впорядити світ згідно з довічним Божим законом.

Лямене.

2.

Щоб навчитись терпіти, треба мати майже стільки досвіду, як і при студіюванні музики, а ми проте майже завжди марнуємо час, коли приходить учитель.

Джон Рескін.

3.

Ніколи не пошкодить навчитись спокійно зносити дурниці неуків.

4.

Будьте удосконалені, як удосконалений ваш Отець Небесний. Мт. V. 48.

5.

Удосконаленість без жадної домішки — це закон Неба; удосконаленість, цеб то вживання всіх своїх сил на пізнання закону Неба, — це закон людини. Хто постійно простує до свого удосконалення, той мудрий, бо він уміє відріжняти добре від лихого. Він вибірає добро, міцно пристає до нього, щоб ніколи не втратити його.

Конфуцій.

6.

Оскільки б я не був мало освічений, я можу йти шляхом розуму. Одного тільки треба мені боятись: зарозумілости. Найвищий

розум дуже звичайний, але людям подобається не простий шлях, тільки окольні стежки.

Ляо-Тсе.

7.

Кожний із нас, од цісаря до звичайної людини, перш за все повинен дбати про моральне самоудосконалення, тому що це — джерело загального добра. Бо коли початок не удосконалений, то як може бути удосконалений кінець?

Конфуцій.

8.

Як стрілець вирівнює стрілу, так мудрий вирівнює свою несталу й хитку думку, неслухняну й непокірну.

Будійська мудрість.

9.

Дивно! Людина обурюється на лихо, котре виникає зовні, від других, — на те, чого вона не всилі усунути, а не бореться зі своїм власним лихом, у той час, як на це вона має можливість.

Марк Аврелій.

10.

Коли б той час і ті сили, які витрачаються тепер на напади на багатих і на спроби винайти способи до встановлення справедливого поділу багатства, — витрачалися на справу самоудосконалення, то незабаром наступила б зміна на краще в наших державних, громадських і моральних відносинах.

Нехай людство навчиться правдиво мислити, то наш світ зробиться остільки щасливий, оскільки тепер він злиденний. Але нарід не бажає знати тієї правди, котра визволяє, тому що вона супротивна тим державним і реліґійним помилкам, до котрих він так призвичаївся. Чим викликане зруйнування кооперативних кольоній ріжного роду? Ні в якім разі не браком системи або замислу, тільки людськими хибами.

Люсі Мальорі.

11.

Найзвичайніша, несвідома, а иноді й свідома брехня, яка перешкоджає людям скеровувати свої сили на одиноку потрібну людині справу самоудосконалення, полягає в твердженні, що повне удосконалення — недосяжне, і тому всі мої зусилля наблизитись до нього — нікчемні й некорисні.

Метою удосконалювання не є досягнення удосконалення, — це досягнення неможливе, і удосконаленість є тільки ідеалом, провідною зіркою. Метою удосконалювання — зміна нашого духового стану з гіршого на ліпший. Удосконалювання є загальним призначенням усіх людей; воно завжди безмежне, усюди можливе для всіх людей.

*

Нема нічого шкідливішого для себе й инших, як діяльність виключно звернена на

поліпшення свого звірячого життя, й нема нічого добротвірнішого для себе й інших, як діяльність, звернена на поліпшення своєї душі.

8. лютого.

Людям так подобається лихословити, що їм дуже важко втриматись од того, щоб зробити приємність своїм розмовникам і не осудити людини.

1.

Коли двоє сваряться — завжди винні обоє.

2.

Хто поза очі ганьбить мене, той боїться мене, а хто в очі похваляє, — зневажає мене.

Хінська приповідка.

3.

Не має оправдання людина, що судить; у чім бо судиш другого, себе осуджуєш, бо те ж саме робиш, коли судиш другого.

Посл. Павла до Римл. II, 1.

4.

Не судіть, щоб вас не судили; бо яким судом судите, таким вас судитимуть, і якою мірою міряєте, такою вам відміряється. І чого ти дивишся на порошину в оці свого брата, в своєму ж оці поліна не чуєш? Або як ти

скажеш свому братові: дай я вийму порошину тобі з ока, коли в тебе самого поліно в оці? Лицеміре, перш вийми в себе самого з ока ломаку; тоді добре бачитимеш, як виняти твоєму братові з ока порошину.

Мт. VII, 1—5.

5.

Легко добачувати помилки инших, але важко спостерегти свої; люблять розсуджувати помилки близьких, але ховають свої, як шахрай дбає, щоб сховати підчас гри свою фальшиву карту.

Людина має нахил постійно судити других: вона додивляється тільки до їх помилок, але її власні пристрасти розширюються все більш, віддалюючи її від поліпшення.

Будійська мудість.

6.

Не запоганюй своїх уст лихим словом, бо воно хоч і звернене на те, щоб пошкодити иншим, повертається проти тебе самого і тим болючіше, чим дужче ти заміришся. Коли твій язик примушує тебе когось образити, подбай заперти двері уст своїх, не бійся навіть занапастити своє тіло; бо лихе слово занапащує людей, але звертається не проти тих, супроти кого воно звернене, але проти тих, від кого воно виходить.

Жидівська мудість.

7.

Постійно доглядай себе й раніш, ніж осуджувати инших, подумай про те, щоб себе поправити.

8.

Коли ви почуваєте бажання осуджувати свого брата, подумайте про ту шкоду, яка з цього виникне для вашої душі, й оскільки це огидне Богові, тоді ваше серце заспокоїться.

9.

Багато шкоди можна заподіяти необережною похвалою та осудом, але найголовніша шкода вчиняється осуджуванням.

Джон Рескін.

10.

Цурайтеся лихого слова й неправдивого свідчення. Нехай ваш язик служить вам знаряддям правди.

11.

Лихе слово шкодить відразу трьом: тому, про кого зле кажуть, тому, кому кажуть зле, але найбільше тому, хто лихословить. Василь Великий.

*

Попробуйте спинитись в осуджуванні людей і ви зазнаєте почуття, подібного до того, яке зазнає пяниця, коли залишить

піятику, або той, хто курить тютюн і теж занехає цю пристрасть: особливо приємне в вас почуття чистости, й також, головно в перші хвилі, инколи жадоба вороття до покинутої поганої звички.

9. лютого.

Матеріяльна шкода, котру вчиняє війна, яка б вона ні велика, вона ніщо в порівнянні з тим лихом покалічення розуміння добра й лиха, яке вона вселює в душі простих мало думаючих людей працюючої верстви.

1.

Пристрасти, які зворушує війна, міжнародня ненависть, побожність у відношенні до військової служби, жадоба перемоги або помсти, приглушують народнє сумління, перевертають вищі громадські інстинкти в ганебний, безглуздий еґоїзм, який помилково називається патріотизмом, нищать любов до волі, доводять людей до підлеглости тиранам і узурпаторам задля хижацького бажання перетяти горлянки иншим людям, або задля страху, щоб инші люди не поперетинали їм горлянок. Вони так скалічують реліґійне почуття людей, що визнані наступники Христові благословляють Його імям знаряддя душогубства й грабунку й підносять подяку князеві згоди за перемоги, під час яких

земля вкривається купами понівечених трупів і сум огортає серце ні в чім неповинних людей. Генрі Джордж.

2.

Дитина, котра зустрічає другу дитину усмішкою, виявляє доброзичливу радість, так само і кожна людина не збита з пуття. А тим часом людина однієї нації, котра ще навіть не бачить чужинця, вже ненавидить його й напоготові заподіяти йому лихо й смерть. Які ж страшенні злочинці ті, хто розворушує в людях ці почуття і вчинки.

3.

Найліпшою зброєю є непосвячена зброя. І тому розумна людина не покладається на неї. Вона більш за все шанує згоду та спокій. Вона перемагає, але тим не тішиться. Тішитись перемогою, значить тішитись знищенням людей, а той, хто тішиться нищенням людей, не всилі досягнути мети.

Ляо-Тсе.

4.

„Поділяй і пануй" — ось золоте правило людських гнобителів ріжного роду. Тільки розбуджуючи національну ворожнечу й місцеві марновірства, тільки підбурюючи один нарід супроти других, можуть упоряджу-

ватись і підтримуватись аристократія й деспотія. Отже хто хоче визволити людей, мусить піднести їх понад почуття ворожнечі, инакше він не буде мати успіху.

Генрі Джордж.

*

Війна — це такий стан людства, у котрому дістають владу й славу найганебніші й найпоганіші люди.

10. лютого.

Покірливість становить людину на трівкий ґрунт; коли людина на ньому стоїть, то вона має можливість виконати призначену їй справу. Чим вище вона підноситься, тим більш певне її становище.

1.

От яким треба бути: треба бути таким, як вода. Нема перешкод — вона пливе; загата — вона спиниться; прорветься загата — вона знову потече; в чотирокутній посудині — вона чотирокутна; в круглій — вона кругла. Тому ж вона найбільш потрібна й найдужча.

Ляо-Тсе.

2.

Покірливість полягає в тому, щоб узнавати себе за грішника й не вважати за свою заслугу своїх добрих вчинків.

3.

Чим більш людина поглиблюється в себе, тим нікчемнішою вона собі виявляється. В чім же перше завдання мудрости? В покірливости. Покірливість, про яку говорять християне й котру людина так мало знає, — це перше почуття, котре народжується в ній, коли вона спробує пізнати себе. Будьмо смирні, щоб бути мудрими. Будемо знати свою кволість, і це нам дасть силу.

Чанінґ.

4.

Божа наука подібна до води: як вода залишає верховиння й збігається на низькодолах, так і Божа наука приймається тільки тихими людьми.

Талмуд.

5.

Знання так, як і вода, не збіраєтся на верховині, не буває в гордих. І те й друге шукає долішнього місця.

Перська мудрість.

6.

Мудра людина засмучується своїм безсиллям зробити те добро, якого вона бажає, але не засмучується тим, що люди не знають її або неправдиво думають про неї.

Хінська мудрість.

7.

Коли мудрий дотримується закону доброчинности, то він ховає це від людських

очей, і не жалкує об тім, що він нікому невідомий. Конфуцій.

8.

Той, хто шукає вченості, підноситься з кожним днем в очах світу.

Той, хто шукає розуму, з кожним днем стає менший.

Він стає менший в-одно до того часу, доки не досягне повної покірливости. Коли ж він досягнув повної покірливости, нема речі, якої б він не всилі був доконати.

Ляо-Тсе.

9.

Не зважаючи на те, що кожний мало себе знає, нема людини, котра б не знала про саму себе чогось иншого, ніж те, що вона знає про ближнього. Вольслей.

10.

Перша відзначаюча риса доброї й мудрої людини полягає в свідомости, що вона знає дуже мало, що є багато людей далеко розумніших од неї, а до того вона завжди бажає пізнати, навчитись, а не вчити.

Ті ж, хто охочі навчати, або керувати, не можуть добре ні навчати, ні керувати.

Джон Рескін.

11.

Хто ліпше за все знає сам себе, той менше за все себе й шанує.

*

Дбайте пізнати свої сили, коли ж пізнаєте їх, не бійтеся їх переменшити, тільки бійтеся перебільшити.

11. лютого.

Виконання Божого закону — це суть життя.

1.

Лихо, у вигляді смерти й страждань, людина помічає тільки тоді, коли вона вважає закон свого тілесного, звірячого існування за закон свого життя. Тільки, коли вона, бувши людиною, знижується на ступінь звіряти, тільки тоді вона бачить смерть і страждання. Смерть і страждання, як примари зі всіх боків наскакують на неї з криком і заганяють її на одну, відчинену для неї, дорогу людського життя, підпорядкованого законові розуму й визначеного в любови. Смерть і страждання являються людині як прогріхи проти її закону життя. Для людини, що живе своїм законом, нема смерти, нема страждань.

2.

Свідомість обовязку не має нічого спільного з насолодою життям. Вона має свій своєрідний закон, свій своєрідний суд, і коли б ми забажали змішати до купи обовязок і насолоду, щоб подати цю мішанину, як ліки для хворої душі, вони тим часом зразу ж

сами собою розріжнилися б одно від одного, коли ж би цього не сталося, то свідомість обовязку не проявила б жадного впливу. І коли б фізичне життя й придбало від поривання до насолоди де-яку силу, то моральне життя загинуло б на віки.

Кант.

3.

Що діяти, коли ми все втрачаємо: здоровля, радість, прихильність, свіжість почуття, памороки, здібність до праці, коли нам здається, що сонце холодніє, а життя ніби втрачає свої принади? Що робити, коли нема жадної надії? Задурювати себе, чи камяніти? Відповідь завжди одна: виконування обовязку. Нехай буде те, що буде, коли почуваєш спокій сумління, почуваєш себе втихомиреним і на своєму місці. Будь тим, чим ти повинен бути. Все инше — Божа справа. Та коли б навіть не було святого й доброго Бога, а було б тільки загальне велике єство, закон усього, ідеал без іпостаси й реальности, обовязок був би тим часом розгаданням таємниці й північною зіркою для людства, що прямує вперед.

Амієль.

*

Закон Бога ми знаємо з переказів усіх реліґій і зі своєї свідомости, коли вона не затемнена пристрастями й облудами думки, також можемо пізнати з досвіду прикладення

цього закону до життя: всі ті вимоги закону, котрі дають нам невідіймане добро, все це — вимоги правдивого закону.

Тижневе читання.

Будда.

За де-кілька день шляху на північ од Бенаресу, на обніжжі Гімаляйських гір, в початку V. століття до Христового Різдва над родом Сакіїв панував царь Судходана. Царь мав дві жінки, дві рідних сестри, й обидві довгий час були бездітні, та тільки напередодні старости старша жінка Майя на превелику радість цареві породила сина Сидхарту.

Коли Сидхарті минувсь девятнадцятий рік, батько одружив його з тіточною його сестрою, красунею Язодгарою й оселив молодих у пишному палаці, побудованому серед роскішних садів і дібров. У палаці й садках молодого Сидхарти було все, що могло принаджувати почуття.

Царь Судходана бажав бачити свого улюбленого сина завжди щасливим і веселим і тому гостро наказав дворянам і челяді Сидхарти не тільки нічим не завдавати йому жалю, але й ховати від нього все те, що могло б засмутити молодого наступника

престолу або накликати на нього сумні думки.

Сидхарта не виїздив із своїх посілостей, а в своїх посілостях він не бачив нічого зіпсутого, нечистого, нічого, що старілося б. Служба Судходани пильнувала прибірати все те, що могло бути неприємне для очей; не тільки викидали все нечисте, поламане, але також прибірали й обривали на дереві й кущах зівяле листя; також заміняли вони хворих і старих звірят на молодих і жвавих, нема чого казати вже про людей, що всі були молоді та вродливі. Ото ж молодий Сидхарта бачив навколо себе тільки здоровля, радощі, втіху й роскіш життя, таку ж, яку він почував у своєму вродливому, дужому, двадцятилітньому тілі.

Так прожив Сидхарта більш року, й яке не пишне було те, що оточувало його, Сидхарта почав нудьгувати і забажав бачити життя инших людей.

Одного разу він казав своєму візникові Чанні запрягти колісницю й ранком рано поїхав до міста. Все, що він побачив: вулиці, будинки, людський рух, чоловіків і жінок у ріжних убраннях, крамниці, крам, усе це було нове для Сидхарти й приємно його зацікавило та розважило.

На одній із головних улиць його увагу звернула на себе людська істота в незнаному

йому до цього часу стані. Ця істота з червоним обличчям і розтуленим ротом, яким тяжко випускала частий віддих, сиділа скарлючившись біля муру будинку й голосно та скорботно стогнала.

— Що цій людині? — спитав Сидхарта візника.

— Вона хвора, — відповів Чанна.

— Що то значить хвора?

— Хвора значить те, що її тіло розстроїлось і вона страждає.

— Я бачу, що вона страждає. Але чому це сталося з нею? Чому між нами нема цього?

— Це трапляється зо всіми.

— То це може бути й зо мною?

Візник не відповів, і Сидхарта більш не питався.

На цій же вулиці до колісниці Сидхарти підступив старий дід прохати милостині. Немічний, із зігнутою спиною, заслізлими червоними очима, старець ледви пересував зсохлі, тремтячі ноги й шамотів щось незрозуміле беззубим ротом.

— Це також хворий? — спитав Сидхарта.

— Ні, це старий, — сказав Чанна.

— Що значить старий?

— Значить постарівся.

— Чого ж це трапилося?

— Жив довго.

— Усі люди старіються?

— Усі старіються.

— Вези мене додому, — сказав Сидхарта.

Чанна погнав коней, але на царині їх затримали люди. Вони на марах несли щось, подібне до людини.

— Що це? — спитав Сидхарта.

— Це мертвий. Вони несуть його тіло, щоб спалити, — відповів Чанна.

— Що то таке мертвий? — спитав Сидхарта.

— Мертвий — це значить, що його життя скінчилося.

— Як скінчилося? Хіба життя може скінчитись?

— Умер, значить скінчилося.

Сидхарта зліз із колісниці й підступив до людей, що несли покійника. Покійник з розплющеними, застиглими шкляними очима, вискаленими зубами й з окамянілими членами лежав так непорушно, як можуть лежати тільки мертві.

— Чому це трапилося таке з ним? — спитав Сидхарта.

— З кожним таке трапиться. Всі вмірають.

— Усі вмірають, — вимовив Сидхарта й вернувшися до колісниці, не підводив голови, аж поки не приїхав додому.

Цілий день Сидхарта непорушно просидів сам у далекім кутку саду й безупинно думав про те, що він бачив.

Усі люди хворіють, усі люди старіються, усі люди вмірають, — як же можуть люди жити, коли знають, що по-всяк час вони можуть захворіти, що з кожною годиною старіються, поганіють і утрачують сили, та, крім того, знають, що кожної години можуть умерти, напевно вмруть раніш або пізніше. Як же можна чимсь тішитись, щось робити, як жити, коли знаєш це? Цього не повинно бути, — мовив він сам собі. — Треба знайти порятунок від цього. І я знайду його. А коли знайду, то віддам його людям.

Так постановив Сидхарта. І тільки зважився на це, на другу ніч покликав візника Чанну, звелів осідлати собі коня й відчинити браму. Раніш, ніж виїхати з дому, він вступив до своєї дружини. Вона спала. Сидхарта не наважився її розбудити. Думкою попрощався з нею, обережно, тихим кроком, щоб не побудити рабів і рабинь, що спали спокійно, він вийшов навіки з свого палацу, скочив на коня й сам вирушив із своєї батьківщини.

Коли він проїхав так далеко, як всилі був провезти його кінь, то зліз із коня й пустив його, а сам обмінявся одягом із стрічним ченцем і обтяв собі волосся, та й пішов мандрувати по світові, вишукувати способу до врятування людей.

Перш за все Сидхарта пішов до брамінських мудреців, щоб пізнати їх науку. Але

наука браминів, яка полягає в переселенні душ і в очищуванні себе від похоти ріжними втратами, не задовольнила його. Він пішов од них у глухі ліси й прожив там шість років у пості й у праці, бо думав, що в катуванні своєго тіла знайде спосіб порятунку. Але й цей шлях не задовольнив його. Він виснажив себе постом і катуванням до того, що втратив можливість рухатись, а проте таки не знайшов спасіння. Тепер він постановив залишити піст і нищення тіла, та шукати порятунку в роздумуванні й покуті. Тоді до нього посходилися ученики, він придбав славу, й люди почали звеличувати його. Ці звеличування вчинили те, що на нього найшла спокуса, й він почав шкодувати об тім, що залишив, і хотів вернутися до батька й дружини. Але зрозумівши своє моральне заблудження, він жахнувся його й пішов геть од своїх прихильників і учеників та втік у таке місце, де ніхто його не знав.

Довго карався він внутрішньою боротьбою, але одного разу, коли сидів під деревом і думав усе про те саме, йому раптом виявився шлях визволення. Цей шлях визначився йому ось у чому:

Все тілесне — часове і мусить зруйнуватись. Доки людина звязана тілом, вона підпадає стражданням, руїні й смерти. Як же позбавитись цього? Доки душа людини

звязана з тілом, вона бажає жити, а життя — це незадоволені бажання й страх смерти; воно чинить страждання. А тому треба нищити гидкі тілесні бажання.

Вся наука склалася в його розумінні в чотирьох засадах. Перша засада в тім, що всі люди підпадають стражданням. Друга засада в тім, що причиною страждань є похоть. Третя засада в тім, що від страждань можна себе врятувати, коли позбавитись похоти. Четверта засада в тім, що визволення провадиться чотирьма ступінями спасіння.

Перший ступінь: у розбудженні серця; другий ступінь: визволення від нечистих думок і мстивости; третій ступінь: звільнення себе від сумнівів, недоброзичливости й дражливости; четвертий ступінь: милосердя, любов не тільки до людей, але до всього живого. Мертвити свого тіла не варто, головну увагу треба звернути на очищування душі від лихих помислів. Правдиве просвічення, правдиве визволення — тільки в любові. Людина, котра змінила свої пожадливі бажання на любов, — порвала кайдани неуцтва, пристрастей і позбавилася страждань та смерти.

Правила задля виконання цієї науки визначені в десяти заповідях:

1. Не вбивай, а поважай життя.

2. Не кради, не грабуй, а допомагай кожному користуватись здобутками своєї праці.

3. Здержуйся від розпусти й провадь праведне життя.

4. Не бреши, кажи правду, коли потрібно, відважно, але лагідно.

5. Не вигадуй лихих поговорів і не переказуй їх.

6. Не божись.

7. Не витрачуй часу на базікання, але балакай до речі, а ні, то мовчи.

8. Не захоплюйся зиском, ані заздрістю та втішайся добром ближнього.

9. Очищуй серце від злости й не заховуй ненависти супроти ворогів, а з любовю дивися на всі єства.

10. Визволяйся від невіри й дбай зрозуміти правду.

Таку науку поширював Сидхарта — Будда. Спочатку його ученики залишили його, потім знову приєдналися до нього. І не зважаючи на гноблення, на яке наражався Будда від браминів, наука його все більш і більш розповсюжувалася.

На протязі шестидесяти років Будда мандрував з місця на місце, проповідував свою науку. Смерть спіткала його в дорозі від одного села до другого. Він мав вісімдесять років. Він був недужий, а проте ще ходив і проповідував. Підчас одного з таких переходів він знесилів і, спинившись, сказав: „Мене мучить жага“. Ученики подали йому води, він

випив трохи, посидів і пішов далі. Але біля ріки Хараневата він знову спинився, сів під деревом та й сказав до своїх учеників: „Я почуваю наближення смерти: памятайте ж без мене все те, що я казав вам“. Улюблений ученик його Анаїда, що слухав його, не міг здержатись, трохи відійшов на бік і заплакав. Сидхарта зразу ж послав за ним і, потішаючи, сказав: „Годі, Анаїдо! Не тужи, не турбуйся. Раніш або пізніше ми мусимо розлучитися з усим, що нам дороге. Хіба на цім світі є щось вічне? Друзі мої, — додав він, звертаючись до инших учеників, — живіть так, як я навчав вас. Визволяйтеся від сітки пристрастей, що вас обплутує. Ідіть тим шляхом, що я вказав вам. Памятайте завжди, що все матеріяльне має бути зруйноване, а зате правди ніщо не всилі зруйнувати, бо вона вічна. А тому в ній шукайте свого визволення“.

Це були останні його слова. По цім він стулив уста й спокійно відійшов із цього життя.

* * *

12. лютого.

Нема більш безсумнівної речі, ніж смерть, що чекає кожного з нас, а тим часом усі живуть так, ніби її немає.

1.

Чи кінчається наше життя фізичною смертю, це питання найбільш важливе й мало яка людина не думає про це. В залежности від того, чи віримо ми чи ні у вічне життя, і вчинки наші будуть розумні або безглузді. Кожний розумний вчинок доконче основується на впевненості в безсмертности правдивого життя.

Тому перша наша турбота мусить бути про те, щоб розмислити й зрозуміти, що властиво є в житті безсмертне. Де-які люди всіми силами працюють над тим, щоб зясувати собі це. Вони визнають, що від цього мусить залежати все їх життя.

Інші люди, хоч і мають сумнів у безсмертности, але щиро мучаться своїми сумнівами й уважають їх за найбільше своє лихо. Вони нічого не жаліють, щоб тільки пізнати правду, невтомно шукають її й уважають це найголовнішою справою свого життя.

Але є й такі люди, котрі зовсім не думають про це. Їх недбаліть там, де справа тикається їх самих, дивує, обурює й лякає мене. Паскаль.

2.

Цей світ жахливий, коли страждання на ньому невилічимі і не ведуть до добра. Це якийсь лихий, ганебний устрій задля доконання невимовних жорстокостей, розчару-

вань і страждань. Цей світ надзвичайно неморальний тому, що він чинить лихо не для майбутнього добра, але зовсім надармо, безцільно, — отрутнє лихо, якого наслідком буває тільки страждання мілионів. Обіцянки його підступні, надії облудні й шляхи його зрадливі.

Він бє нас од народження, домішує горя до кожного келиху щастя й робить смерть отрутним чадом. Ми всі бачимо жахливе лихо світу. Й звичайно, коли нема Бога й безсмертности, то мені зрозуміла нехіть, яку виявляють люди до життя: її викликає в них істнуючий лад або, краще сказати, безладдя, — страшенний моральний хаос, бо так це треба назвати.

Але, як тільки є Бог над нами й довічність перед нами, то тоді все зміняється. Ми виявляємо добро в лихові, світло в темряві, й надія проганяє розпуку.

Який же з двох домислів імовірніший? Хіба можна припустити, щоб моральні істоти — люди — були поставлені в необхідність справедливо клясти істнуючий на світі устрій, у той час, як перед ними є вихід, що розвязує їх суперечности? Вони повинні клясти світ і день свого народження, коли б не було Бога й майбутнього довічнього життя. Коли ж, навпаки, є те й друге, життя само собою робиться добром і світ місцем моральн-

ного удосконалювання й безмежного побільшування щастя й святости.

Еразм.

3.

Чим глибша в тебе свідомість твого життя, тим менше ти віриш у знищення після смерти.

4.

Ми часто намагаємось уявити собі смерть і перехід туди, але це цілком неможливе, як неможливо уявити собі Бога. Все, що тільки можливе, це те, щоб вірити, що смерть є добро, — як і все инше, що виникає від Бога.

5.

Чим би не було те начало, котре почуває, розуміє, живе й істнує, — воно святе, божеське й тому мусить бути вічне.

Ціцерон.

*

Тільки той не вірить у безсмертність, хто ніколи поважно не мислив про смерть.

13. лютого.

Реліґія — це для всіх зрозуміла фільософія, фільософія доказує реліґію.

1.

Перш за все я встановляю таку основну засаду, яка не вимагає жадних доказів: усе,

що, понад добрий напрямок життя, людина вважає можливим доконати, щоб подобатися Богові, — це тільки реліґійне заблудження і облудне служення Богові.

Кант.

2.

Особливість християнської моралі полягає в тім, щоб уявляти собі морально-добре й морально-лихе не таким, що відріжняється одно від одного, як небо від землі, а як небо від пекла. Це — алєґоричне уявлення (неб то воно служить накресленням справжнього пекла, неба й тому подібного) і, як таке, обурює душу, але, тим часом, по своєму змістові воно фільософічно вірне. Воно служить нам застереженням од того, щоб ми не розуміли добра й лиха, царства світла й царства темряви так, мов би вони межували одно з одним і звязувались одно з одним поступовими переходовими ступінями (більшої або меншої світлости), але, щоб ми уявляли їх собі відокремленими одно від одного безмірною безоднею. Повна неоднорідність корінних засад, на підставі яких можна належати до того або до другого з цих двох царств і в той же час небезпека, звязана з уявою близького споріднення властивостей, що призначають нас до того або иншого царства, — ці обидві дають нам право на таку уяву, котра, незважаючи на те все

страшне, що в ній міститься, в той час дуже висока. Кант.

3.

Перша й найдавніша думка в абстрактних річах завжди найімовірніша тому, що здоровий людський розум зараз же втрапив на неї.

Реліґія — це узвичайнена й спрямована до серця мудрість. Мудрість — це льоґічно виправдана реліґія.

4.

Потреба знання зростає з появленням нездібности до віри. На поділці культури істнує пунт кипіння, на котрому вивітрюється всяка віра, всяка надприродна обява, всякий авторітет, і людина хоче, щоб її навчали й переконували на її лад. Дитячі шлейки з неї зсунулися, й вона бажає стояти на власних ногах. При цім її метафізичної потреби так само неможна викорінити, як і кожної фізичної. Тоді зявляється поважна потреба правдивої фільософії й збаламучене людство звертається до кожного думаючого розуму, який воно колись породило. Шопенгауер.

5.

Будемо вважати певні дії обовязковими для нас не тому, що вони Божі заповіді, а будемо вважати їх Божими заповідями тому, що ми відчуваємо, що вони внутрішньо обовязкові для нас. Кант.

6.

„Як же жити, коли не знаєш, що буде, коли не знаєш, у яких формах будеш жити?“ Тільки тоді й починається справжнє життя, коли не знаєш, що буде. Тільки тоді створюєш життя й виконуєш Божу волю. Він знає. Тільки така діяльність служить посвідченням віри в Бога і в Його закон. Тільки тоді й воля, і життя.

*

Реліґія може освітлити фільософічні роздумування. Фільософічні роздумування можуть підтвердити реліґійні істини. І тому шукайте єднання з правдиво реліґійними людьми і з правдивими фільософами, як з живими, так і з помершими.

14. лютого.

В людині живе Божий дух.

1.

Коли хто не народиться згори, не може побачити Божого царства. Іван. III, 3.

2.

Світ розуму, котрий народжується від морального удосконалення, називається природною доброчинністю. Моральне удосконалення, котре народжується від світу розуму,

називається придбаною святістю. Для морального удосконалення необхідний світ розуму, для світу розуму необхідне моральне удосконалення. Хінська мудрість.

3.

Любов і розум — це два пункти, з котрих ми можемо придивлятися до Бога.

4.

„Душа не задовольняється."

Громадянин, який побрався з царівною, — оточив її сяєвом і славою, але даремно: все їй здавалося дрібязкове, не варте уваги, тому, що вона постійно мислила про своє високе походження. Отак і душа — хай людина оточить її всіми земними втіхами, вона не задовольниться, бо вона — донька неба.

Талмуд.

5.

Хоч люди й не знають, що таке добро, але вони мають його в собі.

6.

Ти чиниш найліпше й досягаєш найбільшого добра тоді, коли незмінно прагнеш, як ти пишеш, підвищеного настрою, котрого ти завжди можеш досягти своїм зусиллям. Нема чого підносити догори руки, нема чого благати придверника при храмі, щоб допустив нас до самого вуха статуї Бога, щоб вона

нас ліпше почула; божество недалеко від тебе, воно у тебе, воно в твоїй середині. Так, любий Люцілію, я запевняю, що в нас живе святий дух, свідок і вартовий усього доброго й лихого. Він поводиться з нами, як ми поводилися з ним. Ніхто не буває добрий без Бога. Тільки за Його допомогою можна піднестись вище щастя й недолі. Він один дає нам наші великі й високі постанови.

В кожній доброчинній людині живе божество. Сенека.

7.

Подібно до того, як ти не бачиш душі людини, так ти не бачиш Бога, але ти пізнаєш Його в Його творіннях. Так само не можеш ти не пізнати божеської сили душі, що виявляється в її здатности до творчости, в памяти й у вічному прагненні до удосконалення. Сенека.

8.

Душа — сама для себе свідок; душа є притулком для самої себе: не ображай своєї свідомої душі, — найвищого, внутрішнього свідка людини. Індійська Ману.

*

Свідомість того, що в людині живе Бог, найдужче стримує людину від лихих вчинків і допомагає чинити добрі.

15. лютого.

Є простота природна і є простота мудрости. І та й друга викликають любов і пошану.

1.

Більшість життєвих завдань розвязується, як альґебраїчна рівність: припровадженням їх до найзвичайнішого вигляду.

2.

Слова правди — завжди без прикрас і звичайні. Марселін.

3.

Найвизначніші істини є найзвичайніші.

4.

Простота завжди принадна. Ось звідки принадність дітей і звірят.

5.

Природа нічого не знає про те зненавиджене розмеження, яке люди встановили між собою. Вона обдаровує духовими якостями і не дає переваги шляхетним і багатим. Природні, добрі почуття, здається, навіть частіше зустрічаються між звичайними людьми.

Лєсінґ.

6.

Люди, що балакають барвистою й штучною мовою, що мають приємну чемність, рідко мають доброчинність любови до инших людей.

Хінська мудрість.

*

Найліпша мова та, що звичайна й зрозуміла для всіх, але що має теж глибокий зміст.

Східня мудрість.

*

Уникай усього штучного, виїмкового, всього, що може звернути на тебе увагу. Ніщо так, як простота, не сприяє зближенню людей.

16. лютого.

Добре життя досягається тільки напруженою увагою й невпинним зусиллям.

1.

Небесне царство здобувається силою, і хто вживає сили, той силоміць бере його.

Мтт. XI, 12.

2.

Для послідовного виконання дрібних обовязків треба сили не менше, ніж для лицарства.

Руссо.

3.

Людина, котра йде важким шляхом і має сумнів у тім, чи може вона продовжувати свою дорогу, подібна до людини, котра знає, в чім є доброчинність, але має сумнів у її правдивости. Тому, що вона має сумнів, вона не може йти шляхом доброчинности.

Доки ми живемо на світі, будуть сумніви, але ми повинні прямувати шляхом доброчинности, як людина, котра бачить на своїй дорозі стежку над прірвою і йде нею.

Хінський буддист.

4.

Коли і є щось велике й добре для вас, воно не зявиться на перший або другий поклик, не зявиться до вас легко, без праці, або в сальоні... Терни і кручі — ось шлях богів, — сказав Порфір.

Емерсон.

5.

Просіть, то й дасться вам, шукайте, то й знайдете, стукайте, то й одчиниться вам.

Кожен бо, хто просить, дістає; й хто шукає, знаходить; і хто стукає, тому відчиняють.

Мтт. VII, 7—8.

6.

Дбайте жити життям, найбільш відповідним доброчинности, — казав Пітаґор. — Воно може бути найважче, але коли звикаємо до нього, воно робиться найбільш радісне.

7.

Щоб не розлити з повної посудини, треба уважно тримати її просто.

Щоб вістря ножа було гостре, треба його постійно гострити.

Ляо-Тсе.

*

Коли хочеш добра, — виконуй Божий закон. Виконання ж Божого закону можливе тільки через зусилля. Зусилля не тільки винагороджується радісним життям, але саме зусилля дає свідомість участи в Божій справі.

17. лютого.

Рівність — це визнання для всіх людей на світі однакових прав на користування природними добрами світу, однакових прав на добра, що виникають із загального життя, й однакових прав на пошану до особи в людині.

1.

Ми дивуємося тим, як було знівечене християнство, як воно не багато, навіть зовсім не досягло здійснення в житті, а, тим часом, хіба це могло бути инакше з наукою, котра своїми вимогами поставила правдиву рівність людей: всі Божі сини, всі брати, життя всіх однаково святе. Правдива рівність вимагає не тільки знищення каст, станів, привілеїв, але знищення головного знаряддя нерівности — насильства. Рівність не може здійснитись, як це думають, горожанськими способами, вона здійснюється тільки через любов до Бога (Добра, Істини) і до людей. Любов же до Бога й до людей вселяється людям не горожанськими спосо-

бами, але правдивою реліґійною наукою. Те, що люди могли впасти в глибоке заблудження, яке полягає в тім, що воля, братерство й рівність можуть бути встановлені смертними карами, погрозами кари, насильством, — не вказує на те, щоб ці ідеали були невірні, тільки на те, що був невірний той шлях, яким зблудженні люди намагалися здійснити їх.

2.

Кажуть, що рівність неможлива, тому, що завжди будуть люди одні дужчі й розумніші других. Властиво з приводу цього, що одні люди дужчі, розумніші других, каже Ліхтенберґ, особливо й потрібна рівність людей у правах. Коли б окрім нерівности розуму й сили була ще нерівність права, то утиски слабих дужими були б ще більші.

3.

Треба тільки поглянути на життя християнських народів, поділених на людей, котрі провадять усе життя в запаморочливій, загубній, непотрібній для них праці, і других, пересичених ледарством і ріжноманітними втіхами, щоб бути враженим тією страшною прірвою нерівности, до якої дійшли люди, котрі визнають закон християн-

ства, й зокрема тією брехнею пропаґанди рівности при устрої життя, котра наводить жах найжорстокішою й очевидною нерівністю.

4.

Ніхто не здійснює в житті правдивої рівности так, як діти. Й оскільки злочинні дорослі, котрі порушують у них це святе почуття, коли навчають їх того, що є королі, дукачі, визначні люди, до котрих треба ставитись із повагою, й є слуги, робітники, жебраки, до котрих треба ставитись тільки з полегкістю!

„А хто спокусить одного з цих малих...“

*

Не вірь тому, що рівности неможна досягти, або що її можна буде досягти тільки в далекій майбутности. Вчися в дітей. Тепер маєш змогу її досягти, але не через установи й закони (закони завжди можна обминути), а через своє життя, через своє відношення до всіх людей, з котрими ти зустрічаєшся, також не надавай виїмкової переваги тим, котрі вважають себе за визначних і високих, а, що найголовніше, виявляй таку ж, як до всіх, повагу до тих, котрі вважають себе за маленьких і незначних.

18. лютого.

Чим більш людина відрікається своєї особистости, тим більше впливу вона має на людей. Особистість — це покривало, що заслоняє божество.

1.

Треба любити тільки Бога й ненавидіти тільки себе. Паскаль.

2.

За те любить Мене Отець, що я покладаю душу Мою, щоб знову приняти її.

Ніхто не бере її від Мене, а Я покладаю її від себе. Маю силу положити її, й маю силу знову приняти її. Цю заповідь дістав я від Отця Мого. Ін. X, 17—18.

3.

Те, що людині невідомо, що буде з нею після смерти, ніколи не турбує гідної й реліґійної душі.

Найвище добро дається тому, хто шукає тільки праведности. Бути самовідреченим — значить бути дужим, і світ у руках у того, кого світ не всилі спокусити. Аміель.

4.

Все буде легко й гаразд, коли буде зроблено з відреченням од себе, від своєї волі.

5.

Слова науки міцні тільки в того, хто нехтує в собі особистість. Талмуд.

6.

Хто б знайшов душу свою, загубить її, а хто б згубив душу свою задля Мене, знайде її. Мт. X, 39.

7.

Хто в своєму тлінному, в своєму імені й у своєму тілесному не бачить себе, той знає правду життя. Будійська мудрість.

8.

Людина не має жадних засобів для визначення ціни, а тим більше права для обсуджування наслідків життя, повного безумовної самовідреченості, доки у неї не зявиться сміливість, щоб сама зазнала такого життя, принаймні, часово; але я гадаю, що ні одна розумна людина не побажає й ні одна чесна людина не насмілиться заперечувати того добротвірного впливу, який мали на її душу й тіло хоч би ті випадкові недостатки в предметах роскоші або ті небезпеки, на які вона наражалася.

Джон Рескін.

*

Треба тільки згадати в середині розмови про себе, й зараз загубиш звязок у думках. Тільки, коли ми зовсім забуваємо себе, виходимо із самих себе, тільки тоді ми можемо плодотвірно єднатися з другими, служити їм і впливати на них.

Тижневе читання.

Самовідречення.

І для найдужчих людей приходять часи смутку. Бачиш добро, поривається до нього, хочеш здійснити його, а всі зусилля здаються даремні й почуваєш, що тебе залишили ті, задля яких ти пожертвував себе; терпиш ненависть, наговори, утиски. От тоді то з серця вихоплюється виклик:

— Отче, врятуй мене від години цієї... — Це зазнавав Христос. Один посеред світу хворого, сліпого, глухого, серед учеників, котрі не розуміли Його, серед юрби грубої й байдужої, серед немилосердних ворогів, передбачаючи страту, котра мусіла бути першим овочем Його справи, Христос сказав: „Отче, врятуй Мене від години цієї“, але тут же додав, передчуваючи й катування, й хрестну смерть: „Але на цю годину я прийшов“.

Так, власне на це, на те, щоб страждати, й умерти, й перемогти стражданням, перемогти смертю.

Довічний приклад для тих, хто хоче продовжити Його справу! Він їх навчає, що ця справа принесе овочі тільки через саможертву, що той, хто сіє, не жне, що коли він не вмре, то залишиться один; а коли

вмре, то розвинеться, як зерно, кинуте в землю й дасть багато овочу. А ви, котрі почуваєте, що душа ваша має сумнів, тому що ваше слово відкинули, що ви не бачите його сили, й що майбутнє, котре мусіло з цього виникнути, буде, як вам здається, разом з вами вкинуте в домовину, в котрій сини сатани хотіли б поховати саму правду, — вірьте, навпаки, що в цей то власне час і почнеться праця життя, що на цю годину ви прийшли.

Ученики Христові, ви не більші свого вчителя, ви повинні йти слідом за Ним шляхом, котрий Він промостив для вас, виконати обовязок задля самого обовязку й нічого не просити на цім світі, нічого більш не сподіватися, а сказати як Дідім: і ми теж ідемо й умираємо з Ним. Сійте й сійте під жагучим сонцем, під крижаним дощем; сійте всюди, в судовищах і у вязницях, на самих місцях страти; сійте, жнива прийдуть у свій час. Лямене.

*

На те, щоб дійсно, не на словах мати змогу любити инших, треба себе не любити — теж не на словах, а в дійсности. Звичайно ж буває так: ми гадаємо, що инших любимо, упевняємо себе й других у цім, але любимо тільки на язиці, а себе любимо в дійсности. Инших ми забуваємо нагодувати й покласти спати, а себе ніколи. А тому, щоб справді

любити инших, треба навчитись забути нагодувати себе й положити спати, так само, як ми забуваємо це зробити відносно инших.

*

Чим більша жертва, тим більш любови, а чим більш любови, тим плодотвірніші вчинки, тим більш користи для людей.

Є два шляхи: один, щоб віддати життя за друзі свої, другий, щоб жити, не зміняючи умов свого життя. На тому роздоріжжі знаходяться всі люди: одні на ступіні учеників Христових, котрі залишили все й пішли за ним, а другі на ступіні багатого юнака, котрий зараз же повернувся й пішов, як тільки йому сказали про зміну життя. На цьому роздоріжжі знаходяться ріжні закхеї, які тільки почасти зміняють своє життя. Але на те, щоб бути навіть закхеєм, треба, не вгаваючи, прямувати першим шляхом.

* *
*

19. лютого.

Звільнення себе від праці — це злочин.

1.

Ніколи не турбуй другого тим, що маєш змогу зробити сам.

2.

Фізично неможливо, щоб правдиво реліґійне знання або чиста мораль-

ність існували в тих клясах народу, котрі не здобувають свого хліба працею своїх рук. Джон Рескін.

3.

Досить тільки приняти істину зовсім і спокутувати зовсім, щоб зрозуміти, що прав, привілєїв, окремішности в справі життя ніхто не має і не може мати, тільки обовязки без краю й без кінця, та що перша й безмежна повинність людини — це участь у боротьбі з природою за своє життя й життя инших людей.

4.

Одна з безсумнівних і чистих радостей — це відпочинок після праці. Кант.

5.

Заможний і бідний, дужий і слабий, всяка людина, що не працює, — погана. І тому кожна людина повинна навчитись майстерства, справжнього майстерства, ручної праці. І це потрібно на те, щоб знищити забобон призирства до ручної праці. Працюйте з принціпу, коли не маєте необхідности працювати. Знижуйтесь до рівня ремісника, щоб піднятися понад свій ледарський стан. Руссо.

6.

Правдива віра людини мусить бути спрямована не на те, щоб встановити людині спокій, а щоб надати їй сили до праці. Джон Рескін.

7.

Працюй постійно, не вважай працю для себе лихою годиною і не бажай собі за це хвали або співчуття. Загальне добро, — ось чого ти повинен бажати.

Марк Аврелій.

*

Справедливість вимагає, щоб брати від людей не більш того, що даєш їм. Але нема можливости зважити свою працю й працю инших, працею котрих користуєшся; крім того повсяк час ти можеш бути позбавлений можливости працювати, будеш примушений користуватись працею инших. І тому намагайся дати більш, ніж береш, щоб не бути несправедливим.

20. лютого.

Правдивий поступ — це поступ реліґійний.

1.

Реліґія дає напрям діяльности людей. Реліґія робиться все простішою, зрозумілішою, яснішою, більш погодженою зі знанням. І відповідно з рухом реліґії доконується й увесь моральний і громадський рух людства.

2.

Людина, яка думає, що ми мусимо спинитися на тім ступіні реліґійного поступу

(реформації), котрий ми бачимо тепер крізь шкло нашої смертности, цим самим визначає, що вона дуже віддалена від правди. Світ, котрий ми дістали, було віддано нам не на те, щоб ми, не зупиняючись, дивилися на нього, але на те, щоб ми, завдяки йому, віднаходили дальші, заховані од нас, речі.

Мільтон.

3.

Дух Ісуса, котрий володарі цього світу силкуються задавити з своєї висоти, тим часом усюди яскраво виявляється. Хіба дух євангелія не проняв усіх народів? Чи не починають вони бачити світло? Чи не зробилося розуміння права та обовязків ясніше для кожного? Чи не чути зо всіх боків покликів до більш справедливих законів, до установ, які захищали б слабих, установ, заснованих на принціпах справедливої рівности? Хіба не загасає попередня ворожнеча між тими, котрих силоміць розєднували? Хіба народи не почувають себе братами? Чи не тремтять гнобителі, неначе б внутрішній голос пророкував їм близький кінець? Стурбовані дивними привидами, вони судорожно стискають у своїх руках ті кайдани, в які вони закували народи, на звільнення котрих прийшов Христос, — кайдани, котрі розпадуться незабаром. Підземний гомін бентежить їх сон. У таємних глибинах грома-

дянства провадиться робота, яку вони не всилі припинити хоч би й усією своєю міццю, і якої невпинний успіх кидає їх у невимовну трівогу. Ця робота зародку, що має розвинутися, праця любови, котра зніме гріх зі світу, оновить ослабаюче життя, потішить засмучених, порве кайдани увязненим, виявить народам новий шлях, на котрому при вступі їм скажеться: йдіть з миром.

Лямене.

4.

Кожний поступ — заснований на поступові реліґійному. Реліґійний же поступ полягає не у винаході нових реліґійних істин, не у винайденні нового відношення людини до світу й до його Начала, — нового нічого нема, — а у відлученні всього зайвого, що було приєднане за давніх часів, до реліґійного розуміння. Нових реліґійних істин нема: з тієї доби, як ми знаємо розумну людину, відношення її до світу і його Начала було встановлено таке ж, яке воно й тепер. Коли ж є поступ реліґійний, то він не у винайденні чогось нового, а тільки в очищуванні того, що вже винайдено й визначено.

5.

Реліґії показують те найвище розуміння життя, яке найзрозуміліше в певний час серед певної громади найліпшим поступовим людям,

до котрого неминуче й незмінно наближуються всі інші люди цієї громади.

*

Не сплутуй поступу правдивого, релігійного з поступом технічним, науковим, мистецьким. Успіх технічний, науковий, мистецький може бути дуже великий поруч із занепадом релігійним, як це трапляється в наш час. А може бути й навпаки.

Хочеш служити Богові, будь перш за все працьовником релігійного поступу,—боротьби з марновірством і вияснення, та узагальнення релігійної свідомости.

21. лютого.

Їдження мяса—це останок найтемнішого дикунства; перехід до веґетаріянства—це найперший і найприродніший наслідок просвічення.

1.

Чому вигляд беззахисного звіряти, котре ведуть до різниць, викликає у вас страждання? Тому, що в куточку своєї душі ви почуваєте жорстокість і несправедливість страти беззахисних і неповинних створінь... Підіть же за поривами свого серця і перестаньте потурати страчуванню невинних створінь, зрікаючись вживання мясної страви.

Слуво.

2.

Як чудно, що ріжні товариства захисту дітей і охорони звірят ставляться зовсім байдуже до веґетаріянства, тоді як вживання мяса й являється в більшости випадків приводом тієї жорстокости, з котрою вони хочуть боротися шляхом карання. Виконання закону любови може дужче стримувати жорстокість, ніж страх перед карною відповідальністю. Ледви чи є ріжниця між жорстокістю, яка виявляється в мордуванні й душогубстві з метою задовольнити своє почуття гніву — й жорстокістю, котра виявляється в мордуванні й душогубстві з метою скористуватися мясом звірят, що ними годуючись люди розпалюють у собі головне огнище жорстокости.

Люсі Мальорі.

3.

Велика трійка проклять: користування мясними стравами, вживання алькоголю й курення тютюну, в супроводі з їх пристрастями розпусти й похоти, знищує можливість щасливого життя, принижує Божих синів до рівня звірят, робить із закутків наших міст справжнє передпекло.

Арнольд Гільс.

4.

В тій помилці, що наші вчинки що-до звірят не мають морального значіння, або, кажучи мовою цієї моралі, що ми не маємо

супроти звірят моральних обовязків, у цій помилці міститься обурююча жорстокість і дикунство. Шопенгауер.

5.

Один мандрівник прийшов до якихсь то африканських людожерів саме в той час, як вони їли людське мясо, й вони розповіли йому, що людське мясо вони вважають ліпшим, ніж мясо звірят, бо звірята брудні, а мурини миються тричі на день.

„Це страшна річ“, — викрикнув мандрівник, дивлячись на їжу, котру вони їли. — „Ні, це дуже смашне з сіллю“, — відповів вождь роду.

„Це жах“ — кажуть веґетаріянці, бачивши мясо ягнят і свиней на столі цивілізованих людей. „Ні, це дуже смашне з сіллю“, — відповідають ті. Але чи є яка ріжниця між ними й дикунами?... Хіба вони не однаково нечулі до страждань тих, яких тіло вони поїдають? Люсі Мальорі.

*

Не турбуйтеся тим, що, коли ви будете утримуватись від мясної їжі, всі ваші близькі домівники наставатимуть на вас, будуть осуджувати вас, кепкуватимуть із вас. Коли б мясоїдження було байдуже діло, мясоїди не нападали б на веґетаріянство; вони обурюються тому, що в наш час мають уже свідо-

міть свого гріха, але ще не мають сили визволитись од нього.

22. лютого.

Ми не знаємо Бога, але все те, що ми знаємо про світ, ми знаємо тому, що знаємо Бога.

1.

Розум, котрий можна збагнути, — це не вічний розум. Імя, котре можна назвати, — це не вічне імя. Ляо-Тсе.

2.

Є єство, що містить у собі все й попереднє істнування неба й землі; воно спокійне; воно безтільне; властивости його називають розумом. Коли є потреба назвати його, я називаю його Великим, Незбагненим, Віддаленим і Повертаючим. Ляо-Тсе.

3.

Бог, це те безмежне, що знаходиться поза нами й вимагає від нас праведности.

Метью Арнольд.

4.

Бог — це те все, частиною чого ми себе визнаємо.

5.

Безглузді ті, котрі постійно запитують, де живе Бог. Бог живе вповні у всіх річах.

Віри ріжні, але Бог один. Коли людина не пізнає самої себе, як вона знає Бога?

Індійська мудрість.

6.

Мене ніколи не було й не від мене залежало бути коли небудь, як не від мене, зараз істнуючого, залежить припинити своє буття, — виходить, я почав і продовжую бути силою чогось такого, що було до мене, що буде після мене й що могутніше за мене. А проте мені кажуть, що нема нічого такого, що ми називаємо Богом.

Ля-Брюйєр.

7.

Два роди людей знають Бога: люди з лагідним серцем, що люблять зневагу й поневіряння, незалежно від того, який би ступінь розуму вони не мали, високий чи низький, і ті, котрі мають досить розуму, щоб бачити істину, які б не були до того перешкоди.

Паскаль.

8.

Бачимо тепер ніби крізь затемнене шкло, в згадці, тоді ж око в око; тепер я знаю почасти, тоді ж пізнаю подібно, як і я пізнаний.

I Посл. Павла до Коринтян XIII, 12.

Подібно до того, як людина, зроду замкнена в покою з затемненими шибками у вікні, почала б називати сонце затемненим шклом, цеб то назвою єдиної речі, що перепускає крізь

себе світло сонця до покою, — так і Євангеліє визначає розуміння Бога іменем того найвищого почуття, або тієї найвищої людської здібности, котра служить єдиним провідником божеського відкриття згори. А власне величає Бога любовю, розумінням (словом).

І як тільки визволення з увязнення дає вязневі можливість відріжнити само сонце від освітленого ним затемненого шкла, так само тільки той або инший ступінь визволення з пут матеріяльности всього тілесного дасть людській душі можливість більш безпосереднього єднання з Божеською суттю.

А до того часу ті люди, що шанують вище за все свій розум, будуть ідентизувати Бога з розумом і називати Його розумом; люди, котрі шанують вище, ніж усе инше — почуття любови, будуть ідентизувати Бога з любовю й називати Його любовю.

І врешті, ті люди, котрі ще не вірять ні в свій розум, ні в свою любов, і наслідком цього наосліп і безперечно вірять в авторітет сторонньої особистости, будуть ідентизувати Бога з особистістю. Федір Страхов.

*

У тій мірі, в котрій людина виконує закон Бога, в тій мірі вона й знає його. Й тому у людини, котра наближається до Бога, розуміння Його постійно зміняється.

23. лютого.

Істнуючий устрій життя не відповідає ні вимогам громадського сумління, ні навіть вимогам розуму.

1.

Більшість ділових людей уважає, що найбільш слушний лад на цім світі — звичайно той, при котрому величезна й безладна юрба вириває один у одного все, що можливо, й стоптує дітей та дідів у болото й виробляє ріжні рікчемні речі за допомогою неорґанізованої юрби робітників, котрих можна спокусити й скупчити, а опісля розігнати, давши їм можливість вільно конати з голоду.

Джон Рескін.

2.

Уявіть собі табунець голубів на житній ниві. Уявіть, що девятьдесят девять з них, замісць дзьобати те, що вони хочуть, і користуватися тільки необхідним, збірають усе, що можуть здобути, до великої купи й, не залишаючи для себе нічого, крім полови, стережуть цю купу для одного найнемічнішого, найгіршого з голубячого табунця. Уявіть собі вигляд, як вони, сидячи навкруги, дивляться, як цей один, наївшись, розкидає й витрачує добро, й як вони накидаються й розшматовують одного сміливішого й голоднішого зпоміж инших, за те тільки, що він діткнувся до одного зернятка з купи.

Коли б ви бачили це все, ви помітили б тільки те, що встановлено й постійно діється між людьми. Палей.

3.

Чи можу я дивитись без смутку, як люди вживають свого розуму на те, щоб сваритись один з одним, на те, щоб наставляти один для одного пастку, обдурювати й зраджувати один одного? Чи можу я без сліз дивитись на те, що основи добра й лиха закинуті, або швидче невідомі? Теогніс.

4.

Любов відразу поробила апостолів людьми добрими й прегарними так, що всі вони мали одно серце й одну душу. А коли б вони були незгідні між собою, то все б загинуло. Адже й тепер не що инше спокушує поганів, а власне те, що не мають любови. Ніщо так не наладжує відносин між людьми, як любов. Дійсно ніщо так не наводить на розум поганів, як доброчинність, і ніщо остільки не спокушує, як гріх, — і справедливо. Бо, коли поганин побачить, що той, кому заповіджено любити й ворогів, хабарює, грабує, приводить до ворожнечі й поводиться з земляками, як з хижими звірями, — то бачить, що наші слова — це нікчемні теревені. Коли побачить, що християнин жахається смерти, то як визнає слово про вічне життя? Коли побачить, що ми поневіряємося перед ин-

шими пристрастями, то ще більш прихилятиметься до своєї науки, не думаючи про нас нічого путнього. Ми справді винні, — докази того в чинах наших. Нехай, мовиш, вони думають про наших стародавніх мужів. Але вони зовсім не вірять старосвітським, а хочуть бачити доброчинних людей, що живуть тепер. Покажи нам, кажуть, віру в твоїх чинах, — а чинів немає. Навпаки, вони бачать, що ми гірше від звірів катуємо братів своїх, і тому називають нас болячкою усього світу. Ось що здержує поганів і не дозволяє їм приєднуватись до нас.

Іван Золотоустий.

5.

У ґрунті й соняшному світлі, в рослинному й звірячому царстві, у метальових покладах і силах природи, котрими ми тільки-що починаємо користуватись, містяться невичерпані скарби, з яких люди під проводом розуму мали б можливість задовольнити всі свої матеріяльні потреби. В природі нема причини для злиденства — навіть для злиденства горбатого або хирого. Бо людина по своїй природі — це громадське створіння, й коли б не було озвірюючого впливу хронічних злиднів, то родинна любов і громадське співчуття достарчали б усе необхідне для тих, котрі були б сами не всилі удержувати себе.

Генрі Джордж.

6.

Поступ цивілізації потребує, щоб у керування громадськими справами вкладалося чим дальш більше розуміння, й щоб робили це не тільки де-які особи, але й більшість. Ми не можемо розсудливо доручити наших громадських справ державним людям, як не можемо доручити студіювання політичної економіки тільки професорам університету. Нарід сам повинен думати, бо тільки він має можливість чинити. Генрі Джордж.

7.

Оскільки б трівкою не здавалася нам наша цивілізація, тим часом у ній розвиваються вже руйнуючі сили. Не в пустинях і в лісах, але в міських закутках і на брукованих шляхах виховуються ті дикуни, котрі зроблять з нею те саме, що зробили гуни й вандали з старосвітською. Генрі Джордж.

8.

Реформи мусять чинитися народом і для народу; до того ж часу, доки вони, як тепер, зявляються привілеєю і монополією однієї кляси, вони ведуть тільки до заміни однієї аристократії другою й не послужать на визволення народу. Мадзіні.

9.

Люди ненавидять один одного. Люди користувалися, оскільки мали змогу, похіттю

щоб примусити її служити громадському добру. Але це тільки лукавство, облудне уявлення любови, бо по сути, це тільки ненависть. Це ганебна підвалина людини, figmentum malum, тільки захована, а не вилучена.

Паскаль.

*

Люди — розумні створіння. Навіщо ж вони в громадському житті керуються не розумом, але насильством.

24. лютого.

Правда й добро — неподільні.

1.

Для переказу правди потрібно двох: одного, що каже, другого, котрий слухає. Єдиний спосіб переказувати правду — це казати лагідно. Тільки слова лагідної людини буде вислухано. Розум не повинен говорити. Його мова — неприродна.

Торо.

2.

Казати правду — це те саме, що гарно писати. Це дістається тільки наслідком досвіду, — це не стільки справа волі, скільки звички, й я не мислю, щоб можна було вважати некорисним кожний випадок, котрий допомагає виявленню або створенню цієї звички.

Марк Аврелій.

3.

Ми так звикли удавати перед другими, що вдаємо й перед самими собою.

Лярошфуко.

4.

По сути тільки власні основні думки володіють правдивістю й життям, бо тільки їх розумієш у справжньому змісті. Сторонні, вичитані думки — це огризки з чужого столу, одяг з рамена чужосторонця.

Шопенгауер.

5.

Коли людина оторопіє перед правдою й, побачивши, не визнає її, а прийме брехню за правду, то вона ніколи не знатиме, що їй робити.

6.

Найбільш розумні ті, що люблять правду для правди, не дбаючи про присвоєння правди у власність. Вони приймають її з вдячністю всюди, де зустрічають, і не кладуть на неї тавра чиєгось імени, тому що правда ця зпоконвіку вже належала до них.

Емерсон.

*

Правда не може примусити людину бути недоброю або самоупевненою. Виявлення правди завжди — тихе, лагідне й просте.

25. лютого.

Звикла молитва шкідлива тільки тоді, коли людина бачить у ній заслугу перед Богом.

1.

Раніш, ніж розпочинати молитву, спробуй себе, чи здатний ти побожно зосередити думки, инакше не молись.

Не варто починати молитви ні під впливом журби, ні під впливом лінощів, сміху, базікання, легкодушности й порожніх балачок, але тільки під впливом побожного захоплення.

Коли ти не в доброму настрої, то ліпше втримайся від молитви.

Хто робить з своєї молитви звичку, того молитва не щира. Талмуд.

2.

Людям не набридає повсяк день їсти й спати, бо голод та сон усе знову та знову надходять, а без цього їм надокучило б їсти й спати.

Також люди нудьгують, коли не мають можливости поживлятися духовою їжею. Згадаймо тих, що голодні правди (в проповіді на горі). Паскаль.

3.

Навіщо позбавляти себе молитви, цього способу супроти нашої немочи? Всі душевні

поривання, котрі наближують нас до Бога, визволяють нас од думок про себе. Коли ми просимо в Бога допомоги, ми навчаємося знаходити цю допомогу. Не Він зміняє нас, а ми зміняємо себе, коли наближаємось до Нього. Все, чого ми просимо в Бога, як такого, що належиться нам, ми самі даємо собі. Й коли ми визнаємо свою немічність, ми зміцнюємо свою силу.

Руссо.

4.

І коли молишся, не будь такий, як лицеміри, бо вони люблять молитись, стоячи в школах та по розхідних вулицях, щоб їх бачили люди. Правдиво кажу вам: мають вони нагороду собі.

Ти ж, коли молишся, ввійди в горницю свою, та позачиняй двері, помолися Отцеві Твоєму потай, а Отець Твій, котрий бачить потайне, віддасть тобі прилюдно.

Як же молитесь, то не говоріть багато, як погане, бо вони думають, що за довгі молитви будуть вислухані.

Не приподоблюйтеся ж до них; бо Отець Ваш знає, чого вам треба, раніш, ніж просити у Нього.

Мтт. VI, 5—8.

5.

Найліпше молитись вдома, тому, що в зібранні неможливо уникнути заздрости, марномовства, наклепу, що прова-

дить за собою кару. А вже в свята, коли збираються задля балачок, то ліпше зовсім не молитися.

Талмуд.

*

Добре поновлювати свою молитву, цеб то висловлення свого відношення до Бога. Людина постійно зростає, змінюється, й тому повинно змінятися й зясовуватись її відношення до Бога. Повинна змінятись і молитва.

Тижневе читання.

Архангел Гавриїл.

Одного разу архангел Гавриїл почув із раю голос Бога, котрий ніжно відповідав людському серцю. Янгол мовив: певно, це визначний слуга Всевишнього, котрого дух відрікся похоти й піднісся догори. Янгол поспішився знизитись на землю, щоб знайти ту людину, але не міг знайти її ні на небі, ні на землі. Врешті він викликнув: — О, Господи! вкажи мені шлях до цього предмету Твоєї любови. — Бог відповів: — Простуй до того села, а там у одній пагоді ти побачиш світло. — Янгол подався до пагоди й там знайшов самітню людину, котра молилася перед болваном. Повернувши, він сказав:

— О, Господи, невже ж Ти з любовю дивишся на людину, котра кланяється болванові в пагоді? — Бог сказав: — Я не зважаю на хиби неуцтва. Це серце у своїм темнім прагненні займає найвище місце.

Перське Аттар.

* * *

26. лютого.

По довгій розмові подбай пригадати все те, про віщо було говорено, й ти здивуєшся, оскільки порожнє й непотрібне, а часто й погане було все, що говорилося.

1.

Для темної людини нема нічого ліпшого, ніж мовчанка. Але коли б вона знала про це, вона не була б темна людина.

Гулістан Саді.

2.

Найліпший той язик, котрий пильно стримується; найліпша та мова, котра докладно обмислюється.

Коли ти балакаєш, то слова твої мусять бути кращі ніж мовчанка.

Арабське прислівя.

3.

Коли ти один раз пожалкуєш, що не сказав, то сто разів пожалкуєш з приводу того, що не промовчав.

4.

Правдиві слова не бувають приємні. Приємні слова не бувають правдиві.

Добрі — не бувають суперечні. Суперечні — не бувають добрі.

Мудрі — не бувають вчені. Вчені — не бувають мудрі.

Свята людина нічого не збірає, а чим більш робить для других, тим більш здобуває.

Небесний розум робить добро, але не чинить шкоди. Розум святої людини примушує її робити, а не сперечатись.

Ляо-Тсе.

5.

Ручна праця корисна ще й тим, що позбавляє порожніх розмов.

6.

Хто уважно слухає, розумно питає, спокійно відповідає, й перестає говорити, коли йому нема чого більш сказати, — той придбав найпотрібнішу для життя прикмету.

Ляфатер.

*

Коли маєш час обдумати раніш, ніж починати говорити, то думай, чи варто, чи потрібно говорити, чи не пошкодить комунебудь те, що ти хочеш сказати.

27. лютого.

Доброчинення тільки тоді являється доброчиненням, коли воно є жертвою.

1.

Ваше золото й срібло поржавіло, і ця іржа буде свідчити проти вас і зїсть тіло ваше, як огонь; ви зібрали собі скарби на останні дні. Посл. Якова V, 3.

2.

В грошах, у самих грошах, у посіданні їх є щось неморальне.

3.

Коли ти бажаєш прихилити до себе ласку свого Господа, то покажи діла. Але може бути й тепер, хто-небудь, подібно до заможнього юнака, скаже: „І ми все те зберегли, не крали, не вбивали, не любодіяли". Але Христос заповідав не це тільки, а ще щось инше. Що ж таке? — „Продай, каже, що маєш і роздай убогим та й іди слідом за мною". (Мт. XII, 21.). Наслідуванням називає Він переймання чинів Його; бо коли юнак жив у такій роскоші, а других, котрі були в злиднях, зневажав, то як же він міг сказати, що возлюбив ближнього? Отже, коли любов дужа й непереможня й складається не з самих тільки слів, то виявимо її на ділі.

Іван Золотовустий.

4.

Жалісливий не буває заможний, заможний, напевно, не жалісливий.

Манджурське прислів'я.

5.

Багаті добродії не бачать того, що те, чим вони удавано роблять добро бідному, вони видерли з рук ще біднішим.

6.

Багаті задовольняються тим, що дають милостиню вбогим. Вони не думають про ті шкідливі лихі дари, котрими вони безперестанку наділяють убогих, вони не думають про те, що їх пошана до зовнішнього добробуту й зневага злиденного положення навчають наділених ними, що на світі є тільки одно добро — багатство, те саме, чого позбавлені вбогі. Чанінґ.

7.

Як важко тому, хто має багатство, ввійти до Божого царства!

Лекше бо верблюдові крізь ушко голки пройти, ніж заможньому ввійти до царства Божого. Лк. XVIII, 24—25.

*

Багатством немóжна зробити добра. На те, щоб багатий міг чинити добро, він повинен перш за все звільнитись од багатства.

28. лютого.

Мистецтво — це один із способів єднання людей.

1.

Коли красне мистецтво не звязане більш або менш близько з моральними ідеями, що одні тільки й провадять за собою самостійне задоволення, тоді мистецтво те служить тільки для розваги, в котрій люди почувають тим більшу потребу, чим більше до неї вдаються, щоб приглушити незадоволення духа самим собою, але цим вони роблять себе постійно ще безкорисніщими й ще більш невдоволеними. Канг.

2.

Може трапитись, що мистецтво замре, але не подібно, щоб воно могло жити, поневіряючись перед багатством і кепкуючи над бідністю. В. Моріс.

3.

Мистецтво — це один з наймогутніших чинників впливання. А тому, що вселити можна не тільки добре, але й хибне (й хибне завжди лекше вкорінюється), то ні перед якими способами впливу не треба бути остільки обережним, як перед впливом мистецтва. Старі релігії (магометанство, східнє християнство), боячись шкідливого впливу мистецтва, вилучили всяке мистецтво, і, можливо, що це справедливо й особливо, що до теперішнього.

4.

Мудрість мистецтва й мудрість науки полягають у безкорисному служенні для добра людства.

Джон Рескін.

5.

Мистець — це або первосвященик або більш чи менш спритний штукар.

Йосиф Мадзіні.

6.

Мистецтво тільки тоді на належнім своїм місці, коли воно підлягає користі. Його завдання — навчати, але навчати любовно, й воно виявляється ганебним, а не піднесеним, коли буває тільки приємне для людей, та не допомагає їм винаходити істину.

Джон Рескін.

7.

Наше мистецтво — з доставлянням розваги для заможних кляс, — не тільки подібне до проституції, але й є не що инше, як проституція.

*

Розправи про мистецтво — наймарніші розправи. Той, хто розуміє мистецтво, знає, що кожне мистецтво говорить своєю особливою мовою й що розмовляти про мистецтво словами — не корисно. Тому то й буває те, що більш за все балакають про мистецтво ті, котрі не розуміють, не почувають його.

29. лютого.

Ідеал — це провідна зірка. Без неї нема сталого напрямку, а нема напрямку, — нема руху, нема життя.

1.

Не завжди необхідно, щоб правдиве втілялося; досить, щоб воно духово витало перед нами й викликало згоду, — щоб воно, як згук дзвону, могутньо, але милосердно гуділо в повітрі. Ґете.

2.

Удосконаленість — це норма неба. Бажати удосконаленого — це норма людини. Ґете.

3.

Ідеал — у тобі самому. Перешкоди до осягнення його — також у тобі. Твоє становище — це той матеріял, із котрого ти повинен здійснити свій ідеал.

4.

Життя не сінекура й не погоня за щастям. Ні, — життя, після слів Шіллєра, — це боротьба й похід. Боротьба добра з лихом, справедливости з свавільством, привілєєю, волі з гнітом, товариства, союзу й любови з індивідуалізмом; життя — це похід нашого „я“ до поступового здійснення ідеалу, котрий сяє блискучою зорею нашому розумові й нашій душі. Йосиф Мадзіні.

*

Ідеал є тільки тоді ідеалом, коли здійснення його можливе тільки в ідеї, в думці, коли він уявляється досяжним тільки в безмежности, й, коли з тої причини можливість наближення до нього — безмежна.

*

Сподіватися й вірити, що добро, котрого ми свідомі, здійсниться і в нас, і на світі, — це головна умова можливости його здійснення. Не вірити ж і думати, що завжди ми будемо такі ж негарні, як тепер, і люди будуть завжди жити так, як жили, — це головна перешкода до здійснення добра.

НА КОЖНИЙ ДЕНЬ

БЕРЕЗЕНЬ

Archive in Ukraine

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

НА КОЖНИЙ ДЕНЬ

ТРЕТЯ КНИЖКА

НА МІСЯЦЬ

БЕРЕЗЕНЬ

КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

З ДРУГОГО НАНОВО
ПЕРЕГЛЯНУТОГО ВИДАННЯ ПЕРЕКЛАВ

ВОЛОДИМИР ТУЛЮПА

Христофа Райсера Сини, Відень V.

1. березня.

Страх смерти — противоприродний. Страх смерти — це свідомість свого гріха.

1.

Менш за все бояться смерти ті люди, котрих життя має найбільшу вартість.

Кант.

2.

Хто полохливо дбає про те, щоб не втратити життя, той ніколи не буде ним втішатися. Кант.

3.

Хто прожив один день, той прожив цілий вік; те саме сонце, та земля, той світ, ті самі враження. Ніщо так не подібне до сьогодня, як завтра. Цікаво було б умерти, цеб то, не бути тілом, та зробитись тільки духом. Але людина, нетерпляча до всього нового, не цікава тільки що-до цього одного. Неспокійній зо дня народження й постійно нудьгуючій, їй не набридає тільки жити. Хвороба, страждання, труп відпихають її від пізнавання того світу. Потрібна вся сила реліґії, щоб примусити її задуматись. Ля-Брюйєр.

4.

Хто боїться смерти, той не живе.

Займе.

5.

Смерть — це мить визволення від індивідуальної однобічности, котру треба уявляти собі не самим осередком нашого єства, але швидче — де-яким знівеченням його: в цю мить, котру можна вважати за restitutio in integrum (за повне відновлення попереднього стану), знову наступає правдива, первісна воля. Від цього ж, видимо, залежить вираз згоди й заспокоєння на обличчі більшости покійників. Спокійна й легка, звичайно, смерть кожної доброї людини; але вмерти погідно, охоче, радісно вмерти — ось привілея того, хто відрікся самого себе, того, хто зрікається бажання жити, нехтує його. Бо тільки він дійсно хоче вмерти, а не удавано й, значить, не потребує й не вимагає дальшого існування своєї особи.

Шопенгауер.

6.

Те почуття в людях, яке проявляється в них страхом перед смертю, — це тільки свідомість внутрішньої суперечности життя; так само, як страх привидів є тільки свідомістю хворобливого стану душі.

7.

Страх перед смертю виникає з того, що люди вважають за життя маленьку його частину, обмежену їх облудною уявою.

8.

Коли б люди з облудною уявою життя мали змогу спокійно роздумувати і правильно б мислили на підставі тієї уяви, котру вони мають відносно життя, вони мусіли б були прийти до висновку, що та зміна в нашому тілесному істнуванні, котру ми називаємо смертю, не припиняється і в нас, і в инших єствах, і тому не може уявляти нічого ні непріємного, ні страшного.

9.

Були мудреці світу, котрі вважали життя за кару, але смерть уважати за кару, звичайно, не прийшло б на думку ні одній людині, котра має здоровий розум, коли б не традиція. Лєсінґ.

*

Смерть більш неминуча, ніж прихід ночи, зими. Чого ж готуємось на ніч, на зиму, але не готуємось до смерти? Готування ж до смерти одно — добре життя. Чим ліпше живемо, тим меншого значіння набуває смерть і менше викликає страху. Для святого нема смерти.

2. березня.

Тільки в тім стані людина міцна на своєму шляху й міцна перед людьми, в котрому вона зєднала свою волю з волею Бога.

1.

Ми не можемо знати мети, до якої веде нас Бог, як не може знати запряжена коняка, куди, навіщо й що вона везе; але коли вона тиха, й смирна, й добре везе, то вона знає, що працює на господаря і їй добре. „Тягарь Мій є добро, й ноша Моя легка."

2.

Виконуй волю Бога, як свою, тоді Він буде виконувати твою волю, як Свою; поступися з своїм бажанням для догодження Його бажанню, тоді Він зробить так, що инші поступляться своїми бажаннями для догодження твоїм бажанням. Талмуд.

3.

Коли ти можеш сказати по правді й від щирого серця: Господи, Боже мій! веди мене туди, куди Ти хочеш, — тоді тільки ти позбавишся невільництва й зробишся правдиво вільний. Епіктет.

4.

Яка велика сила в людині, котра чинить завжди по волі Бога й у всьому Йому покірна! Марк Аврелій.

5.

Коли подорожній знає, що на шляху можуть його пограбувати розбійники, то він не виїжжає сам, але вичікує, чи не їхатиме хтось зі сторожею, приєднюється до нього й їде безпечно.

Так само робить у своєму житті й розумна людина. Вона каже собі: „В житті багато ріжного лиха. Де знайти захист, як устерегтися від цього всього? Якого подорожнього товариша почекати, щоб проїхати безпечно? За ким їхати слідком, — чи за тим, чи за иншим? За багатою, за впливовою людиною, чи за самим цісарем? Не буде мені захисту ні від кого з них, тому що й їх грабують та вбивають, і вони тужать, і вони мають лихо. Та й може трапитись, що той самий, слідком за яким я піду, сам нападе на мене й ограбує. Невже ж мені неможна знайти собі певного й дужого подорожнього товариша, котрий ніколи не нападе на мене й завжди буде мені захистом? За ким же йти мені слідком?“ І розумна людина відповість, що найбезпечніше йти за Богом. „А що значить іти слідком за Богом?“ Це значить, бажати того, чого Він бажає, й не бажати того, чого Він не бажає. „А як досягти цього?“ Пильнуй Його законів, накреслених у твоїй душі.

Епіктет.

6.

Нехай довічне призначення йде своїм незримим кроком! Коли б тільки я не мав сумніву завдяки цій незримости. Коли б тільки я не мав сумніву навіть тоді, як би мені здавалося, що його кроки вертаються назад.

Лєсінґ.

7.

Христова наука захоплює людину тільки тоді, коли людина ясно зрозуміє, що життя її не належить до неї, а до Того, Хто його дав, і що мета життя не в людині, але в волі Того, Хто його дав, і що тому треба пізнати й чинити ту волю.

8.

Ти не маєш більше сили, ти нічого не бажаєш; це не є те, що треба; треба бажати того, чого бажає Бог, треба переходити од відречення до жертви й од жертви до саможертви.

Амієль.

9.

Не зневажай свого становища: в ньому ти мусиш діяти, страждати й перемогти. На кожному пункті землі ми однаково близькі до неба й до безмежного.

Амієль.

*

Вузька стежка — Божа воля. Ми пізнаємо її також легко, як пізнаємо шлях, прокладений дошками через драговину. Кожне ухи-

лення від шляху пізнається в тім, що ми вгрузаємо в драговині нерозумности й лиха.

3. березня.

Чим молодша й чим менше думає людина, тим більше вона вірить у реальність матерії. Чим старша й розумніша людина, тим усе більше й більше вона пізнає правдиву підвалину світа в духовому.

1.

Необхідно як найчастіше нагадувати собі, що наше правдиве життя не те зовнішнє, матеріяльне, котре провадиться тут на землі, перед нашими очима, а внутрішнє, життя нашого духу, для якого видиме життя — тільки руштування, необхідне для будівлі камяниці нашого духового зросту. Руштування само по собі має тільки часове призначення, після виконання котрого воно більш ні до чого непотрібне й робиться навіть перешкодою.

Коли ми бачимо поперед себе величезне, високоспоруджене й звязане залізом руштування, тим часом, як сама будівля ледви підноситься над підмурами, людина схиляється до помилки й надавання більшого значіння руштуванню, ніж тій будівлі, що споруджується і задля якої тільки й зладжено це часове руштування.

Необхідно нагадувати собі й один одному, що, як єдиний зміст і значіння руштування в тому, щоб дати можливість спорудити будівлю, так і єдиний зміст фізичного життя в тому, щоб створювати життя духове.

2.

Подивися на небо й на землю й подумай: все це минає, так як і гори, й ріки, й ріжноманітні форми, й життя, — всі витвори природи, що проминають. Як тільки ти досягнеш цього стану душі, зразу зявиться просвітлення.

Будійська приповідка.

3.

Наймогутніше на світі те, чого не видно, не чути, й чого неможна діткнутися.

Ляо-Тсе.

4.

Працюй і вірь, що не ти можеш умерти, тільки твоє тіло. Ти не та людина, яку виявляє твоя особистість, але ти єство духа, на яке неможна вказати пальцем. І тому, знай, що ти божеське єство, коли дух, котрий живе в тобі, почуває, згадує, передбачає, порушує, керує й орудує твоїм тілом, над яким він настановлений, як Найвище Єство — над світом. І як вічний Бог орудує світом, так невмірущий дух орудує твоїм немічним тілом.

Ціцерон.

*

Коли людина звільниться від облудних почувань, котрі признають дійсно істнуючим і важливим тільки матеріяльний світ, тоді тільки вона матиме змогу зрозуміти своє правдиве призначення й виконувати його.

4. березня.

Ненажерливість, нестриманість у їжі — це найзвичайніша хиба. Ми мало помічаємо її тільки тому, що майже всі їй підпадаємо.

1.

Коли б не вимоги шлунку, ні одна птиця не встряла б у сільце, і пташник не наставляв би свого сільця. Шлунок — це ланцюг на руки й кайдани на ноги. Невільник шлунку рідко шанує Бога. Саді.

2.

Сократ легко стримував себе від зайвого, що иншим здається звичайно дуже важким. Він переконував тих, котрі не могли йти за його прикладом, щоб не доторкалися до страв, які викликають бажання їди, незважаючи на те, що вже наївся, — і до напоїв, котрі ваблять людину пити, хоча б вона вже й задовольнила жагу. Він уважав, що ніщо не є таке загубне для тіла, розуму й душі, як ці ласощі. Цірцея, додавав він, не вживала жадних инших чарів, крім тільки цих самих на те, щоб перевертати людей у свині; й коли

Одисей зумів уникнути цієї загибелі, то тільки завдяки порадам Меркура й своїй природженій стриманости, яка не дозволяла йому ласуватись їжою, коли він уже не почував у ній потреби.

3.

Бог дав людям їжу, а диявол — кухарів.

4.

Добре, коли тіло потерпіло від розумової праці, але погано, коли розумові здібности потерпіли від догоджування тілові. Талмуд.

5.

Доглядай свого рота, бо крізь нього увіходять хвороби. Роби так, щоб тобі хотілося ще їсти, коли ти скінчив обід.

6.

Людина, котра вважає страждання за найгірше лихо на світі, не може бути відважна, так, як не може бути поздержливий той, хто у розвагах бачить найвище добро.

Ціцерон.

*

Неповздержність у їжі тільки тому не вважається за гріх, що вона не чинить помітної шкоди иншим. Але є гріхи супроти розуміння людиною своєї гідности. Одним з таких і є неповздержність у їжі.

5. березня.

Ми знаємо життя тільки тут, на цьому світі, і тому, коли наше життя має значіння, то воно й тут, на цьому світі.

1.

Немає заспокоєння ні для того, хто живе задля світських цілей серед людей, ні для того, хто живе задля духових цілей сам один. Заспокоєння має тільки той, хто живе для служення Богові між людьми.

2.

Не бажай собі смерти тому, що тобі важко живеться. Весь тягар світу на раменах кожної моральної істоти примушує її виконувати своє призначення. Єдиний спосіб позбавитися цього тягару — це виконання. Тебе звільнять тільки тоді, коли ти скінчиш призначену для тебе справу.

Емерсон.

3.

Коли людина не вважає себе призначеною до виконання посольства, місії, вона не може бути просвіченою людиною.

Хінська мудрість.

4.

Життя — це не страждання, ані втіха, життя — це справа, котру ми повинні провадити й чесно довести до кінця.

Токвіль.

5.

Нема й не було ніколи такого становища, котре не мало б свого обовязку й свого ідеалу. Так, тут, у цій жалюгідній, злиденній, зпоневажуваній дійсности, в котрій ти тепер перебуваєш, тут і тільки тут твій ідеал. Здійснюй його й, здійснюючи, вірь, живи й будь вільний. Ідеал у тобі, перешкоди до його здійснення теж у тобі. Твоє становище — це той матеріял, із котрого ти повинен витворити здійснення ідеалу, незалежно від того, який би не був матеріял, і яку б ти не надав йому форму.

Ти страждаєш, звязаний дійсністю, й жалісно благаєш богів про таке царство, в якому б ти міг орудувати й творити. Пізнай же ту істину, що ти вже осягнув те, чого так бажаєш. Тут або ніде.

Карляйль.

*

Тут, на цьому світі, місце нашої служби, і тому на виконання служби тут мусять бути звернені наші сили.

6. березня.

Любов до Бога — це любов до удосконалення. Любов до удосконалення викликає поривання до нього. Поривання до удосконалення — це суть життя. Й тому життя

людини є завжди свідома або несвідома любов до Бога.

1.

І спитав один із них, учитель закону, спокушуючи Його й сказав: Учителю, котра заповідь найбільша в законі? Ісус же відповів йому: Люби Господа Бога свого всим серцем своїм і всією душею своєю й усією думкою своєю; це перша й найбільша заповідь; а друга подібна до неї: люби ближнього свого, як самого себе: на цих двох заповідях увесь закон і пророки стоять.

Мтт.XXII, 35—40.

2.

Звідки всі лиха й душевні страждання? Тільки від любови, привязуючої душу до річей, котрих постійне посідання неможливе тому, що вони підпадають безмежним змінам. Адже люди бояться тільки за улюблені ними предмети, й страждають через них. Усі образи, підозріння, ворожнеча — все тільки від цієї любови до предметів, котрих людина ніколи не може посідати цілком.

Тільки любов до предметів вічних і безкраїх дає нашій душі чисту радість: і ось до цього то добра ми й повинні прямувати всіми своїми силами.

І тому найвище добро людини не тільки залежить од пізнання Бога, але й зовсім у ньому полягає. Що це так, ясно з того,

що удосконалення людини зростає по ступінях удосконалення того предмету, котрий вона любить більш инших, і навпаки. Наслідком цього зрозуміло, що людина тим більше буде удосконалена й причетна до найвищого блаженства, чим більш вона буде любити найудосконаленіше єство, цеб то Бога, й чим більш буде віддаватись цій любові. Тому й наше найвище добро й підстава нанашого блаженства тільки в пізнанні Бога й любові до Нього. Коли це визнане, то очевидно, що способи досягнення цієї кінцевої мети людських поривань можуть і повинні бути визнані заповідями Божими, тому що користуватися цими способами наказав нам сам Бог, оскільки Він істнує в нашій душі. А тому й правила поводження, що провадять до цієї мети, можуть бути названі Божими заповідями або Божим законом. Божий же закон увесь уповні полягає в одній найвищій заповіди: любити Бога, як найвище добро, цеб то не з страху перед карою й не з любови до иншого предмету, а так, щоб розуміння про Бога, яке складає наше найвище добро, й любов до Нього були кінцевою метою, до котрої були б звернені всі наші вчинки. Тілесна людина не розуміє цього; правило це видається їй нікчемне, тому що вона про Бога має тільки неудосконалене розуміння й не вбачає в тому найвищому добрі, котре

їй пропонується, нічого приємного для почуття, нічого, що задовольняло б тіло, джерело її втіх, тому що те добро, яке їй пропонується, полягає тільки в абстрактному думанні, в розумі. Але ті люди, котрі здатні збагнути, що в людині нема нічого вищого над розум і удосконаленішого над чисту душу, без сумніву, не можуть так думати.

Коли ж ми дослідимо уважно суть цього Божого закону, то ми побачимо, поперше, те, що цей закон всесвітній, цеб то загальний для всіх людей, тому що він виникає з природи всіх людей; подруге, що цей закон не потрібує підтримки через історичні оповідання, які б вони не були; бо коли ми виводимо цей закон виключно з природи людини, ми знайдемо його, як у душі Адама. так і в душі кожної иншої людини, чи жила б вона самітньо, чи серед подібних до себе. Потретє, ми побачимо й те, що цей природний божеський закон любови до Бога не вимагає від нас жадних богослужбових обрядків, цеб то такого роду чинів, котрі, — сами по собі байдужі, — вважаються гарними тільки в силу визнаних усіми встановлень; бо той природний світ розуму, котрий живе в нас, не потрібує від нас нічого такого, чого б ми не були в змозі зрозуміти й ясно уявити собі, як добро в самому собі й як спосіб досягти блаженство. Почет-

верте, ми побачимо врешті й те, що нагородою за виконання Божого закону буде сам закон, цеб то знання Бога й чиста, вільна й неминаюча любов до Нього. Карою ж для тих, хто порушує закон, буде тільки позбавлення цього добра, невільництво тіла й душі, завжди змінливої й завжди сполоханої.

Спіноза.

3.

Любов до ближнього без любови до Бога — це рослина без коріння. Ця любов — то або прихильність до людей, які нам подобаються, або шукання людської слави.

4.

Люди кажуть: я не розумію, що то значить любити Бога. Але хто ж розуміє, що значить любити щось або кого-небудь? Розуміє це тільки той, хто любить.

Коли людина не знає, що значить любити мистецтво, науку, як пояснити їй це, коли вона не знає, що таке мистецтво, наука?

А як же зясувати їй, коли вона не тільки, що не знає того, що таке Бог, але пишається тим, що не знає цього?

5.

Любити можна тільки особу.

Я знаю, що Бог — це не особа й тому неможна любити Його. Але я особа й мені треба любити Його.

*

Є тільки один спосіб не боятися людей, не боятися смерти, не боятися лиха, не боятися стихійних сил світу — цей спосіб полягає в тому, щоб не боятися Бога, тільки любити Його.

7. березня.

Праця, вправа своїх сил — це необхідна умова життя. Людина може звільнити себе від зовнішньої потреби в праці, може приневолити инших робити те, що їй потрібно, але не може звільнити себе від тілесної потреби в праці. Коли вона не буде робити потрібного, розумного, вона буде робити нікчемне й безглузде.

1.

Праця — це життя: з глибини серця робітника виникає ця Божа сила, ця свята, небесна життєва міць, вкладена в нього самим Всемогутнім Богом. Як тільки він у належний спосіб береться до роботи, вона розбуджує в ньому всі порядні поривання, закликає його до знання. Власне кажучи, правдиве знання тільки й здобувається шляхом праці. Все ж инше — тільки гіпотези, предмети для розправ по школах, речі що ширяють у повітрі, в безмежних льоґічних вирах, доки ми не спробуємо їх на досвіді. Ріжні сумніви кінчаються, як тільки ми візьмемося до діла.

Карляйль.

2.

Праця тільки тоді втішна, коли вона безсумніву потрібна.

3.

Коли робота для вас є головне, а платня річ другорядна, то вашим паном є праця й її творець — Бог. Але ж коли праця для вас річ другорядна, а головне платня, то ви невільники платні й творця її — диявола й до того найгидшого й останнього з дияволів.

Рескін.

4.

Европеєць похваляє перед Хінцем перевагу машинової продукції: „Вона звільняє людину від праці.“ — Але праця — це добро. Звільнення від праці було б великим лихом, — одповідає Хінець.

5.

Кожна праця важлива, бо вона упорядкує людину. Не навчати сина якогось ремесла — все одно, що готувати його до грабіжництва.

Талмуд.

6.

Без роботи для своїх мязів не може жити звірина, не може жити також і людина.

На те, щоб робота ця задовольняла, втішала, треба спрямовувати її на корисне й ліпше за все, на добре, на служення иншим. Це найліпший її вжиток.

8. березня.

Молитва — це зясування, затвердження свого відношення до Бога.

1.

Тим же то моліться ось як: Отче Наш, котрий є на небі! Нехай хвалиться імя Твоє. Нехай прийде царство Твоє. Нехай буде воля Твоя, як на небі так і на землі. Хліб наш щоденний дай нам сьогодня. Й даруй нам провини наші, як і ми даруємо довжникам нашим. І не допусти нас до спокуси, а визволь нас зпід лукавого. Бо твоє є царство й сила, й слава по віки. Амінь. (Мт. VI, 9—13.)

У цій молитві визначено відношення людини до Бога й до світу. Й повторяти її корисно, але тільки тоді, коли ти можеш свідомо повторяти її.

2.

Побожність — це щоденне обновлювання ідеалу, вороття до рівноваги нашого внутрішнього єства, захитаного, збентеженого, роздратованого щоденними випадковостями життя. Молитва — це духовий бальзам, коштовні, зміцнюючі ліки, котрі привертають нам лад і мужність. Вона нагадує нам про дарування провин і обовязок, вона каже нам: Ти любиш — люби; ти одержав — давай; ти мусиш умерти, провадь свою справу; перемагай гнів

великодушністю, зло — добром. Що тобі до сліпих думок, до облудного судження тебе, до зазнаної тобою невдячности. Ти не повинен ні наслідувати тривіяльних прикладів, ні мати успіху. Роби те, що треба; нехай буде те, що буде. Твій свідок — твоє сумління, а твоє сумління, то це Бог, котрий розмовляє з тобою. Амієль.

3.

Знай, що ми молимося до Бога й складаємо перед ним свої прохання не тому, щоб Його воля підлягала змінам, а тому, що коли ми благаємо Його про задоволення наших потреб, що тим самим визнаємо Його, а коли ми визнаємо Його могутність, душа очищується й підноситься. Талмуд.

4.

Молитва звертається до особистого Бога не тому, що Бог є особою (я навіть певно знаю, що Він не є особою, тому що особистість є обмежена, а Бог — безкраїй), а тому, що я є особисте єство.

У мене зелені шкла на очах, і я все бачу зеленим; не можу не бачити світу зеленим, хоч і знаю, що він не є такий.

5.

Молитва для кожної чесної людини є зясуванням свого відношення до її Створителя,

що чинить їй добро що-хвилини; вияснення свого звязку з людьми, своїх обовязків до них, як до дітей одного з нею Отця, зведення рахунків із собою в усій своїй діяльности й обмірковування свого темного минулого, щоб встерегтися надалі тих помилок і провин, у які людина попала в минулому.

Талмуд.

6.

Не гадай, що можна служити Богові молитвою, а не послухом Його волі.

Джон Рескін.

*

Молися, коли почуваєш потяг до молитви. Коли зробив звичку молитись у певний час, то не залишай її, але бережися, щоб молитва не зробилася мертвою звичкою.

9. березня.

Війна — не стихійне явище, але чисто людське.

1.

Нема того страхіття, на яке б не наважилася людина, коли вона вирішила в своїй душі, що те, що вона робить, — стихійне, незалежне від її волі, явище. Така людина хвора; треба її остерігатись, треба її лікувати. Також треба остерігатись і лікувати тих, котрі кажуть про війну, що це стихійне явище.

2.

Збройна згода й війна, як що й будуть колись знищені, то знищаться не зусиллям згори. Війна корисна дуже багатьом. Жаданий ідеал досягається тільки тоді, коли всі ті, що найбільш терплять од війни, зрозуміють, що їх доля у їх руках, і уживуть для свого визволення сили інерції.

Хардуен.

3.

Що Европа, не зважаючи на поступ цивілізації, уявляє з себе в цей час просторий військовий табор, і що сили найбільш розвиненої частини людности виснажуються на війну й приготування до війни, — це нам принесли два великі винаходи: винахід посередніх податків і винахід державних позичок.

Генрі Джордж.

4.

Коли ми нашими молитвами перемагаємо дияволів, що підбурюють нас до війни, і підтримуємо народи у непорушенні союзів і умов згоди, ми далеко корисніші володарям, ніж їх війни. Ми справді беремо участь у працях, котрі мають на меті громадське добро, коли до наших молитв і переконувань ми прпєднуємо ще міркування і вправи, які навчають людей звільнятись від похоти. Так, ми більш, ніж усі инші воюємо за добро імператора. Правда, що ми не служимо

під його прапорами й не будемо служити, коли б він і примушував нас, але ми бємося за нього своїми добрими вчинками.

Оріґен супроти Цельзія.

5.

Закінчуючи своє завдання, Ісус встановив основи нової громади. До його приходу народи належали до одного або багатьох панів, як табуни належать до свого пана. Князі й можновладці гнітили нарід усим тягарем своєї пихи й захланности. Ісус покладає кінець цьому неладові. Підводить похилені голови, звільняє рабів. Він навчає їх того, що, рівні перед Богом, люди вільні й один перед одним; що ніхто не може мати сам по собі влади над своїми братами, що рівність і воля, Божі закони для людського роду, до де-якої міри невільництво, добровільно приняте на себе з огляду на загальне добро. Така громада, яку встановлює Ісус. А чи це ми бачимо на світі? Чи ця наука панує на землі? Слуги чи пани — князями народів на нашому світі? На протязі вісімнадцяти століть покоління за поколінням передають одно одному Христову науку й кажуть, що вірять у неї, а що ж змінилося на світі? Народи, пригноблені й замучені, всі чекають обіцяного визволення, й не тому, щоб Христове слово було непевне або недійсне, але тому, що на-

роди або не зрозуміли, що здійснення науки мусить бути доконане їх власними зусиллями, їх міцною волею, або також тому, що народи поснули в своєму приниженні й не зробили того одного, що дає перемогу, — не мали відваги вмірати за правду. Але вони прокинуться. Вже щось ворушиться біля них, вони чують голос, котрий каже: визволення наближається! Лямене.

10. березня.

Те, що дає життя, не тільки буває одноразове, але й єдине у всьому.

1.

Все живе тремтить перед стражданням, усе живе боїться смерти, пізнай себе самого у всякій живій істоті — і не вбивай, не вчиняй смерти.

Все живе одвертається від страждання, все живе береже своє життя; зрозумій же самого себе в усякій живій істоті — не вбивай і не вчиняй смерти.

Будійська мудрість.

2.

Все, що ти бачиш, все, в чім є божеське й людське — все це єдине: ми — члени одного великого тіла. Природа створила нас рідними, породивши нас на світ із одного й того самого матеріялу й для однієї мети. Вона

поклала між нас обопільну любов і зробила нас товариськими, дружніми; ствердила в нас справедливість і чуття законности; після її встановлення: погубити гірше, ніж загинути; по її наказу: рука мусить бути завжди напоготові до допомоги. Так, ми народилися для єдности. Наш союз подібний до камяного склепіння, котре завалилося б, коли б каміння не спіралося одно на одно.

Не буде справедливий вчинок, коли воля не справедлива: вона породжує вчинок. І не буде справедлива воля, коли не справедливе спонукання душі, тому що в нім зароджується воля. Те ж саме і з спонуканням душі, коли не збагнено й не розсуджено закону всього життя, — і не підведено під нього й не оцінено по належности кожного окремого випадку. Сенека.

3.

Своє щастя людина знаходить тільки в служенні ближнім і, завдяки цьому, вона робиться однакова з підвалиною життя світу.

4.

Свою єдність з людиною я ясно пізнаю й відчуваю. Таку саму єдність я відчуваю (хоча й слабше) між собою й звірем. Ще слабше я відчуваю її з комахами, з рослинами, й свідомість цієї єдности цілком зникає відносно мікроскопічних і телєскопічних істот. Але те,

що в мене нема чуттєвого орґану для пізнання цієї єдности, не доводить того, щоб вона не істнувала.

5.

Шлях життя — один, і довічне жадання людини є в тому, щоб усі ми раніш або пізніш знайшлися на цім шляху. Всі ми опинимося на однім шляху. Дорога ця зовсім ясно покладена в підвалину нашого життя, дуже широка й помітна остільки, щоб втрапити на неї. Наприкінці дороги сам Бог, а Бог — це ціла правда, а правда тим і глибока, що вона для всіх однаково зрозуміла й для наймудрішого й для дитини. Гоголь.

*

Проганяй од себе все те, що перешкоджає тобі відчувати твій звязок зо всим живим.

Тижневе читання.

Єднання.

I.

„Кожна особа — це істота, зовсім окрема від усіх инших. Правдиве моє буття — тільки в мені самому, все ж останнє — не я, й чуже мені.“ — Ось пізнання, котрого правдивість посвідчують тіло й кістки, воно лежить

у підвалині кожного еґоїзму й його реальним виявом є кожний нелюбовний, несправедливий, або злісний учинок.

„Моє правдиве внутрішнє єство живе в усьому живому остільки ж безпосередньо, як і в моїй самосвідомости воно виявляється тільки мені самому.“ — Це пізнання визначене в санскриті незмінною формулою „tat-twam-asi“, тоб то „все — це ти“, — й виявляється у вигляді співстраждання, тому на ньому засновується кожна правдива, цеб то непожадлива доброчинність, і реальним його визначенням є кожний добрий вчинок. От на це пізнання й покладається, врешті, кожний поклик до лагідности, чоловіколюбности, милосердя: бо подібний поклик є нагадування про таку точку погляду, на основі якої ми одно й те ж саме єство. Навпаки еґоїзм, заздрість, ненависть, гноблення, суворість, мстивість, зловтішність, жорстокість засновуються на тому першому пізнанні й тримаються його. Розчулення й захоплення, котрі ми відчуваємо, коли чуємо, а ще більш, коли бачимо гідний вчинок, а найбільше, коли сами його вчиняємо, мають свою найглибшу підставу в упевнености в тому, що під безліччю й ріжноманітністю осіб ховається їх єдність, дійсно істнуюча й досяжна для нас, тому що вона виявилася в дійсности.

Проява одного з цих двох вище згаданих пізнань визначається не тільки окремими вчинками, але й усією властивістю свідомости й стану душі, котрий з тієї причини в людині з доброю вдачею по сути инакший, ніж у людини зі злою вдачею. Людина зі злою вдачею всюди почуває міцну перегороду між собою й усим, що поза нею. Світ для неї — абсолютне не-„я“, й її відношення до світу — з самого початку вороже: тому основний настрій її завжди — неприязність, підозрілість, заздрість, зловтішність. Людина ж доброї вдачі живе не в самій собі, а в зовнішньому світі, котрий вона визнає єдино істотним з собою: инші ж для неї не не-„я“, а „все я ж і я“. Тому її відношення до кожного — завжди дружнє: вона почуває себе внутрішнє рідною всім єствам, бере безпосередню участь в їх гаразді й недолі й довірливо припускає й у них таке саме почування. І в ній міцно вкорінюється світ і той упевнений, спокійний, задоволений стан духа, від котрого кожному, хто знаходиться поблизу неї, робиться добре.

Шопенгауер.

II.

Коли ми дійдемо глибокого змісту основної науки Христа про єдність усіх людей у Богові, то побачимо, що вона торкається

не одного зближення або обєднання, як зовнішнього наслідку любови, але тієї єдности всіх людей у їх божеській сути, котра сама служить джерелом того, що ми відчуваємо в собі, як любов.

Любов, як почуття, котрого ми зазнаємо, — це таємнича сила, що поновлює корінну єдність усіх людей у духовій істоті світу — Богові.

Любов, як почуття, що допроваджує нас до самовідречення, була б незрозуміла й тому безглузда, коли б у її підставі не лежала та основна єдність людей, в імя якої нехтуються й розриваються межі відокремленої особистости.

Любов можна означити, як відчуваний нами у нас у глибині, для всіх ясний, голос тієї світової сути, якої неможна ні поділити, ні побільшити тому, що вона од віку єдина й неподільна.

Визнавати себе істотою зовсім окремою від усіх инших істот — так само безглуздо, як припускати, що кожний член людського тіла, що має свою здатність дотикальности, уявляє з себе окрему істоту.

Оскільки те, що людина почуває біль в давно вже відтятій у неї нозі, доводить, що чулість наша зосереджена в однім місці, не зважаючи на те, що кожний член людського тіла ніби має свою власну здатність

дотикальности, остільки й те, що люди здатні співстраждати й співрадіти з иншими, очевидно зовсім окремими від них єствами, доводить духової єдности людей, не зважаючи на те, що кожна окрема людина часто має нахил любити, жалувати й знати тільки себе одну.

Коли та сама нога, котру вже два роки, як відтяли в людини й котра, похована в землі, почуває зовсім так само біль, як почувала до відітнення, то значить умовою почування її являється не одна тільки зовнішня нерозривність з нею, а якийсь більш делікатний і разом міцний звязок з нею, котрий, як видно, не міг бути порваний навіть тим, що її відтяли.

Чи не подібну ж властивість мусять мати й людські відносини?

Не фізичні звязки родинности, не особиста прихильність і сторонність, і навіть не спільність станових або національних інтересів, але духова єдність людей у Бозі — ось що мусить лежати в основі людських відносин.

Федір Страхів.

III.

Подорож по морі.

Я їхав морем з Гамбурґу до Льондону. Нас подорожніх було тільки двоє: я та маленька малпа, самиця з породи уїстіті, котру

один гамбурзький купець вирядив у подарунок своєму англійському спільникові.

Вона була припнята тоненьким ланцюжком до однієї з лавочок на помості й борсалась, і по пташиному пищала.

Кожного разу, коли я проходив повз неї, вона простягала мені свою чорну холодну ручку й позирала на мене своїми сумними, майже людськими оченятами. Я брав її за руку й вона переставала пищати й борсатись.

Стояла повна тиша. Море розтяглося навкруги непорушним килимом оливяного кольору.

Невгаваючи й жалісно, не гірше пищання малпи, бренькав невеликий дзвін біля стерна.

Коли-не-коли вирнав фока й, круто перекинувшись, ховався під ледви скаламучену поверхню.

А капітан, мовчазна людина з засмаглим, похмурим обличчям, курив куценьку люльку й сердито плював у застигле море.

На всі мої питання він одповідав одривчастим бурчанням; мимоволі доводилося звертатися до мого одинокого товариша — малпи.

Я сідав біля неї; вона переставала пищати й знову простягала до мене руки.

Сонною вохкістю обливав нас обох непорушний туман: загліблені в однакову нестямну думку, ми перебували одно біля одного, ніби рідні.

Я посміхаюся тепер... але тоді я мав инше почуття.

Всі ми — діти однієї матері, й мені було приємно, що бідолашне звіря так довірливо стихало й притулялося до мене, ніби до рідного. Іван Турґенєв.

* * *

11. березня.

Відношення між мужчинами й женщинами, яке викликається найсильнішою людською пристрастю, — це джерело найбільших гріхів і страждань.

1.

Співжиття, наслідком якого може бути родження дітей, — це правдивий дійсний шлюб; инші ж обрядки, заяви, умови не уявляють собою шлюбу й уживаються по більшости на те, щоб зламати попередній дійсний шлюб.

2.

Ти можеш нехтувати своїми обовязками перед чоловіком або жінкою, можеш позбавитись тієї журби, котру дають тобі ці обовязки, можеш залишити їх. Але що ж ти знайдеш?

Ту саму журбу, але без свідомости виконаного обовязку. Джордж Еліот.

3.

Шлюб, як умова, — це зобовязання двох людей ріжних полів мати дітей тільки один од одного. Зламання цієї умови — це ошукання, зрада, злочин.

4.

Велика річ, коли дві душі почувають, що вони зєднані довічно на те, щоб підтримувати один одного у всякій праці, у всякій лихій годині, допомагати один одному у всякім стражданні й бути зєднаним один з одним у ті мовчазні, невимовні хвилі останнього прощання. Джордж Еліот.

5.

Якого великого добра можуть досягти чоловік та жінка, що люблять одно одного, коли вони визначать своєю метою удосконалювання й будуть допомагати в цьому одно одному нагадуванням, порадою, прикладом?

6.

І приступили до Нього фарисеї, які спокушували Його й казали Йому: Чи за кожну провину годиться чоловікові розводитись із своєю жінкою?

Він же у відповідь каже їм: Хіба ви не читали, що Той, Хто створив у почині, — чоловіком і жінкою створив їх? (Бит. 1, 27.)

І сказав: Тому чоловік покине батька та матір і пригорнеться до жінки своєї, й будуть удвох одно тіло. (Бит. 2, 24.)

Так що вже не двоє, але одно тіло. Отже, що Бог злучив, людина нехай не розлучає.

(Мтт. XIX, 3, 4, 5, 6.)

Кожний, хто розводиться із своєю жінкою, й жениться з иншою, робить перелюб; і кожний, хто жениться з тією, яка розведена з своїм чоловіком, робить перелюб.

(Лк. XVI, 28.)

*

Те, що чоловік та жінка робляться одним тілом, не є встановою, але тільки ствердженням того стану, в котрий увіходять чоловік та жінка, які живуть моральним життям.

*

Полове зєднання остільки важливе для кожної окремої людини й для всього людства своїми наслідками продовжування роду й остільки важливе й складне, що неможна бути вповні обережним при зміні встановлених форм цього зєднання.

12. березня.

Чини минулого життя дають напрям теперішньому життю. Це те, що Індуси називають кармою.

1.

Душа, покинувши тіло, блукала по країні пустині й холоду, і ось стала перед нею страшна жінка, розпусна й огидна.

— Хто ти? — спитала душа. — Хто ти, така огидна й погана, гірша від усякого диявола?

І примара відповіла:

— Я твої вчинки.

Перське Арда-Віра фа.

2.

Ваш спаситель — ваші вчинки, в них сам Бог.

Діяти добрі вчинки, бути милосердним, лагідним, смирним, говорити добрі слова, бажати иншим добра, мати чисте серце, завжди навчатись, завжди казати правду, стримувати гнів, бути терплячим і задоволеним, бути приязнолюбним, соромливим, мати повагу до старих, шанувати батьків і вчителів, — усе це друзі добрих і вороги лихих.

Казати неправду, красти, грати, дивитись нечистим зором на жінок, дурити, бажати ближнім лихого, бути чванливим, ледачим, лихомовним, скупим, неповажливим, безсоромним, запальним, брати чуже, бути мстивим, брудним, упертим, заздрісним, чинити ближньому лихе, бути забобонним, — усе це друзі лихого й вороги доброго.

Перський катехизм.

3.

Суть не в досліджуванні закону, а в добрих чинах.

Талмуд.

4.

Тільки ті люди, котрі постійно витворюють пекло, бояться попасти в нього.

Люсі Мальорі.

5.

Ніколи не відкладай доброго діла, котре можеш виконати сьогодня тому, що смерть не розбірає того, чи виконала людина свій обовязок, чи не виконала його. Смерть не знає ні пошани, ні неприязни. У неї нема ні ворогів, ні приятелів.

Життя людини є причиною діяльности людей. А діяльність їх робиться їх долею, гарною або лихою. На цьому закон нашого життя, і від цього залежить та справа, котру ми маємо виконати.

Інд. Аґні-Пурана.

*

Який би напрям життя не був у минулому, вчинки в теперішньому можуть змінити його.

13. березня.

Умовою мудрости є моральна чистота; наслідком її — душевна згода.

1.

Добрі люди більше дбають про свої обовязки, ніж про свою безпечність.

Обовязок — наша справа, події — Божа.

2.

Спокою позбавляють нас не мінливі обставини, але наші неурівноважені бажання.

Людина, котра встановить собі за правило робити те, що їй забажається, не довго буде хотіти робити те, що робить.

3.

Коли ми почуваємо себе найбільш немічними тілом, ми можемо бути найдужчі духом.

Люсі Мальорі.

4.

Найліпшим доказом мудрости являється безперестанний гарний настрій нашого духа. Монтань.

5.

Роби тільки те, що духово підносить тебе, й рівночасно є корисне для громадянства.

Гендерсон.

6.

Коли щось тебе засмучує й гризе, подумай: 1. як багато ще більш непріємного могло трапитись з тобою й трапляється з иншими людьми; 2. згадай, як минулим часом тебе засмучували і так само, як і тепер, гризли тебе події або обставини, про які ти тепер згадуєш спокійно й зовсім байдуже; і 3. головне — подумай про те, що все, що завдає тобі смутку, — це тільки спроба, на якій ти можеш виявити свою духову силу й зміцнити її.

7.

Душа в людей буває часом у стані найбільшого удосконалення, часом же в стані найбільшої розпусти. Шануй добрі хвилі, задержуй їх і проганяй од себе лихі.

Бекон.

8.

Мудрість не вередлива, не похмура, але добродушна й товариська.

Мудрість завжди біля тихих. Мудрість без доброти — це лукавство й зрада.

Будьте мудрі, як змії, й чисті, як голуби.

Те, що відчищує серце, разом і зміцнює його.

9.

Вчися бути самітним.

10.

Найбагатіший той, — кому нема чого втрачати. Хінська приповідка.

*

Мудрість безмежна, — чим далі ми в ній посуваємось, тим вона робиться потрібніша.

Людина завжди може робитись ліпша.

14. березня.

Веґетаріянство, проголошене ще за найдавнішого часу, довго перебувало на споді, але за нашого часу воно що-річно й що-денно захоплює все більше й більше людей, і не-

забаром надійде час, коли одночасно припиняться: полювання, вівісекція, й головне, вбивання за-для задоволення смаку.

1.

„Надійде час, коли люди будуть почувати таку саму огиду до звірячого мяса, яку вони тепер почувають до людського мяса.“ Лямартен.

2.

Як тепер уважається поганим і ганебним підкидати дітей, упоряджати герці ґлядіяторів, мордувати бранців і вчиняти инші нелюдські речі, які раніше нікому не здавалися ні доганними, ні супротивними почуттю справедливости, то надходить час, коли буде вважатися за неморальне й недозволене забивати звірята і вживати до їди їх трупи. Др. Цімерман.

3.

Коли ви побачите дітей, котрі знущаються для забавки над кошеням або пташкою, ви спиняєте їх і навчаєте їх жалувати живі створіння, а сами йдете на полювання, стріляння голубів, перегони й сідаєте до обіду, за-для якого страчено де-кілька живих створінь.

Чи ж ця яскрава суперечність не зробиться явною й не спинить людей?

4.

Веґетаріянство поспішно робить помітні успіхи. Ледви чи є тепер на землі більш-менш значне місто, в котрому не було б від одного до десяти веґетаріянських ресторанів. Рух на захист чистої їжі був би ще помітніший, коли б веґетаріянські часописі й журнали надавали більш уваги моральному значінню веґетаріянства, замісць того, щоб, звичайно, висувати наперед його гіґієнічні переваги. Самі тільки гіґієнічні міркування не можуть зробити людей правдивими веґетаріянцями, як не може зробити їх веґетаріянцями недостаток, що не дозволяє їм купувати мясо. Непереможним доказом на захист веґетаріянства може бути тільки міркування про те, що ми не повинні вдаватись до нищення й мордування звірят за-для того, щоб поїсти їх тіла. Люсі Мальорі.

5.

„Ми не можемо заявляти своїх прав на звірята, які істнують на суходолі, котрі годуються тією самою їжею, вдихають те саме повітря, пють ту саму воду, що й ми; під час їхнього забивання вони бентежать нас своїми жахливими галасами й примушують соромитись нашого вчинку.“

Так мислив Плютарх, виключаючи чомусь то водяні створіння. Ми ж у відношенні до

звірят, що живуть на суходолі, лишилися далеко позад нього.

*

У наш час, коли нам уже ясна злочинність страти звірят для розваги (полювання) або смаку (полювання й мясоїдження), — це вже не байдужі, але таки негарні вчинки, що провадять за собою, як кожний лихий, свідомо виконаний учинок, багато ще гірших вчинків.

15. березня.

Перевіренням правдивої любови є любов до ворогів. Тільки тоді маєш цілком правдиву любов, коли любиш людей неприємних, ворожих тобі.

1.

Людину, котра нас любить, приємну для нас, можна любити людською любовю; але тільки ворога можна любити божеською любовю. Коли любиш людською любовю, можеш од любови перейти до ненависти; але божеська любов не може змінитись. Ніщо, навіть смерть, не може зруйнувати її. Вона стає суттю душі.

2.

І коли добро робите тим, хто вам добро робить, яка вам за те подяка? Бо й грішники те саме чинять.

І коли позичаєте тим, від кого маєте надію назад одержати, яка вам за те подяка? Бо й грішники грішникам теж позичають, щоб одержати стільки ж. Але ви любіть ворогів ваших, і добро робіть, і позичайте, нічого від них не сподіваючись; а буде нагорода ваша велика, й будете синами Вишнього; бо Він благий і до невдячних і до лихих, отже будьте милосердні, як і Отець ваш милосердний. Лк. VI, 33—36.

3.

Правдивий християнин бажає доброго не тільки своїм ближнім, але й ворогам, і не тільки своїм ворогам, але й Божим ворогам. І тому любов його до людей часто спричинює йому не задоволення, тільки страждання.

Паскаль.

4.

Нам легко любити тих, котрі нам співчувають. Але як важко ніколи не гудити тих, котрі суперечать нам і ображають нас!

5.

Перемагай лютість любовю, відповідай добром на зло, поборюй скупість щедрістю, брехуна — словом правди.

Будійська мудрість.

6.

Любіть ворогів ваших і не будете мати ворога. Наука 12 Апостолів.

7.

Чули ви, що сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. (Лев. 19, 17—18). Я ж вам кажу: Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто клене вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто скривджує вас і гонить вас, щоб бути вам синами Отця Вашого, що на небі; він бо велить сонцю своєму сходити над лихими й над добрими, і посилає дощ на праведних і неправедних.

Мтт., V, 43—45.

8.

Раніш, ніж людина буде вспілі любити, цеб то жертвувати собою й робити добро, їй треба перестати ненавидіти, цеб то робити лихо, й перестати надавати перевагу одним людям над другими для добра своєї особи.

9.

Запал надавання переваги одним людям над другими, який невірно називається любовю, — це тільки дичка, на котрій може бути прищеплена правдива любов, яка дасть овочі. Але, як дичка — це ще не яблуня й не родить овочів, або ж дає овочі квасні, замісць солодких, так і захват — це не любов і не робить добра людям, але часом вчиняє ще гірше лихо.

10.

Паросток любови, який при своєму появленні ніжний, і не зносить навіть дотику, — робиться могутнім тільки під час свого зросту. Все, що будуть робити з ним люди, тільки гірше для нього. Йому треба одного тільки, — щоб ніщо не відіймало від нього сонця розуму, яке одно зрощує.

11.

Найудосконаленіший зпоміж людей — той, хто любить усіх ближніх своїх і робить їм добро без огляду на те, добрі вони чи лихі.

Могамед.

12.

Виявляй лагідність супроти зіпсутости: гострий меч не переріже мякого шовку.

Ніжними словами й добрістю можна на волосині вести слона. Гулістан Саді.

*

Всяка сутичка з неприємними людьми, ворожими нам, дає нагоду перевірити себе: чи є в тобі Божа любов, та любов, котра власне виявляється в цих і тільки в цих умовах.

16. березня.

Найбільше зловживання науки в тому, що вона не має змоги вистудіювати всього, й без

допомоги реліґії не знає, що треба студіювати, та студіює тільки потрібне й приємне для самих людей науки, що живуть неправдивим життям.

Найпотрібніший за все для них існуючий, вигідний для них лад.

Найприємніше ж — задоволення марної допитливости, яке не вимагає великих розумових зусиль, і є практично придатне.

1.

Студіювання природничої історії в Ґерманії дійшло до безглуздя. Хоча для Бога комашина й людина — рівноварті, однак для нашого нервового вузла це не так. Святе Небо! Як багато повинна людина довести до ладу раніш, ніж вона дійде до птахів і метеликів! Вистудіюй своє тіло й те, що ти всилі знати про свою душу; призвичай свій розум до сумніву й серце до тихомирности. Навчися пізнавати людину й озбройся мужністю казати правду для добра своїх ближніх. Нагостри розум свій математикою, коли не знайдеш на це жадного иншого способу; стережися тільки кляспфікування комашок, бо поверховне знання цього — зовсім не корисне, а докладне — заводить у безмежність.

„Але Бог безкраїй у комашині так, як і в сонці“. Я охоче визнаю це. Він незмірний і в піску морському, що його ріжновидности

не систематизував ніякий Ліней. Коли ти не почуваєш особливого хисту збірати перли в тих країнах, де той пісок знаходиться, залишайся тут і ори своє поле: воно потребує всієї твоєї працьовитости; і не забувай, що кількість фібрів твого мізку, їх зморшок і закривлень має свій кінець. Там, де закладена історія якогось метелика, знайшлось би, може, місце для життєпису Плютарха, котрий міг би натхнути тебе. Ліхтенберґ.

2.

Людська мудрість зовсім не визначається кількістю знання. Є безліч речей, котрих ми не маємо змоги знати. Не в тому мудрість, щоб знати як найбільше. Мудрість людська — в знанні того порядку, якого корисно додержуватись у студіюванні речей; мудрість полягає в знанні того, які з студій більше, а які менше важливі. З усього знання, потрібного людині, найважливіше є знання того, як жити, щоб чинити як найменше лиха й як найбільше добра. На жаль, наука нашого часу ставить це знання нижче від усіх инших або зовсім не визнає його.

3.

В чім найбільше зухвальство? Воно в тому, щоб не надавати Богові таких роздумувань, котрі незрозумілі для нас.

Кальвін.

4.

Багато говорять ті люди, котрі мало знають; ті ж, котрі знають, мовчать.

Неук уважає важливим усе те, що він знає, й хоче розповісти це всім. Але людина, котра знає, з великим зусиллям виявляє своє знання. Вона може сказати дуже багато, але тому, що знає, що після неї можна ще більше сказати, мовчить. Руссо.

5.

Коли найвищий учений почує про розум, він буде намагатись його здійснити; коли звичайний учений почує про розум, він часом буде додержуватись, часом же не буде додержуватись його. Коли аби-який учений почує про розум, він буде насміхатися з нього. Коли б з розуму не насміхалися, розум не був би розумом. Ляо-Тсе.

6.

Знання — це їжа для розуму й уявляє для розуму те саме, що фізична їжа для тіла й підпадає таким самим зловживанням. Знання може бути чимсь домішане й підроблене, так, що робиться непожиточне, може бути остільки перероблене, підсолоджене й смачне, що нарешті втрачає всяке значіння, як пожива. Та навіть і найкращою розумовою їжею можна пересититись так, що набудеш хоробу й смерть.

Джон Рескін.

7.

Значним і необхідним доказом ума й розуміння служить уже й те, коли людина знає, які питання можна ставити. Бо коли питання само по собі недоладне й викликає непотрібні відповіді, то таке питання, крім того, що воно завдає сорому тому, хто його ставить, має ще й ту незручність, що необережний слухач мимоволі дає на нього недоладну відповідь. І створюється чудернацьке видовище, як один, після слів стародавніх, доїв цапа, а другий підставляв решето. Кант.

*

Коли б всяке знання було правдивим знанням, то кожне знання було б корисне. А тому, що замість знання часто висуваються облудні розмисли людей, то неможна бути досить строгим у виборі знання, котре хочеш придбати.

17. березня.

Врятування від лиха істнуючого ладу можливе тільки в розповсюджуванні між людьми реліґійної свідомости.

1.

Я не знаю ні однієї значної перемоги людського розуму, ні одного поважного кроку в справах людської громади, яких коріння не ховалося б у глибокій реліґійній вірі. І я запевняю, що кожна наука, яка не бере на

увагу цього поривання, цієї зверхньої потреби в вірі, в розвязанні цього довічнього проблєму про походження й долю людства, завжди була й буде безсилою ввести в життя новий громадський устрій. Їй, може, пощастить створити прегарні форми, але цим формам довічно буде бракувати тієї искри, котру Прометей вхопив із неба.

Мадзіні.

2.

„Шукайте перш за все Божого Царства і Його правди, а все инше додасться вам". Перший крок у природній і здоровій орґанізації громади полягає в забезпеченні для всіх людей їх природних, рівних прав на матеріяльний світ, з яких їх неможна вивласнити. Досягти цього — не значить виконати все необхідне, але значить зробити все дальше лекшим. І доки цього не буде досягнено, ніщо инше не принесе жадної користи.

Генрі Джордж.

3.

Громада не може істнувати без загальної віри й загальної мети; політична діяльність мусить полягати в прикладанні принціпа, встановленого реліґією.

Мадзіні.

4.

Найліпша громада — це та, в якій можливе здійснення великих істин.

*

Коли ти страждаєш од лиха існуючого устрою світу або обурюєшся проти нього, то знай, що для боротьби з цим ладом є тільки один спосіб: зміцнення в людях релігійної свідомости.

Зрозуміло, що таке зміцнення повинно довершитися перш за все в самому тобі. І це зміцнення релігійної свідомости в тобі є наймогутнішим способом зміцнення її в инших.

Тижневе читання.

Непротивлення лихому силою.

Питання. — В чім є головне значіння науки про непротивлення лихому?

Відповідь. — У тому, що вона одна дає можливість видерти з корінням лихе, як із свого серця, так і з серця ближнього. Ця наука забороняє робити те, чим увічнюється й збільшується лихе на світі. Той, хто нападає на другого й скривджує його, запалює в другім почуття ненависти, корінь усякого лиха. Образити другого, тому, що він нас образив, ніби на те, щоб усунути лихе, значить вдіяти так само лихий вчинок і над ним і над собою, значить породити або, принаймні, визволити, потурати тому самому чортові, котрого ми ніби хочемо вигнати.

Сатани неможна вигнати сатаною, неправди неможна відчистити неправдою, і лихого неможна перемогти лихим.

Питання. — Але коли засада науки й є вірна, то чи надається вона до виконання?

Відповідь. — Так само надається, як кожне добро, приписане Божим законом. Добра при всіх обставинах неможна виконати без самовідречення, втрат, страждання і, в останнім разі, без втрати самого життя. Але той, хто шанує життя більш, ніж виконання волі Бога, уже мертвий для єдиного правдивого життя. Така людина, дбаючи врятувати своє життя, втратить його. Окрім того й узагалі там, де непротивлення полягає в жертві одним життям або яким річевим добром життя, противлення бере за собою тисячі таких жертв.

Непротивлення зберігає, противлення руйнує.

Непорівняно безпечніше чинити справедливо, ніж несправедливо; стерпіти образу, ніж опиратися їй силою, безпечніше навіть у відношенні до теперішнього життя. Коли б усі люди не опиралися лихим проти лихого, наш світ був би блаженний.

Питання. — Але коли тільки не багато хто буде так чинити, що трапиться з ними?

Відповідь. — Коли б так чинила тільки одна людина, а всі инші згодилися б розі-

пяти її, то чи не більш похвально було б їй умерти в урочистости любови, непротивлячися, з молитвою за своїх ворогів, ніж жити, маючи корону цісаря, заплямовану кровю забитих? Але як один чи тисячі людей стало вирішили не опіратися лихим проти лихого,— все одно чи вони серед просвічених, чи серед диких ближніх, вони далеко більш безпечні від насильства, ніж ті, котрі покладаються на насильство. Розбійник, душогуб, шахрай швидче дасть їм спокій, ніж тим, хто опірається зі зброєю.

Хто взявся за меча, той од меча й згине, а хто шукає згоди, поводиться дружньо, невразливо, забуває й дарує образи, побільшости, втішається згодою або, коли вмірає, то вмірає серед загальної любови.

Таким способом, коли б усі додержувались заповіди непротивлення, то, очевидно, не було б ні образи, ні злочинства. Коли б таких була більшість, то вони встановили б зверхність любови й доброзичливости навіть над ображаючими, ніколи не опіраючись лихим проти лихого, ніколи не вживаючи насильства. Коли б таких людей була доволі численна меншість, то вони мали б такий корисний моральний вплив на громадянство, що кожна жорстока кара була б скасована, а насильство й ворожнеча були б заступлені згодою й любовю. Коли б їх була тільки не-

значна меншість, то вона рідко зазнала б щось гірше за зневагу світу, а світ тим часом, коли б і сам того не відчував і не мав за те вдячности, постійно робився б мудріший і ліпший од цього таємного ділання.

І коли б у найгіршому випадкові де-яких з членів меншости було переслідувано й покарано на смерть, то ці, що згинули б за правду, залишили б по собі свою науку вже освячену своєю мученицькою кровю.

Хай буде згода між тими, хто прагне згоди, й усе перемагаюча любов хай буде неминуючою спадщиною кожної душі, котра добровільно підлягає законові Христа:

Не опірайся лихому силою.

Балю.*)

* * *

18. березня.

Осуджування другого завжди невірне, тому що ніхто ніколи не може знати того, що творилося й твориться в душі цього другого.

*) Провідник однієї з американських духових громад Адін Балю (який умер у серпні 1890 року) на протязі 50 років писав і видавав книги переважно по питанням непротивлення лихому силою. В цих творах, прегарних по ясноті й красі викладу, питання розглянуто зо всіх можливих боків; одним із найголовніших його творів визначається: „Катехизм непротивлення."

1.

Одна з найзвичайніших помилок полягає в тому, що вважають людей за добрих, злих, дурних і розумних. Людина пливе, як річка, постійно зміняючись і залишаючись сама собою. В ній є всі можливости: була дурна, зробилася розумна; була лиха, зробилася добра й навпаки. В цьому — величність людини. Й тому то неможна осуджувати людини. Яка вона? Ти осудив, а вона вже инша.

2.

Коли ти остільки щасливий, що завжди кажеш тільки те, що є в дійсности, цураєшся того, що не є правдою, маєш сумнів тільки в тому, що — сумнівне, бажаєш тільки добра й користи, то ти не будеш злоститись на лихих і нерозсудливих людей.

„Адже ж вони злодії й шахраї!“ кажеш ти. А що таке злодій та шахрай? Адже це людина, котра схибила й заблукалася. А таку людину треба пожаліти, а не гніватися на неї. Коли маєш змогу, то переконай її в тому, що для неї самої недобре так жити, як вона живе, й вона перестане чинити лихо. А коли вона ще не розуміє цього, то нема нічого дивного, що вона недобре живе.

„Але невже, — скажеш ти, — таких людей не треба карати?“ Не кажи так. А краще скажи: ця людина помиляється в тому, що

найважливіше в світі. Вона сліпа не фізичною сліпотою, але духовою. І як тільки ти собі це скажеш, то зрозумієш, оскільки ти був лютий для неї. Коли людині очі заслабли й вона втратила зір, то ти сам не скажеш, що її треба покарати. Так чому ж ти хочеш покарати таку людину, котра позбавлена того, що коштовніше за око, позбавлена найбільшого добра — уміння жити розумно? Не гніватися потрібно на таких людей, тільки жаліти їх.

Пожалій же цих безталанних і пильнуй, щоб їх помилки не злостили тебе. Згадай, як часто ти сам помилявся й грішив і ремствуй ліпше на себе за те, що в душі твоїй клубляться злість і лютість.

Епіктет.

3.

Той, хто дивиться на свої власні хиби, не встигає вглядіти хиб инших людей.

Східня мудрість.

4.

Не осуджуй ближнього свого, доки не будеш на його місці.

Талмуд.

5.

Пробачай другим багато, а собі нічого.

Публій Сірус.

6.

Людська душа не по добрій волі, а силою одлучається від правди, поміркованости, спра-

ведливости й добра; чим ясніше це зрозумієш, тим лагідніше поставишся до людей.

Марк Аврелій.

*

Я знаю, що основна природа моя добра, а не лиха. Всі инші люди такі самі, як і я, і тому завжди, коли не знаєш всього, що твориться в чужій дýші, більш певно припускати в кожній людині добре, ніж лихе.

19. березня.

Великі скарби набуваються тільки злиднями вбогих.

1.

Падає камінь на глечик — лихо глечикові; падає глечик на камінь — лихо глечикові; так або инакше, все лихо глечикові.

Талмуд.

2.

Можливість давати милостиню, залежна від заможности, є в більшости наслідком потурання де-яким людям з боку несправедливого уряду, котрий заводить матеріяльну нерівність і тим породжує необхідність добродійности. А при таких умовах та допомога, котру багатий чинить бідному, — чи заслугує взагалі на назву добродійности, якою люблять пишатися, як заслугою.

Кант.

3.

Розваги багатих досягаються через сльози вбогих.

4.

Нехай ми не заграбастуємо золота й де-кількох десятин землі; але все ж за допомогою якогось шахрайства й утаювання робимо те саме в менших розмірах і оскільки для нас це можливо. Коли, наприклад, в торговельних зобовязаннях і при купівлі або продажу чого-небудь ми сперечаємося й силкуємося заплатити менше, ніж належить, і оскільки можливо домагаємося цього, — чи не розбій це? Чи не дикунство, чи не здирство? Не кажи мені, що ти забрав не будинок, не рабів. Але справедливість означується не вартістю того, що видирається, а наміром злодіїв. Несправедливість і справедливість мають однакову вагу як у великому, так і в малому. І я однаково називаю злодієм того, хто відітне калитку й візьме чужі гроші, як і того, хто купує щось на торзі й затримує частину справжньої ціни. І грабіжник не тільки той, хто розбере стіну й пограбує щось у хаті, але й той, хто порушить справедливість і забере щось у ближнього. То ж не будьмо суддями чужих учинків і не забуваймо про свої власні; не будемо витрачати часу на досліджування хиб, коли є нагода до чоло-

віколюбства; але помислимо про те, що й ми були колись „дітьми гніву“. (Євр. 2.)

Іван Золотовустий.

5.

„Не будь грабіжником убогого, тому що він убогий“, каже Соломон. Це „грабування вбогого, тому що він убогий“, складає фахову, промислову форму грабіжництва, яка полягає в тому, щоб користуватися нужденністю людини за-для придбання її праці або власности за можливо нижчу ціну.

Протилежна форма звичайного грабування багатого на великих шляхах за те, що він багатий, очевидно, як менш корисна й більш небезпечна, рідко вживається обережними людьми.

Джон Рескін.

6.

Правда, що багатство — це скупчення праці, але звичайно одна людина витворює працю, а друга провадить скупчення. І це мудрі люди називають „поділом праці“!

*

Безвинне багатство було б можливе тільки серед людей ненужденних. Там же, де, як на нашому світі, на кожного дукача випадають сотні жебраків, неможна бути безвинно багатим.

20. березня.

Удосконалене добро в самому вчинкові приносить свою нагороду. Кожна нагорода поза свідомістю добра зменшує радість доброго вчинку.

1.

Той, хто робить добро другому, робить добро також і самому собі, не в змісті наслідків, але самим актом роблення добра, тому, що свідомість зробленого добра являється найвищою нагородою для людини.

Сенека.

2.

Один дервіш молився так: „О Боже! будь милостивий для лихих, тому, що для добрих ти вже був милостивий, коли зробив їх добрими.“ Саді.

3.

Робити добро й вимагати винагороди — значить нищити вплив і силу добра.

4.

Дуже часто нам не залишається й сліду від послуг, що зроблені нам другими, але ніколи не проходять без сліду послуги, які ми зробили.

5.

Нехай лівиця твоя не знає, що робить правиця. Мтт. VI, 3.

6.

Є люди, котрі, коли зробили комусь послугу, зразу ж числять за собою право сподіватися на нагороду за неї; инші, які не покладаються на безпосередню нагороду, ні на хвилю, проте, не забувають зробленої послуги і в душі визнають, що мають довжників; врешті, бувають і такі, котрі завжди напоготові услугувати, майже мимоволі, по одному тільки потягові серця; ці подібні до виноградової лози, котра, зростивши свої ґрона, цілком задоволена тим, що на ній доспів овоч їй одній тільки властивий.

Марк Аврелій.

7.

Поставтеся добре до людей, маючи на увазі дістати зиск із їх вдячности, і ви не дістанете ні найменшої заплати за свою удавану добрість; але поставтеся до них добре, без жадних корисних для себе міркувань, то ви досягнете і вдячности й користи. І так усюди: „хто хоче душу свою зберегти — втратить її, а хто втратить душу свою задля Мене, той знайде її.“

Джон Рескін.

8.

Кожна втіха дістається коштом страждань. За правдиву втіху ціна виплачується наперед; за облудну втіху приходиться розраховуватись потім.

Джон Фостер.

9.

Вправляйся в кожній доброчинности й уникай кожної хиби. Одна доброчинність тягне за собою инші, хиба — инші хиби. Нагорода доброчинности — доброчинність, винагородження за хибу — хиба.

Бенчасай.

*

Радісно робити добро. Радість збільшується, коли ти знаєш, що нікому невідомо про те добро, що ти зробив.

21. березня.

Як людина не має сили саму себе підняти, так не може людина сама себе і вславити. Навпаки, кожна спроба людини славити себе зневажає її в очах людей.

1.

Не говори про себе доброго, ні лихого. Коли ти говориш добре, люди не повірять; коли лихе, вони помислять про тебе більш лихого, ніж ти сказав. І тому найліпше нічого не казати про себе.

2.

Той не є тихий, хто каже про себе, що він тихий.

Той, хто каже: я нічого не знаю, — той розумний; хто каже: я вчений, — той базікало. Той, хто мовчить, — той розумніший.

Ветана.

3.

За молодих років, розповідає Саді, я був дуже релігійний, незмінно пильний і стриманий. Одного разу вночі я сидів біля батька й усю ніч не сплющав очей, тримаючи дорогоцінний коран, розгорнутий на колінах, в той час, коли всі навколо нас міцно спали. І я сказав батькові: „Жаден зо всіх цих не підведеться й не виконає обовязкових поклонів і молитов, а всі сплять, як мертві". — „І тобі б ліпше спати, — мовив батько, — ніж так осуджувати хиби людей. Той, хто похваляється, нічого не бачить, крім себе. На очах його заслона самохвалення. Коли б він володів зором, здатним бачити Бога, він нічого б не вважав немічнішим од себе."

Саді.

4.

Хочете, щоб про вас добре говорили, не говоріть про себе нічого доброго.

Паскаль.

5.

Думка і її вияв — слово — річ поважна. Не добре бавитись думками й словами для виправдування своїх учинків.

*

Коли жадаєте доброї слави, або хоч принаймні не злої слави, не тільки не похваляйте сами себе, але й не дозволяйте иншим, щоб вас похваляли.

22. березня.

Коли справедливість обвинувачує наше життя, то все ж ліпше визнати правду, ніж ховати її, життя наше може змінитись, а справедливість довічно лишиться така сама і не спиниться обвинувачувати нас.

1.

Нам треба б жити так, як би ми були на очах у всіх. Нам треба б мислити так, як би то найтаємніші куточки нашої душі були приступні для чиєгось зору. Бо яка користь у затаюванні чогось од людей? Від Бога затаїти нічого неможна... Жадаєш ти ласки од неба? — Будь добрий. Шанує богів той, хто наслідує їх (їх найвищий ідеал). А ми як чинимо? Яких правил додержуємось? Чи не визнаємо ми, що нам треба здержатись од проливу людської крови? Хіба ж так важко поздержатись од чинення шкоди тому, кому ми зобовязані робити добро? Вся божа й людська наука зводиться до одного правила, що всі ми — члени одного великого тіла. Природа зєднала нас в одну родину, коли вона створила нас з одних і тих самих елєментів, на які в свій час ми знову розкладаємось. Вона вселила в нас любов одного до одного й створила нас для спільного життя в громаді. Вона встановила закони правди й справедливости, й після цих законів кривдити є

більш негідне, ніж зазнати кривди; згідно її призначенню маємо руки для обопільної допомоги... Ми мусимо дивитись на дійсну суть річей, а не на те, як вони називаються. Будемо оцінювати все по дійсному значінні, не озираючись на думки світу. Будемо шанувати стриманість, і перш за все будемо дбати про справедливість... Наші вчинки до того часу не будуть правильні, доки не буде така сама й наша воля, тому що нею означуються вчинки. Сенека.

2.

Я не скажу, що справедливість — це найвища умова морального життя, але вона — перша умова. Все, що стоїть вище від неї, повинно спочивати на ній, повинно містити її в собі й може бути досягнене тільки через неї. Не дармо в жидівському реліґійному розвиткові, перейнятому нами через християнство, проголошення: „Твій Господь Бог є Бог справедливий“, йшло поперед більш зворушливого відкриття про Бога любови. Доки люди не побачать вічної справедливости, для них буде захована довічня любов. Як людина повинна зробитись справедливою раніш, ніж вона буде правдиво великодушна, так і людська громада повинна стати на ґрунт справедливости раніш, ніж піднесеться до добродійности.

Генрі Джордж.

3.

Виявляйте ближньому справедливість — ви маєте можливість це робити, чи любите, чи не любите його, — й ви навчитесь його любити. Але коли ви несправедливі до нього тому, що не любите, то кінчите на тім, що зненавидите його. Джон Рескін.

4.

Величезна витрата продукційних сил визначається не законами природи, тільки громадським безладдям, при якому працюючий позбавляється доступу до користування природними вигодами, необхідними для праці, й у робітника видирають його справедливе винагородження. Генрі Джордж.

5.

Помилка всіх добрих людей нашого часу полягає в тому, що вони ввічливо простягають руку лихим, підтримують їх у їхніх лихих учинках, а часто навіть співділають з ними, таким способом вони сподіваються одвернути наслідки лиха, побічно намагаючись направити шкоду, заподіяну цим лихом.

Ранком вони, щоб задовольнити потребу серця, допомагають у нужденности двох або трьох збіднілих родин, а вечорами обідають з визискувачами цих родин, заздрять їм, приготовляються піти за прикладом багатого спекулянта, котрий ограбував дві або й три ти-

сячі люду. Таким способом вони зруйновують за де-кілька годин більше, ніж можуть налагодити на протязі десятків років, або в ліпшому випадкові, марно годують голодуюче населення в запіллі всезнищуючої армії й дбають все дужче побільшити численність цієї армії та швидкість її пересування.

Джон Рескін.

6.

Ви штовхаєте людину в прірву, а потім кажете їй, що вона мусить бути задоволена тим положенням, у котре поставило її Провидіння. Таке наше сучасне християнство. Ви кажете: „Ми не штовхали її.“ Так, звичайно, ми до того часу не будемо визнавати всього, що робимо й чого не робимо, доки кожного ранку не будемо повторяти собі питання, як нам на протязі дня робити не те, що корисне, а те, що справедливе, доки ми не зробимося остільки принаймні християнами, щоб визнати справедливість речення могамедан, яке каже, що „година справедливости більш варта, ніж сімдесять років молитви“.

Джон Рескін.

*

Коли справедливість не вказує нам того, що ми повинні робити, то вона завжди вкаже нам те, чого ми не повинні робити, або що повинні перестати робити.

23. березня.

Страждання — необхідна умова росту, як фізичного, так і духового.

1.

Правдиво бо, правдиво кажу вам: що будете ви плакати й тужити, світ же радітиме; а ви сумуватимете, та смуток ваш на радість обернеться. Жінка, яка має родити, почуває тугу, бо надійшла година її; скоро ж уродить дитину, вже не памятає муки з радощів, що народилася дитина на світ.

Іван XVI, 20—21.

2.

Ознакою росту є страждання. Життя не може перейти без страждання від однієї форми до другої. Не може тому, що саме страждання викликає зростання.

Причина стає наслідком і наслідок — причиною, як це завжди буває в духовому житті, для котрого не має ні часу, ні простору.

3.

Коли б не було страждання, людина не знала б своїх меж, не знала б самої себе.

4.

Треба глибоко дійти до змісту нашого страждання. Ми зо всіх боків оточені ним для нашого ж добра.

Коли схочеш знизитись нижче досягнутого морального рівня, — страждання.

Коли схочеш піднестись понад цей рівень, — страждання (наприклад, переслідування).

Коли схочеш стояти нерухомо на однім місці, — страждання від докорів сумління.

І ось, коли ці докори робляться більш незносні, ніж саме страждання, тоді людина посувається наперед, удосконалюється морально.

Федір Страхов.

5.

Зростаємо ми ось як: в кожній думці кожної людини лежить уже висока думка; в тій вдачі, котру виявляє людина сьогодня, вже готується висока вдача. Юнак відкидає маріння дитинства, муж одкидає незнання й бурхливі пристрасти юнацтва й далі відкидає еґоїзм мужа й робиться все більш та більш всесвітньою душею. Він підноситься на вищий і на більш реальний щабель життя. Зовнішні відносини й умови зникають, а він усе більш увіходить у Бога й Бог у нього, — доти, поки зсунеться з нього останній одяг любови самого себе, й він зєднується з Богом, зливає свою волю з Його волею й бере участь у Його величности.

Емерсон.

6.

По мірі доконування мудрих чинів, все більше й більше життя буває в людині. Джон Рескін.

7.

При тяжкому духовому стані треба не піддаватись, не виговорюватись ні перед ким, крім Бога. Важливо, щоб перемовчати, перетерпіти. В першім разі страждання перейде на инших і примусить їх терпіти, в противнім разі перетліває у тобі. Багато допомагає думка про те, що в цім твоє завдання, твоя нагода піднестись, трохи наблизитись до удосконалення.

*

Шукай у стражданні його значіння для твого духового зросту, то й біль страждання зникне.

24. березня.

Бог — це духове начало, і тому неможна зясувати цього начала словами.

1.

Каже їй Ісус: жінко, повірь мені, що надходить час, коли ні на цій горі, ані в Єрусалимі не покланятиметесь ви Отцеві. Та прийде час, та й надійшов уже він, що правдиві прихильники покланятимуться

Отцеві духом і правдою; Отець бо шукає таких, що покланяються Йому. Бог — це дух, і хто покланяється Йому, духом і правдою мусить покланятись.

Іван IV, 21, 23, 24.

2.

Нема ані однієї віруючої людини, котрої б не навідували хвилі сумніву в існування Бога. І ці сумніви не шкідливі, навпаки, вони провадять до вищого розуміння Бога.

Той Бог, котрого ти знав, став звичайний і ти не віриш більш у нього. Віриш уповні в Бога тільки тоді, коли Він наново відкривається, а відкривається Він тобі з нового боку, коли ти всією душею шукаєш Його. А боків у Його безліч.

Тижневе читання.

Суратська каварня.

В індійському місті Сураті була каварня. І сходилися туди наїзжі з ріжних країн чужинці і часто розмовляли.

Одного разу зайшов туди перський вчений-теольоґ. Він усе своє життя студіював єство Боже і читав та писав про це книги. Довго думав, читав та писав він про Бога,

запаморочився, перекрутилося в нього в голові і дійшов він до того, що зовсім перестав у Бога вірити.

Дізнався про це царь та й вигнав його з перського царства.

Отак то, все життя розмишляючи про першу причину, заплутався безталанний теольоґ і, замісць того, щоб збагнути, що в нього вже бракує розуму, почав гадати, що нема найвищого розуму, який керує світом.

Мав цей теольоґ раба африканця, який усюди за ним ходив. Коли теольоґ вступив до каварні, африканець лишився надворі, за дверима і сів на каміні під пекучим сонцем; він сидів і відмахувався від мух. А теольоґ ліг на канапі в каварні, звелів принести собі філіжанку опіюму. Коли він випив його й той почав розворушувати йому мізок, він покликав свого невільника.

— Що, рабе поганий, — мовив теольоґ, — скажи мені, як ти мислиш: чи є Бог, чи нема?

— Певна річ, що є! — сказав раб і відразу витяг з-за паса маленького деревяного болвана. — Ось, — сказав раб, — ось той Бог, котрий боронить мене від часу, як я живу на світі. Цей Бог зроблений із сука того самого святого дерева, котрому покланяються всі в нашій країні.

Почули цю розмову між теольоґом і рабом присутні в каварні й здивувалися.

Дивним здалося їм питання пана, а ще дивнішою відповідь раба.

Один брамин, який чув рабові слова, звернувся до нього й сказав:

— Навіжений бідаку! як ти можеш мислити, щоб Бог міг міститися за пазком у людини? Бог є єдиний Брама. І цей Брама — більший ніж увесь світ тому, що він створив увесь світ. Брама — це єдиний, великий Бог, той Бог, якому побудовані храми по березі ріки Ґанґеса, той Бог, якому служать єдині Його жерці — брамини. Тільки ці жерці знають правдивого Бога. Минуло двадцять тисяч років і скільки не було змін на світі, ці жерці лишаються такі самі, як були завжди, тому що Брама, єдиний правдивий Бог, опікується ними.

Так сказав брамин, маючи на увазі переконати всіх, але жидівський міняйло, що був тут, заперечив йому.

— Ні, — сказав він. — Храм правдивого Бога не в Індії!... А Бог опікується не кастою браминів! Праведний Бог, — це Бог не браминів, а Бог Авраама, Ісаака і Якова. І пеклується правдивий Бог тільки про свій нарід ізраїльський. Бог від початку світу не переставав любити й любить тільки один наш нарід. А коли тепер і розпорошений

наш нарід по землі, то це тільки спроба, а Бог, як і обіцяв, збере знову свій нарід у Єрусалимі, щоб він одбудував диво старих віків, Єрусалимський храм, настановить Ізраїля володарем над усіми народами.

Так мовив Жид і заплакав. Він хотів мовити далі, але присутній тут Італієць перебив йому.

— Неправду ви кажете, — сказав Італієць Жидові. — Ви приписуєте Богові несправедливість. Бог не може любити один нарід більш, ніж другий. Навпаки, як-що він навіть і дбав раніш про Ізраїля, то ось уже тисячу вісімсот років минуло з того часу, як Бог розгнівався і на знак свого гніву припинив істнування його й розпорошив цей нарід по світові так, що віра його не тільки що не поширюється, а хіба де-не-де заховується. Бог не дає переваги ніякому народові над иншими, тільки закликає всіх тих, хто хоче врятуватися, на лоно єдиної римо-католицької церкви, поза якою нема спасіння.

Так мовив Італієць. Але присутній протестантський пастор, побілівши, відповів католицькому місіонареві:

— Як можете ви казати, що спасіння можливе тільки у вашій вірі? Знайте ж, що врятуються тільки ті, котрі по Євангелію будуть служити Богові в дусі й правді, по законові Ісусовому.

Тоді Турок, урядник суратської митниці, який тут же сидів і курив люльку, з величним виглядом звернувся до обох християн.

— Даремно ви так запевнені в правді своєї римської віри, — сказав він. — Ваша віра вже більше шестисот років як замінена правдивою вірою Могамеда. І, як ви самі бачите, правдива віра Могамедова все більш і більш поширюється і в Європі, і в Азії, й навіть у просвіченій Хіні. Ви самі визнаєте, що Жиди одкинуті Богом, і доказом того наводите, що Жиди в зневазі й віра їхня не поширюється. Визнайте ж правдивість віри Могамеда тому, що вона знаходиться у величности й невпинно поширюється. Врятуються тільки ті, котрі вірують в останнього Божого пророка Могамеда. І то тільки наслідувачі Омара, а не Алі, бо наслідувачі Алі — невірні.

При цій мові перський теольоґ, який належав до секти Алі, хотів заперечити. Але в каварні в цей час счинилася велика суперечка між усіми чужинцями ріжних вір та їх галузей, що були тут. А були тут абесинські християне, індійські лями, ізмаїліти і вогнепоклонники.

Всі сперечалися про єство Боже і про те, як треба шанувати Його. Кожний запевняв, що тільки в його країні знають правдивого Бога і знають, як треба Його шанувати.

Всі сварилися, кричали. Один тільки Хінець, що був між ними, ученик Конфуція, сидів тихо в кутку кавярні й не встрявав у суперечку. Він пив чай, слухав, що балакали, але сам мовчав.

Турок помітив його під час суперечки, звернувся до нього й сказав:

— Підтримай хоч ти мене, добрий Хінцю. Ти мовчиш, але ти міг би сказати де-що на мою користь. Я знаю, що у вас у Хіні існують тепер ріжні віри. Ваші торгівці не раз розповідали мені, що ваші Хінці зо всіх инших вір уважають могамеданську за найкращу і охоче визнають її. Підтримай же мої слова і скажи, що ти мислиш про праведного Бога і Його пророка.

— Так, так, скажи, що ти мислиш, — звернулися до нього й инші.

Хінець, ученик Конфуція, заплющив очі, подумав і потім, розплющивши їх, висунув руки з широких рукавів свого одягу, поскладав їх на груди і забалакав тихим та спокійним голосом:

— Панове, — сказав він, — мені здається, що самолюбство людей більш ніж усе инше шкодить їхній згоді в справі віри. Коли ви будете ласкаві мене вислухати, я зясую вам прикладом.

Я виїхав із Хіни в Сурат на анґлійському пароплаві, який обійшов увесь світ.

По дорозі ми прибилися до східнього берега острова Суматра, щоб набрати води. Опівдні ми вийшли на землю й посідали на березі моря в холодку під кокосовими пальмами, недалеко від села мешканців острова. Нас сиділо де-кілька чоловік з ріжних країн. Коли ми сиділи, до нас підійшов сліпий.

Чоловік цей осліп, як ми довідалися потім тому, що надто довго й уперто дивився на сонце, бо хотів зрозуміти, що таке сонце. Він хотів це знати, щоб заволодіти світлом сонця.

Довго він змагався, користувався всіми науками; хотілося йому захопити де-кілька промінів сонця, впіймати їх і запхнути в пляшку.

Довго він змагався та все дивився на сонце й нічого не міг удіяти, а сталося з ним тільки те, що від сонця в нього заслабли очі, й він осліп.

Тоді він сказав собі:

— Світло сонця не є рідке, тому, що коли б воно було рідке, то можна було б переливати його, і воно колихалося б од вітру, як вода. Світло соняшне також і не вогонь, тому, що коли б це був огонь, він би гас у воді. Світло це теж не є дух, тому, що ми його бачимо, і не тіло, тому, що неможна ним рухати. А коли соняшне світло ні рідке, ні вогонь, ні дух, ні тіло, то соняшне світло — ніщо.

Так він розмислив, і в той же час, тому, що все дивився на сонце і все думав про нього, втратив і очі й розум.

Коли ж він зробився зовсім сліпий, тоді вже остаточно переконався, що сонця нема.

З цим сліпцем прийшов і його раб. Він посадив свого пана в холодку під кокосовим деревом, підняв з долу кокосовий горіх і почав майструвати з нього каганець. Він зробив ґніт з кокосового волокна, видавив з горіха олію в шкалярущу і вмочив у неї ґнота.

Доки раб робив свій каганець, сліпий, зітхнувши, сказав йому:

— Ну, що ж, рабе, чи не правду я тобі казав, що нема сонця? Бачиш, як темно. А кажуть — сонце... Та й що таке сонце?

— А, не знаю я, що таке сонце, — відповів раб, — мені воно байдуже. А ось світло я знаю. Ось я зробив каганець: і мені буде видно, і тобі можу ним послужити й усе знайти в своїм курені.

І раб узяв у руку свою шкалярущу. — Ось, — каже, — моє сонце.

Тут же сидів кривий з патерицею. Він почув це й засміявся.

— Ти, очевидно, зроду сліпий, — мовив він сліпому, — що не знаєш, що таке сонце. Я тобі розповім, що воно таке: сонце — вогняна куля, й ця куля що-дня виринає з моря

й що-вечора сідає на горах нашого острову; це ми всі бачимо, і ти б бачив, коли б був видющий.

Рибалка також сидів тут, почув цю розмову й сказав кривому:

— І видно, що ти нігде не бував далі свого острову. Коли б ти не був кривий та попоїздив би по морі, ти б знав, що сонце сідає не на гори нашого острова, а як виринає з моря, так увечері знову й поринає в море. Я кажу певно, бо що-дня бачу це на власні очі.

Почув це Індієць.

— Дивуюся, — сказав він, — як може розумна людина казати такі дурниці. Хіба ж можливо, щоб вогняна куля поринала у воду й не загасала? Сонце зовсім не вогняна куля, а сонце — Бог, цей Бог зветься Дева. Бог цей їздить на колісниці по небі навколо золотої гори Сперувія.

Трапляється, що люті змії Раґу і Кету нападають на Дева і ковтають його, і тоді робиться темно. Але жерці наші моляться про те, щоб Бог визволився, й тоді він визволяється. Тільки такі темні люди, як ви, що ніколи не їздили далі свого острова, можуть уявляти, що сонце світить тільки на ваш острів.

Тоді заговорив господарь Египетського корабля.

— Ні, — мовив він, — і це неправда; сонце не Бог і не ходить тільки навколо Індії й її золотої гори. Я багато подорожував і по Чорному морі, й попід берегами Арабії, був і на Мадаґаскарі, і на Филипинських островах, — сонце освічує всі землі, а не одну тільки Індію; воно не ходить навколо однієї гори, але воно підводиться біля берегів Японану, і тому й ті острови називаються Япен, цеб то на їхній мові, народження сонця, а сідає воно далеко на заході, за островами Анґлії. Я це добре знаю, бо й сам бачив багато разів і чув багато від діда. А мій дід плавав до самих країв моря.

Він ще мав охоту балакати, але анґлійський матрос нашого корабля перебив йому:

— Нема землі крім Анґлії, — сказав він, — де б ліпше знали про те, як ходить сонце. Сонце, нам це всім у Анґлії відомо, нігде не встає і нігде не лягає. А ходить воно безупинно навколо землі. Ми це гаразд знаємо, тому що самі ось тільки-що обкружляли землю і нігде не наштовхнулися на сонце. Усюди воно таке саме, як тут, ранком з'являється, — увечері зникає.

І Анґлієць узяв палицю, накреслив на піску коло й почав зясовувати, як ходить сонце по небі навколо землі. Але він не зумів зясувати добре і, вказуючи на керманича свого корабля, сказав:

— Він, он більш від мене вчений і краще вам усе це розтолкує.

Керманич був чоловік розумний і слухав розмови мовчки, доки його не спитали. Але зараз, коли всі звернулися до нього, він почав оповідати й сказав:

— Всі ви дурите один одного й сами помиляєтеся. Сонце не крутиться навколо землі, а земля крутиться навколо сонця, і сама ще крутиться, повертаючи до сонця на протязі двадцяти чотирьох годин і Японію, і Филиппинські острови, і Суматру, на якій ми сидимо, і Африку, й Европу, і Азію, й безліч ще инших країн. Сонце світить не для однієї гори, не для одного острова, не для одного моря і навіть не для однієї землі, а для багатьох таких же планет, як і земля. Усе це кожний з вас міг би зрозуміти, коли б дивився вгору, на небо, а не собі під ноги, і не мислив би, що сонце світить тільки одному йому, або тільки одній його батьківщині.

Так мовив мудрий керманич, який багато їздив по світі й багато дивився вгору на небо.

*

Так, помилки і незгода між людьми у вірі — від самолюбства, — продовжував Хінець, ученик Конфуція. — Що з сонцем, те саме і з Богом. Кожній людині хочеться, щоб у неї

був свій особливий Бог або, принаймні, Бог його рідної землі. Кожний нарід хоче умістити в своєму храмі Того, кого не може охопити весь світ.

І чи може такий храм порівнятися з тим, котрий сам Бог побудував на те, щоб зєднати в ньому всіх людей в одну громаду й одну віру?

Усі людські храми зроблені на зразок цього храму — світу Божого. По всіх храмах є купелі, є склепіння, світильники, образи, написи, книги законів, жертви, олтарі, жерці. В якім же храмі є така купіль, як океан, таке склепіння, як склепіння небесне, такі світильники, як сонце, місяць і зорі, такі образи, як живі, люблячі, допомагаючі один одному люди? Де написи про добрість Божу, остільки ж зрозумілі, як ті добродійства, котрі всюди розкидані Богом на щастя людей? Де така книга закону, остільки ясна кожному, як та, що написана в його серці? Де жертви, подібні до тих жертв самозречення, котрі люблячі люди віддають своїм ближнім? І де олтарь, подібний до серця доброї людини, на котрім Сам Бог відбірає жертву?

Чим вище буде розуміти людина Бога, тим ліпше вона буде знати Його. А чим ліпше буде вона знати Бога, тим більше буде наближатись до Нього, наслідувати Його добрість, милосердя й любов до людей.

І тому, нехай той, котрий бачить усе світло сонця, яке наповнює світ, нехай той не осуджує і не ганьбить того марновірного чоловіка, котрий у своєму болвані бачить тільки один промінь того ж світла, нехай не ганьбить і того невіруючого, котрий осліп, і зовсім не бачить світла.

Так сказав Хінець, ученик Конфуція, й усі, хто був у каварні, замовкли і не сперечалися більш про те, чия віра краща.

Бернарден-де-Сен-Пьєр.

* * *

25. березня.

Люди людям допомагають. Без такої допомоги не можуть жити люди. Але ця допомога повинна бути обопільна. А наше життя так склалося, що одні допомагають, а другі тільки користуються з цієї допомоги, щоб руйнувати життя.

1.

Людина не може прожити, щоб не користуватись з праці людей — тих, що раніш жили і тих, що тепер живуть, а тому, очевидно, що людина повинна працювати для других і цією працею віддавати те, що бере.

Зважити, скільки я беру і скільки даю, не може жадна людина, і тому, щоб не бути винним, кожний повинен дбати, щоб брати як найменш, а давати як найбільш.

2.

Коли ти придбав якусь річ і користаєшся нею, то памятай, що це — витвір людської праці, і як-що ти витрачаєш, знищуєш, псуєш її, то ти знищуєш працю, витрачаєш життя людини.

Які б посередники не стояли між тобою і придбаною річчю, ця річ, зроблена твоїм братом-людиною, якої працю ти повинен шанувати. Виявити ж цю пошану ти можеш тільки своїм обережним відношенням до виробу праці брата.

Джон Рескін.

3.

У багатьох, крім їхнього відношення до праці других, яке визначається купівлею, є безпосереднє відношення до працюючих, до слуг. Ні в чім так не помітне наше невизнання християнства, як у нашому відношенні до слуг. Люди віддають увесь свій час на службу нам, виконують за нас найбруднішу, неприємну й безглузду роботу, а ми по-більшости думаємо, що ми розрахувалися з ними, коли віддали умовлену платню. Але ж вони брати наші, і коли лад нашого життя такий, що ці люди мусять служити нам за гроші, то найменше, що ми можемо зробити, це те, щоб встановити з ними людські відносини.

Коли вони служать нам, то чому б нам не їсти вкупі з ними й те саме, що вони? Чому б нам не одпочивати, не розважатись і не вчитись укупі з ними?

*

Мало того, що допомога людям повинна бути обопільна, але люди повинні ставитись свідомо до неї. І ті люди, котрі дістають допомогу від своїх братів, мусять оддячувати за неї не тільки грошима, але повагою, вдячністю і зближенням у житті.

26. березня.

Головною зміною в житті народів є зміна їхньої віри. І ця зміна відбувається в наш час.

1.

Коли Ісус наближався до кінця Свого життя, Він працював переважно над двома питаннями: питанням про те зловживання, яке вчинять з Його іменем, і про остаточне, після глибоких і руйнуючих заворушень ствердження Його закону. Він попереджав своїх учеників і всі наступні покоління, що з'являться облудні христи й облудні пророки, і що треба стерегтися від них, які б дива вони не виявляли. Вони будуть могутні, і їхня могутність може спокусити багатьох навіть із обраних.

Чому ж це будуть облудні христи? Тому, що їхня наука, що б вони не казали, буде не Христовою. Але як їх одріжнити? Так само, як дерево — по овочах. Отже всюди, де не буде зневаги до роскошів цього світу, де не буде відречення себе, загального милосердя, любови, знищуючої всякий поділ, усюди, де цього не буде, не буде Христа, а будуть облудні христи й пророки. І їх буде багато, і появи їхні будуть протягатися довго. Вони будуть іти слідом один за одним, доки не прийде той день і година, про котрий знає тільки Небесний Отець. Про прихід тієї години дізнаються з того, що все захитається в людських громадах, коли одні народи накинуться на другі, коли влада й могутність почнуть хитатись і падати, морок поширіться, земля захитається й ніщо не втримається. Ісус виголошує кінець одного світу й початок нового світу, над котрим Він буде царювати. Цей новий світ правдивого Христа не далеко, бо очевидно, старий світ, світ облудних христів, облудних пророків зникає. І народи вже схвильовані надією, і не те, що не бояться того, що все хитається й руйнується, і все минуле зсувається в якусь чорну безодню, але з радістю підносять голови, озираючись на всі боки, щоб привітати прихід ясної хмари.

Лямене.

2.

Коли за давніх часів нарід бував нещасний, пророки казали йому: Ти забув Бога, віддалився від Божих пляхів, — инакше недоля не спіткала б тебе. Ти жив не під проводом довічних законів, і не керувався ними, тільки слухав законів облуди й неправди, свідомо не зважав на дійсність і тепер ти бачиш, що великий терпець природи увірвався. Звичайно, у всьому цьому нема нічого незрозумілого навіть для ґазетярів, політико-економістів, памфлєтистів і взагалі для кожного з двохногих звірят без пірря. Але в останній час природу взагалі вважають мертвою, чимсь на зразок тижневого годинника, зробленого перед багато тисячами років; він усе ще цокає, але вже ні до чого не придатний, і ось його майстер сидить і дивиться на нього зі здивуванням. Але я тішуся, що природа виявляється не мертва, не мосяжна, тільки жива й чудова, небесна і в той же час пекельна, і це остільки ясне, що тепер або пізніше цю істину визнають навіть найтвердоголовіші мешканці нашої плянети. Карляйль.

3.

Як пяний, котрий стоїть над проваллям, відповідає дурним реготом і соромицькою мовою на пересторогу людей, які хочуть його врятувати, щоб не вбився, так і наш світ

спянілий від ріжного роду нечистої захланности, кепкує над пророками, котрі хочуть врятувати його від загрожуючої йому небезпеки. Як і за давніх часів, можна сказати тепер: О Єрусалиме, Єрусалиме, ти, що побиваєш пророків і каменуєш посланих до тебе! Скільки разів я хотів зібрати твоїх дітей, як птиця збірає своїх пташенят під крила, але ти не хотів цього. Люсі Мальорі.

4.

Чим далі я живу, тим більше праці передо мною. Ми живемо за важливого часу, ніколи перед людьми не стояло стільки праці. Наше століття — це століття революції в кращому розумінні цього слова — не матеріяльної, але моральної революції. Виробляється найвища ідея громадського устрою і людського удосконалення. Ми не доживемо до жнив, але сіяти з вірою — це велике щастя.

Чанінґ.

5.

Прислухайтесь до того глибокого незадоволення теперішньою формою християнства, котре поширюється серед людства, воно виявляється наріканням, иноді розлюченням, тугою. Всі жадають приходу царства Бога. І воно наближається.

Більш чисте християнство, хоча й поволі, але все більш і більш займає місце того, що називається цим імям.

Чанінґ.

6.

Людство, після означення одного з мислителів минулого століття, — це людина, котра довічно вчиться. Окремі люди вмірають, але істина, до котрої вони додумалися, та правда, котру вони висловили, не загибає разом з ними. Людство заховує все це в своїй скарбниці, і людина з домовин померших покористовується всим здобутим ними. Кожний зпоміж нас родиться серед повітря ідей і вірувань, яке уявляє наслідки праці всього людства, котре жило раніш нас. Виховання людства виконується подібно до тих східних пірамід, для котрих кожний, хто проходив повз них, клав по одному камені. Ми, хвилеві мешканці, котрих відкликають для поповнення наших спогадів в иншому місці, проходимо; але виховання людства, що виявляється кожному з нас, як зоря виявляє всю свою блискучість, хоча й поволі, але все дужче, ненастанніше й поступовіше в цілому.

Мадзіні.

*

Час уже перестати вірити блудним думкам, що реліґія нерухома. Вірити в нерухомість реліґії все одно, що вірити в нерухомість того корабля, на котрому пливеш.

Навпаки, весь рух людства обумовлений рухом реліґії.

27. березня.

Коли людина боїться людей, то вона не вірить у Бога.

1.

Не піддавайся журбі й не впадай у розпуку, коли тобі не вповні пощастить виконати в твоїх вчинках усе те добре, що ти бажав би.

Коли ти впав із височини своєї, дбай, щоб знову піднестись, — лагідно перетерпіти спробу життя й охоче, свідомо повернути назад до своїх засад.

Марк Аврелій.

2.

Хто боїться людей, той не боїться Бога. А хто Бога боїться, той людей не боїться.

3.

Шануйте того, чиє життя є невпинною перемогою, того, хто, завдячуючи тому, що простує до безмежного і реального, знаходить підтримку не в похвалах, тільки в праці, — хто не блищить і не хоче блищати. Він наперед знає це, й тому вибрав ту доброчинність, котра підпадає лайкам, ту істину, для знищення якої обєднуються всі розріжнені вороги її. Найвища доброчинність завжди супротивна світовому законові.

Емерсон.

4.

Кожна велика істина на те, щоб увійти в свідомість людства, повинна неминуче пе-

рейти три ступіні. Перший ступінь: „Це остільки недоладнє, що не варто й обговорювати“. Другий ступінь: „Це неморальне й супротивне реліґії.“ Третій ступінь: „Та це давно вже всім відоме.“

5.

Той, хто нічого не боїться, більш могутній, ніж той, кого всі бояться.

Шіллєр.

6.

Шукай ліпшої людини серед тих, кого осуджує світ.

Коли ти визнаєш себе під владою Бога, то люди не всилі тобі щось заподіяти.

28. березня.

Мудрість досягається і єдністю, і самітністю.

1.

Слухай, будь уважний, але говори мало.

Ніколи не відповідай на питання, котре не до тебе звертається; але коли тебе питають, відповідай зараз і коротко, ніколи не соромся признатись, що ти чогось не знаєш.

Не сперечайся задля суперечки.

Не хвалися.

Не шукай вищого місця й не забірай його навіть тоді, коли тобі його запропонують.

Не будь надто манірний, тому, що це приневолює других так само поводитись з тобою, а це не приємне.

В байдужих справах, тоб то в таких, де не доводиться зраджувати обовязкові, вважай на звички й бажання тих, з ким живеш.

Не дбай робити того, що не складає твого обовязку й не відповідає вигодам тих, з ким ти живеш, а то ця звичка зробиться твоїм болваном. А кожна людина мусить розбивати своїх болванів. Суфі.

2.

Тільки чужими очима можна бачити свої хиби. Хінська приповідка.

3.

Кожна людина має в другій зеркало, в котрому вона може ясно роздивитись у своїх власних хибах, недомаганнях й ріжних поганих рисах; але ми по-більшости робимо при цім, як собака, котрий гавкає на дзеркало в тім здогаді, що бачить там не себе, тільки другого собаку. Шопенгауер.

4.

„Пізнай самого себе“, — це основне правило. Але хіба ви гадаєте, що можна пізнати себе, коли ми вдивляємося в себе? Ні. Ви можете пізнати себе, тільки додивляючись до того, що поза нами. Порівнюйте свої сили з силами инших, свої інтереси з їхніми інтересами, намагайтесь думати про свої інтереси,

як про щось другорядне, схиляйтеся перед гідностями инших, при тому виходьте з переконання, що у вас, певно, нема нічого особливого.

Джон Рескін.

5.

Коли ми зійдемося в трійку, то я, напевно, знайду двох учителів. Я намагатимуся добру людину наслідувати, а дивлячись на людину розпущену, я буду намагатись направити себе.

Хінська мудрість.

6.

Багато де-чого я навчився від своїх наставників, ще більше од товаришів, але найбільш од своїх учеників.

Талмуд.

7.

Коли ви бачите мудреця, подумайте про себе: чи маєте ви такі самі доброчинности, як і він. Коли ви бачите розпустника, подумайте про себе: чи не маєте ви таких самих хиб.

Хінська мудрість.

8.

Будь обережний, коли хочеш у людині бити диявола; щоб не зачепити в ній Бога.

Мансур-ель-Холляй.

9.

З гріхом сварися, з грішником мирися.

10.

Любов правдива, не на словах а на ділі — не тільки не може бути дурна, але тільки

одна любов дає правдиву проникливість і мудрість.

Коли живеш із людьми, не забувай того, що ти пізнав на самоті. І на самоті обдумуй те, що ти пізнав із єднання з людьми.

29. березня.

Людина знає, що вона має змогу перемогти кожну пристрасть. Коли вона иноді почуває, що пристрасть перемагає її, не показує того, що перемога для людини була б неможлива. Це доводить тільки те, що перемога була неможлива на цей раз. Візник не кидає віжок тому, що не відразу спинить коней, але продовжує тягти їх. І коні спиняються. Духові віжки стримання не рвуться.

1.

Направляти свій розум вище своїх поривань — це й є змістом стримання. Про це один з отців церкви каже, що це не доброчинність, а великий чин доброчинности.

Джонсон.

2.

Кожна потреба втихає, а кожна пристрасть збільшується від задоволення.

Амієль.

3.

Призвичаюйся панувати над пожадливістю, сном, роскошуванням, гнівом.

4.

Людина, котра переїдає — не всилі боротись з ледарством, а переїдаюча й гуляща людина ніколи не буде взмозі боротись з половою пристрастю. І тому, згідно всім наукам, намагання до повздержування починалося з боротьби з похіттю переїдження, починалося з посту.

5.

Кожна людина подібна до усмирителя диких звірів, а ці звірі — її пристрасти. Вирвати їм ікли й пазурі, загнуздати їх, освоїти, зробити з них свійських звірят, слуг, хоча б і гаркаючих, а все ж таки упокорених, — в цім є особисте виховання.

Аміель.

6.

Коли одна людина переборола тисячу разів тисячу людей у бійці, а друга перемогла себе — її перемога більша. Краще перемогти себе, ніж усіх инших людей.

Ніхто, жаден бог не має сили змінити на поражку перемоги того, хто переміг себе й володіє собою.

Джамапада.

7.

Панувати над собою остільки, щоб поважати других, як самого себе, і чинити з ними так, як ми бажаємо, щоб з нами чинили, — ось що можна назвати наукою любови до людей. Вище за це нема нічого.

Конфуцій.

8.

Юначе! Цурайся задоволення своїх бажань (в розвагах, у роскошуванні та иншому); коли не з стоїчних намірів, зовсім відмовитись од задоволення їх, то з делікатного епікурейського бажання мати на увазі все більш і більш зростаючу насолоду. Така ощадність у відношенні до твого життєвого почування зробить тебе, завдяки відроченню насолод, в дійсности багатшим. Свідомість того, що насолода є в твоїй волі плодотвірніша й просторіша, як і все ідеальне, ніж задоволене за допомогою цієї насолоди почування, — тому що разом зі задоволенням воно зникає. Кант.

9.

Пристрасть у людини спочатку павутина, потім — товста линва.

Пристрасть спочатку — як чужий, пізніше, як гість, нарешті, як господарь. Талмуд.

10.

Кожна нестриманість — це зародок самогубства; це незримий потік під будинком, котрий раніш або пізніш розмиє його підмури. Блєккі.

11.

Дійсно могутній — той, хто перемагає самого себе. Східня мудрість.

12.

Тільки того назву вповні людиною, хто вільний од гніву, говорить правду й навчає лагідно та любовно так, що нікого не ображає; хто терплячий з нетерплячими, добрий з осуджуючими, вільний од пристрасти серед пристрасних, — тільки того я назву вповні людиною. Джамапада.

*

Стриманість не досягається відразу. Життя кожної людини йде не до зміцнювання пристрасти, а до знесилювання її.

Час допомагає зусиллям і стриманости.

30. березня.

Добрість — це не тільки доброчинність і радість, але й знаряддя боротьби.

1.

Важко бути добрим з людиною зіпсутою, брехливою, особливо з такою, котра вас ображає, але саме з нею й треба бути добрим і для неї й для себе.

2.

Тоді Петро підступив до Нього й сказав; Господи, скільки разів пробачати братові моєму, який грішитиме супроти мене? Чи не до семи разів?

Ісус каже йому: не кажу тобі до семи, але до семидесяти разів по сім.

Мтт. XVIII, 21—22.

3.

Коли ти дійсно віриш у справедливість свого розуміння життя й бажаєш добра людям, то при нагоді ти дбай висловлювати другим свої думки так, щоб по можливости упевнити тих, з ким ти розмовляєш про справедливість свого розуміння життя. І в цих випадках, чим більш твій супротивник помиляється, тим важливіше й бажаніше, щоб він зрозумів і цінив те, що ти хочеш йому довести.

А тим часом, як часто ми чинимо як-раз навпаки. Ми добре вміємо розмовляти з людиною, що погоджується, або майже погодилася з нами; коли ж ми бачимо, що супротивник наш не вірить у ту істину, котру ми визнаємо, або навіть не розуміє її, то ми певно намагаємось зясувати йому цю істину і впевнити його в її справедливости, але, коли він продовжує не погоджуватись із нами і, як нам здається, упірається або перекручує наші слова в инший бік, то як легко ми втрачаємо наш спокій і обурюємося! Ми або починаємо гніватися й казати нашому супротивникові прикрости або припиняємо розмову, гадаючи, що з такою нетямучою або упертою людиною не варто розмовляти.

Коли ж ти хочеш показати своєму супротивникові в розмові якусь істину, то найголовніше при цьому не обуритись і не ви-

мовити жадного прикрого або вразливого слова. Епіктет.

4.

Коли ти спостеріг у комусь-то помилку, направ її лагідно, й зауваж йому, в чім він помилився. Коли твоя спроба лишиться безуспішна, обвинувачуй тільки себе або, ще краще, нікого не обвинувачуй, тільки будь і надалі лагідний. Марк Авреліи.

*

Коли ти розійшовся з людиною, як вона невдоволена тобою, або як вона не погодиться з тобою, хоч би ти був навіть правий, винна не вона, а відсутність доброти в тобі.

31. березня.

Покутувати значить бачити всю вагу своєї зіпсутости, своєї немічности. Покута — це неґування всього недоброго в собі, — це чищення душі, налагоджування її до вступу в неї добра.

1.

Добра людина, коли тільки вона не визнає своїх помилок і дбає виправдати себе, може зробитися катюгою.

2.

Коли тобі властиве щось таке, що заслуговує на ганьбу, сам поспішай ознаймити це.

3.

Ніщо так не змякшує серця, як свідомість своєї провини, і ніщо так не окамянює його, як свідомість своєї безвинности. Талмуд.

4.

Чим ти винуватіший сам перед своїм сумлінням, тим радніше вишукуєш провини других і, особливо тих, перед ким ти винуватий.

Покута тільки тоді дійсна, коли людина наважилася стримуватись од того, за що покутувала.

5.

Добра людина — це та, котра памятає свої провини і забуває свої добрі вчинки, а недобра — навпаки.

Не пробачай собі, й тоді будеш узмозі пробачати другим.

Благочинні люди діла кажуть: слава вашій молодости, що не осоромила вашої старости.

Покутуючі кажуть: слава нашій старости, що покутує за нашу молодість.

Але і ті, й другі кажуть: добро тому, хто не грішний. Талмуд.

6.

Той, хто за свої попередні недобрі вчинки покутує потім добрими, світить на цьому похмурому світі подібно, як місяць у хмарну ніч. Будійська мудрість.

7.

Добро людині, котра покутує за гріхи, коли вона ще й мужня.

Покутуй, доки маєш ще сили, доливай олії, доки каганець ще не погас. Талмуд.

*

Людина визнаватиме свою обмеженість посеред безкрайого світу і свою грішність, цеб то невиконання всього того, що вона мала змогу й повинна була зробити, але не зробила, це завжди було й завжди буде до того часу, доки людина лишиться людиною.

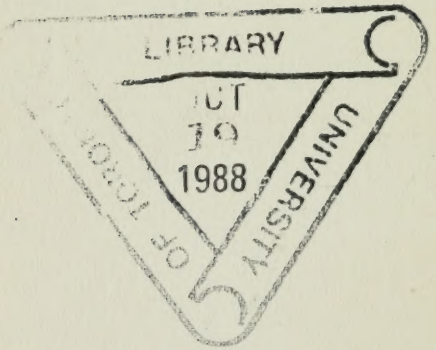
LIBRARY
OCT
19
1988
UNIVERSITY
OF TORONTO

PN
6307
R8T619
1904
c.1
ROBA